

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ ABDURRAHMÂN B. HAKEM
(EL-EVSAT) VE DÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yakup KARADUMAN

BURSA 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ ABDURRAHMÂN B. HAKEM
(EL-EVSAT) VE DÖNEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yakup KARADUMAN

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ

BURSA 2017

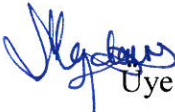
TEZ ONAY SAYFASI
T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda, 701422006 numaralı Yakup KARADUMAN'ın hazırladığı “**Endülüs Emevî Emiri Abdurrahmân b. Hakem (el-Evsat) ve Dönemi**” konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 11 / 05 / 2017 günü 14:00 – 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin *başarılı* (başarılı / başarısız) olduğuna *oybirliği* (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

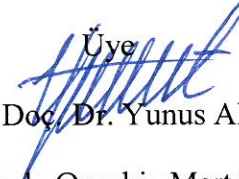

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ

Uludağ Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Saadet MAYDAER
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvan, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Yunus AKYÜREK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

11 / 05 / 2017

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/04/2017

Tez Başlığı: **ENDÜLÜS EMEVİ EMİRİ ABDURRAHMÂN B. HAKEM**
(EL-EVSAT) VE DÖNEMİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin, 25/04/2017 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4 'tür.

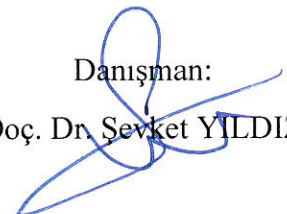
Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

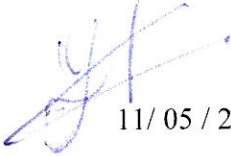
Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza : 11.05.2017
Adı Soyadı : Yakup KARADUMAN
Öğrenci No : 701422006
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Statüsü : Yüksek Lisans

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Endülüs Emevî Emiri Abdurrahmân b. Hakem (el-Evsat) ve Dönemi*” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

11/05/2017

Adı Soyadı : Yakup KARADUMAN
Öğrenci No : 701422006
Ana Bilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Yakup KARADUMAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xiii + 162
Mezuniyet Tarihi	: 11 / 05 / 2017
Tez Danışman(lar)ı	: Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ

ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ ABDURRAHMÂN B. HAKEM (EL-EVSAT) VE DÖNEMİ

Bu çalışma, Endülüs Emiri Abdurrahmân b. Hakem'i (II. Abdurrahmân) konu alan bir araştırmadır. Ancak bu dönem tek başına ele alındığında anlaşılacağı için, II. Abdurrahmân'dan önceki dönemlere de genel olarak değinildi. Bundan dolayı çalışmanın giriş kısmı Endülüs'ün fethiyle başlayıp, Abdurrahmân b. Hakem dönemine kadar uzanmaktadır. Birinci bölümde, II. Abdurrahmân'ın doğumu, hayatı ve tahta geçişi ele alınmaktadır. İkinci bölümde bu devirde gerçekleşen askeri, siyasi ve sosyal isyanların nedenlerine ve sonuçlarına yer verildi. Üçüncü bölümde gerçekleşen ilmi, kültürel, sosyal, ekonomik faaliyetlere değinilip son kısımda dönemin ordu yapılanmasından bahsedildi. Bu bölümde anlatılan Dâru's-Sikke, Endülüs Emevi devletinin ekonomik açıdan gücünü göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu dönemde gerçekleşen ilmi ve kültürel alanlardaki gelişmeler, Endülüs topraklarında yeni bir medeniyetin oluşmasına vesile oldu. Yeni medeniyetin inşasında, Abbasi devletinden en üst düzeyde istifade edildi. Son bölümde ise II. Abdurrahmân'ın devlet yönetiminden, edebi kişiliğinden, oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmesinden ve nihayetinde ölümünden bahsedilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Abdurrahmân b. Hakem, Endülüs, Dâru's-Sikke, Edebiyat, İlmi Faaliyetler

ABSTRACT

Name and Surname : Yakup KARADUMAN
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : İslamic History and Arts
Branch : İslamic History
Type of Thesis : Master Thesis
Page Number : xiii + 162
Date of Graduation : 11/ 05 / 2017
Supervisor : Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ

EMİR OF ENDULUS EMEVİ ABDURRAHMÂN B. HAKEM(EL-EVSAT) AND HIS PERİOD

This research focuses on the Andalusian Amir Abdurrahmân b. Hakem (II. Abdurrahmân). However, as this period cannot be truly understood when dealt with on its own, a general overview of the periods before Abdurrahmân II is given as well as that of Abdurrahmân II himself. Because of this, the introductory chapter of this study will cover a wide scope beginning at the conquest of the Andalusian Peninsula and ending with the period of Abdurrahmân b. Hakem. The first chapter will focus on the birth, life and succession to the throne of Abdurrahmân II. The second part will deal with the reasons and consequences of the military, political and social rebellions that took place during this period. The third part, touching upon the scientific, cultural, social and economic activities, discusses the structure of the army. The Dâr as-Sikka mentioned in this part is of great importance as it represents the Andalusian Ummayyads' economical power. Furthermore, the developments that took place in scientific and cultural fields during this period led to the development of a new civilisation on Andalusian soil. During the construction of this civilisation they benefited from the Abbasid Empire's elite. In the last part, the study is concluded by discussing Abdurrahmân's rule, his literary identity, his son's election as crown prince and finally his death.

Keywords

Abdurrahmân b. Hakem, Andalucia, Dârü's-Sikke, Literature, Scientific Activities

ÖNSÖZ

Geçmişte birçok büyük devlet, tarih sahnesinde bulunmuş ve bir müddet sonra da bu sahneden silinip gitmiştir. Ancak Müslümanların onüç asır önce Endülüs'te kurdukları medeniyetin yok oluş öyküsü hepsinden daha trajediktir. Endülüs Emevi devletinin yıkılışından sonra birçok yazar ve araştırmacı uzun yıllar boyunca sanki böyle bir devlet, tarih sahnesinde hiç yokmuş gibi davranmıştır. Günümüze kadar Endülüs'le ilgili yapılan araştırmaların azlığı, bu yok sayışın en bariz göstergesidir.

Bu çalışma, bulunduğu dönemde bölgesine ve uluslararası alana her anlamda katkı sunmuş Endülüs medeniyetinin sadece kısıtlı bir zaman dilimini ele almaktadır. Belirli bir dönemle de olsa Endülüs'le ilgili bir çalışmanın, onun varlığını ortaya koyması ve yaşatması bakımından çok önemli olduğu aşikârdır. İslam medeniyetinin önemli bir parçası olan Endülüs'ü tarihin derinliklerinden çıkarıp hak ettiği konuma getirmek, tarihçi ve araştırmacıların en büyük görevlerinden birisidir. Bizler de bu çalışmayla, bu görevi kısmen yerine getirmenin huzuru ve mutluluğu içerisindeyiz.

İbn Haldûn'un tavrılar nazariyesine göre devletler kuruluş, yükseliş, duraklama ve yıkılış süreçlerini yaşarlar. İber Yarımadası'nda kurulan Endülüs İslam devleti de bu kaderi paylaşmıştır. Bu çalışmanın konusu olan Abdurrahmân b. Hakem dönemi, devletlerin yaşadığı bu kademelerin yükseliş dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Endülüs, en parlak dönemlerinden birine tanık olmuştur. II. Abdurrahmân, gerçekleştirdiği reformlarla ülkesini, uluslararası platformda diğer ülkelerle yarışabilir bir konuma ulaştırmıştır. Bu dönemde, Bizans İmparatorluğu'nun Endülüs hükümdarına mektup yollayarak, Abbasilerin saldırılarına karşı yardım talebinde bulunması, Endülüs'ün uluslararası alandaki gücünün en açık kanıtıdır. II. Abdurrahmân, gerçekleştirdiği yeniliklerle tarih sahnesine adını altın harflerle yazdırmıştır.

Bu dönem, önceden tohumları atılan ürünlerin, mahsul vermeye başladığı bir dönemdir. Abdurrahmân b. Hakem askeri, siyasi, ilmi, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirdiği yeniliklerle, Endülüs devletinin yükselişine muazzam bir katkı sunmuştur. Özellikle ilmi hayattaki gelişmeler, Endülüs'te yeni bir medeniyetin zühur etmesine vesile olmuştur. Bu yeni medeniyetin istifade ettiği en önemli kaynak hiç şüphesiz Abbasi kültür mirasıdır. Abbasi kültür mirası, bu dönemde her alana damgasını

vuran bir unsurdur. Özellikle de Endülüs devlet yapılanmasını, ilmi ve kültürel hayattaki gelişmeleri yakından etkilemiştir.

Abdurrahmân b. Hakem'in emirlik süreci, her yönüyle incelenmesi ve araştırılması gereken bir dönemdir. Tez belirleme aşamasında Abdurrahmân b. Hakem dönemini şahsıma tavsiye edip, bu parlak devri inceleme fırsatı verdiği için değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ'a, tezin ilerleyen bölümlerinde bilgi ve birikimiyle yardımını benden esirgemeyen değerli hocam Dr. Halil İbrahim HANCABAY'a, fotoğraf albümünü bizimle paylaşma nezaketinde bulunan Büşra Nur BOZKURT hanımefendiye ve hem tez aşamasında gösterdiği sabırla hem de yardım ve teşviklerinden dolayı değerli eşim Hicret KARADUMAN hanımefendiye teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, yardım Allah'tandır...

Yakup KARADUMAN

BURSA 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZGÜNLÜK RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	2
A. METOD	2
B. KAYNAKLAR	4
II. FETİHTEN ÖNCE ENDÜLÜS'E GENEL BİR BAKIŞ.....	6
A. ENDÜLÜS İSMİNİN MENŞEİ	7
B. COĞRAFİ KONUMU	8
C. FETİHTEN ÖNCE SOSYO-POLİTİK DURUMU.....	10
III. FETİH SÜRECİ VE SONUÇLARI (H.92-95/M.711-714).....	14
IV. VALİLER DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ (H.95-138/ M.714-755).....	18
A. YENİ TOPLUMSAL YAPI	21
B. ASABİYET MÜCADELELERİ.....	23
1. Arap-Berberi Mücadelesi.....	23
2. Şamiyyûn-Belediyyûn Mücadelesi	26
3. Yemenli (Kelbi)-Kayşlı (Mudarî) Mücadelesi	26
C. FRANK KRALLIĞIYLA GERÇEKLEŞEN MÜCADELELER VE BALATÜ'Ş-ŞÜHEDA (TOURS) SAVAŞI.....	28
V. EMİRLİK DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ	31

A. ABDURRAHMÂN B. MUÂVİYE B. HİŞÂM (ed-DÂHİL) (138-172 / 756-788).....	32
B. HİŞÂM B. ABDURRAHMÂN (er-RADÎ) (172-180/788-796).....	37
C. HAKEM B. HİŞÂM (er-RABAZÎ) (180-206/796-822).....	40

I. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM'İN HAYATI

VE EMİRLİĞE GELİŞİ

I. DOĞUMU VE NESEBİ	45
II. GENÇLİK DÖNEMİ FAALİYETLERİ	45
III. VELİAHT TAYİN EDİLMESİ VE TAHTA ÇIKIŞI.....	46
IV. TAHTA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ENDÜLÜS'ÜN GENEL DURUMU	48

II. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN DÂHİLİ VE HÂRİCİ PROBLEMLER

I. DÂHİLİ PROBLEMLER.....	51
A. ABDULLÂH el-BESENSÎ İSYANI.....	51
B. ELBÎRA ORDUSUNUN İSYAN TEŞEBBÜSÜ.....	53
C. ASABİYET MÜCADELELERİ.....	53
D. TULEYTULA İSYANI.....	55
E. MÛSÂ B. MÛSÂ İSYANI	58
F. BERBERÎ İSYANLARI	60
1. Mârîde İsyanı	60
2. Tâkoronna İsyanı	63
3. Ceziretü'l-Hadrâ (Algeciras) İsyanı	63
G. MAYORKA İSYANI.....	64
H. SAHTE PEYGAMBER HADİSESİ	65
İ. KURTUBA'DA DİNİ TAASSUB HAREKETLERİ.....	65
II. HÂRİCİ PROBLEMLER	72

A. NORMANLAR'IN ENDÜLÜS'E SALDIRILARI	73
B. KUZEY İSPANYOL KRALLIKLARIYLA MÜCADELELER	80
C. FRANKLARLA MÜCADELELER.....	88
D. BİZANS İMPORATORLUĞUYLA İLİŞKİLER.....	91

III. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM DÖNEMİ

İLMİ, KÜLTÜREL, EKONOMİK VE ASKERİ

HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

I. İLİM FAALİYETLERİ	96
A. ZİRİYÂB (EBU'L- HASAN ALİ B. NÂFİ').....	100
B. YAHYÂ EL-GAZZÂL (YAHYÂ B. HAKEM EL-BEKRÎ).....	102
C. EBU'L-KÂSİM ABBÂS B. FİRNÂS	103
D. YAHYÂ B. YAHYÂ EL-LEYSÎ	104
II. İMÂR FAALİYETLERİ	105
III. EKONOMİK FAALİYETLER VE DÂRU'S-SİKKE'NİN KURULMASI....	110
IV.ORDUTEŞKİLATI.....	114
V. ENDÜLÜS'TE MEYDANA GELEN DOĞA OLAYLARI.....	119

IV. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM'İN

DEVLET YÖNETİMİ, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

I. DEVLET YÖNETİM ANLAYIŞI.....	122
A. HÂCİBLİK VE VEZİRLİK	122
B. KADILIK.....	125
C. ŞEHİR GÜVENLİĞİ.....	128
II. VELİAHT MESELESİ.....	129
III. İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ	133

IV. VEFATI.....	136
SONUÇ.....	137
EKLER.....	139
KAYNAKÇA.....	153
ÖZGEÇMİŞ.....	161

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.tz.	Adı geçen tez
b.	Bin/ibni
a.y.	Aynı yer
bkz.	Bakınız
B.	Baskı
bnt.	Binti
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
m.	Miladi
m.ö	Milattan önce
ö.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
S.	Sayı
ss.	Sayfalar arası
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
Trc.	Tercüme eden
t.y.	Basım tarihi yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Basım yeri yok
Yay.	Yayıma hazırlayan

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

A. METOD

Elinizdeki tez, Emir Abdurrahmân b. Hakem'in hayatını ve döneminde gerçekleşen askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik olayları inceleme hedefi güden bibliografik bir çalışmadır. Bu çalışmayla amaçlanan, dönemi her yönüyle yönleriyle anlaşılır kılmak olduğu için olaylar mümkün olduğunca ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak konuyu incelerken bazı sıkıntılarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu sıkıntıların başında, gerek klasik gerekse modern kaynaklarda Endülüs'le ilgili bilgi ve belgelerin azlığı gelmektedir. Diğer yandan Endülüs'le ilgili kaleme alınmış kaynakların, II. Abdurrahmân döneminin sadece askeri ve siyasi yönü üzerinde odaklanması, araştırmanın imkânlarını sınırlandırmıştır. Dolayısıyla dönemde gerçekleşen ilmi, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler kısıtlı kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde ele alınmıştır.

Tarihi bir dönemin doğru anlaşılıp yorumlanması öncesinin de araştırılmasını gerekli kılar. Bundan dolayı çalışmada Endülüs tarihinin II. Abdurrahmân'dan önceki kısmı da genel hatlarıyla ortaya konulmuştur. Bu sayede II. Abdurrahmân'ın emirlik döneminin daha doğru tahlil edileceği muhakkaktır. Emir'in iktidarda olduğu süre içerisinde elde ettiği başarıları, sadece onun kişiliği ve icraatlarına bağlanırsa yanlış bir netice elde edilmiş olur. Elbette onun ilme verdiği değer, yenilikçi kişiliğinin ve gerçekleştirdiği reformların başarı elde etmesinde büyük katkısı vardır. Ancak kendisine önceki dönemlerden miras kalan tecrübe ve birikimler olmasaydı, böyle bir başarıdan söz etmek güç olurdu. Emir'in iktidar süreci ve Endülüs'ün ilk dönemleri arasındaki ilişkiyi anlamak için bir evin inşa edilme aşaması örnek olarak verilebilir. Evin yapımı için ilk önce tuğla, çimento ve demir gibi inşaat malzemelerine ihtiyaç vardır. Malzemeler temin edildikten sonra evvela evin temelleri atılır. Ardından yüksek bir bina yapmak için beton sütunların konması gerekir. Nihayetinde çatısı da yerleştirilerek evin yapımı biter. Nasıl ki inşası biten ev, son haline gelmek için birçok aşamadan geçiyor ise aynı durum güçlü bir devlet yapılanması için de geçerlidir. Devletin geçirdiği her

süreç öncesi ve sonrasında oldukça bağlantılıdır. İşte II. Abdurrahmân dönemi örnekteki evin bitime yaklaştığı bir aşamayı temsil eder.

Bu çalışmada ilk olarak fetihten önceki dönemden bahsedilmiştir. Bunun en büyük sebebi Endülüs'ü iyi tanımak ve bu toprakların İslam fetih dairesine nasıl dâhil olduğunu daha iyi anlamaktır. İkinci olarak Fetih hareketleri anlatılmış ve fetihten sonra başlayan valiler dönemi üzerinde durulmuştur. Valiler dönemi, emirlik dönemine geçilmesinde adeta bir köprü vazifesi görmüştür. Bu dönemde Endülüs topraklarına İslam tohumları ekilmiştir. Üçüncü olarak ise emirlik dönemi ele alınmıştır. Bu dönemde gerçekleşen bütün gelişmeler devletin inşa sürecini etkilemesi açısından çok önemlidir. Tahta geçen her Emir, Endülüs'te güçlü bir İslam devleti kurulması için mücadele etmiştir. Bu mücadeleler sonucu II. Abdurrahmân, seleflerinden ayakları yere basan bir devlet teslim almıştır. O da devraldığı bu güçlü devleti, yaptığı yenilikler ve gerçekleştirdiği icraatlarla uluslararası sahada yarışabilir bir konuma taşımıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde II. Abdurrahmân'ın hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise döneminde gerçekleşen iç ve dış problemler işlenmiştir. Bu bölümde yaşanan siyasi ve askeri hadiselerin her biri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde ise, II. Abdurrahmân döneminde tanık olunan ilmi, sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri faaliyetler konu edilmiştir. Bu faaliyetlerin bilinmesi dönemin iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Son bölümde ise II. Abdurrahmân'ın devlet yönetimi, edebi kişiliği ve ömrünün son yıllarında gerçekleşen hadiseler yer verilmiştir. Bölümlerin her biri II. Abdurrahmân döneminin bütüncül bir şekilde tahlil edilmesine vesile olacaktır.

Klasik ve modern kaynaklarda bu dönemle alakalı ayrıntılı bilgi ve belgeyle karşılaşmak güçtür. Ancak yine de günümüz araştırmacıları ve akademisyenlerinin böyle parlak bir dönem üzerinde çok fazla durmamaları üzücü bir durumdur. Çünkü Abdurrahmân b. Hakem'in iktidar süreci, titizlikle üzerinde çalışılıp gün yüzüne çıkarılmayı fazlasıyla hak eden bir dönemi temsil eder. İşte bu tezle İslam tarihi araştırmalarında konuyla ilgili boşluğun kısmen de olsa doldurulması umulmaktadır.

B. KAYNAKLAR

Bu çalışmada umumi İslam tarihi kaynaklarından, Endülüs'le ilgili yazılmış kitaplardan, bibliyografik (tabakat ve teracim) eserlerden, bazı coğrafya kitaplarından, Türkiye'de telif edilen eserlerden, Batıda ve Arap dünyasında yapılan çalışmalardan istifade edilmiştir. Kullanılan kaynakların tamamının burada zikredilmesi pek mümkün değildir. Bu sebeple diğerlerine nazaran daha çok önem arzeden eserler tanıtılmaya çalışılacaktır.

Endülüs'le ilgili müracaat edilen ilk kaynaklar, umumi İslam tarihi eserleridir. Ancak bu eserlerde Endülüs'le ilgili çok az bilgiye yer verildiği görülür. Söz konusu eserler genel olarak Hicaz, Suriye ve Irak bölgelerinde, özelde ise Emevi ve Abbasi hilafeti üzerinde odaklandıkları için Endülüs coğrafyası ikinci planda kalmıştır. Taberî'nin *Tarihü'l-Umem ve'l-Mülûk'u*, Belazûrî'nin *Futûhü'l-Buldân'ı*, İbni Kuteybe'nin *Kitabü'l-Maârif'i* ve İbni Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye'si* Endülüs'le ilgili çok az bilgi içermektedir. Endülüs'ün fethi bütün dünyanın yakından takip ettiği önemli bir hadise olmasına rağmen özellikle büyük İslam tarihçisi Tâberi'nin, eserinde Endülüs'ü anlatırken birkaç cümleyle yetindiği görülmektedir. İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih'i* adlı eseri, diğer umumi İslam tarihi kaynaklarına nispeten Endülüs'le ilgili daha fazla malumat ihtiva etmektedir.

Çalışmada sıkça başvurulan kaynaklar, Endülüs'le ilgili kaleme alınmış eserlerden oluşmaktadır. Bu eserler genellikle Endülüs'ün fethiyle başlayıp, kendi dönemlerine kadar geçen olayları zikrederler. İbni Kûtiyye'nin *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs'ü*, müellifi meçhul olan *Ahbâru Mecmûa* isimli eser, İbn Hayyân'ın *el-Muktebes min Enbâ-i Ehli'l-Endelüs'ü*, Humeydî'nin *Cezvetü'l-Müktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs'ü*, İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-Muğrib fî Ahbâri Mülûki'l-Endelüs'ü*, Merrâküşî'nin *el-Mu'cib fî Telhîs-i Ahbâri'l-Mağrib'i*, Makkarî'nin *Nefhu't-Tîb'ı*, Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb Fî Funûni'l-Edeb'i* ve İbn Hâldûn'un *Kitâbü'l-İber'i* istifade edilen temel eserlerdir. Söz konusu eserlerde Endülüs'le ilgili bir hayli bilgi bulmak mümkündür.

Bu çalışmada, bibliyografik (tabakat ve teracim) eserlerden de istifade edilmiştir. Özellikle önemli şahsiyetlerin hayatlarının incelenmesi hususunda, bu eserlere müracaat

edilmiştir. Huşenî'nin *Kudâtü Kurtuba ve Ulemâu Afrika'sı*, İbnü'l-Faradî'nin *Târîhu'l-Ulemâi'l-Endelüs'ü*, Humeydî'nin *Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs'ü*, Dabbî'nin *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs'ü* bu çalışmanın istifade ettiği başlıca bibliyografik eserler arasında yer almaktadır.

Coğrafya ile ilgili kaynaklar, Endülüs coğrafyası ve şehirlerini tanıtırken kullanılmıştır. Uzrî'nin *Nusûs Ani'l-Endelüs'ü*, İbn Havkal'nın *Sûratü'l-Ardi'i*, Bekrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i*, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Buldân'ı*, Himyerî'nin *er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr'ı* başlıca coğrafya eserleridir.

Modern dönemde kaleme alınan bazı eserler bu tez hazırlanırken, en çok istifade edilen kaynaklar arasındadır. Ancak modern dönemde Endülüs'le ilgili yapılan araştırmaların yeterli düzeyde olmadığını da söylemek gerekir. Hüseyin Mûnis'in *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, *Meâlimu Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, *Fecru'l-Endelüs* adlı eserleri, Muhammed İnân'ın *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelüs mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır ve el-Âsâru'l-Endelüsiyyeti'l-Bâkiyyeti Fi'l-İspanya ve Portekiz* eserleri, Na'nâ'nın *Târîhu'd-Devleti'l-Emeviyye fî'l-Endelüs* adlı eseri ve Mehmet Özdemir'in Endülüs hakkında kaleme aldığı eserler bahsi geçen kaynaklardır.

Son zamanlarda, ülkemizde Endülüs'le ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki tez sayısında, istenen düzeyde olmamakla birlikte bir artış gözlenmektedir.¹

¹ Türkiye'de Endülüs üzerine 1989-2007 yılları arasında yapılmış Doktora ve Yüksek Lisans çalışmaları, tarihi önceliği dikkate alınarak aşağıda listelenmiştir:

Benafri Chakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü Ve Osmanlı Yardımı* (1492-1614), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1989 (Yüksek Lisans); Mehmet Özdemir, *Endülüs'de Müvelledün Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1989 (Doktora); M. Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1990 (Doktora); Muharrem Kılıç, *Endülüs Emevî Devlet'inde Yargı ve İşleyişi (755-1031M)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995 (Yüksek Lisans); Bîrsel Küçüksipahioğlu, 3. Abdurrahmân Dönemi Endülüs Tarihi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996 (Yüksek Lisans); Ali Vasfi Kurt, *Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Hadis Kültürü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997 (Doktora); Nizamettin Parlak, *Endülüs Dil Mektebi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1998 (Yüksek Lisans); Müşeref Ekinci, *Yûsuf bin Taşfin Döneminde Murâbutlar Devleti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999 (Yüksek Lisans); Faruk Çiftçi, *Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebi Çevresi (316-422/929-1031)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999 (Doktora); Salih Kaymakçı, *Târik bin Ziyâd Hayatı ve Şahsiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2000 (Yüksek Lisans); Mustafa Çınar, *Endülüs'te Mülükü't-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002 (Doktora); Rahim Çimen, *Endülüs'lü İbn Abdilberr'in Hadisçiliği ve Câmîu Beyani'l-İlm Adlı Eseri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002 (Yüksek Lisans); Lütfi Şeyban, *Endülüs'te Murâbutlar ve Muvahhidler Dönemlerinde Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002 (Doktora); Mustafa Sabri Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Türkiye’de Endülüs tarihi hakkında kaleme alınmış en eski eser, Ziya Paşa tarafından yazılan *Endülüs Tarihi*’dir. Türkiye’de Endülüs üzerine çalışmalarını odaklayan Mehmet Özdemir hoca bu alanın ustası sayılır. Ayrıca İsmail Hakkı Akçeken, Lütfi Şeyban ve Şevket Yıldız hocaları da bu alanla ilgilenen önemli akademisyenler arasında zikredebiliriz.

Endülüs tarihinin, son zamanlarda Arap dünyasının da ilgisini çektiği görülmektedir. Arap ülkelerinde Endülüs’e ilgi gösteren akademisyen sayısının artması, bu alanla ilgili araştırmalarda da bir artış meydana getirmiştir. İslam ülkelerinde durum böyleyken, batılı araştırmacıların da bu konuya ilgi gösterip bazı eserler kaleme aldıkları bilinmektedir. Ancak batıda yapılan çalışmalar kaynak olarak kullanılırken ihtiyatlı olmak gerekmektedir. Zira batılı araştırmacıların bazı olayları kendi dünya görüşü ve perspektifinden değerlendirmesi gerçeğin tam olarak görülmesine engel teşkil etmiştir. Bu yüzden batılı kaynaklarda geçen her hadise olduğu gibi alınmayıp, belge ve bilgiler ışığında süzgeçten geçirilerek kabul edilmelidir.

II. FETİHTEN ÖNCE ENDÜLÜS’E GENEL BİR BAKIŞ

İspanya, Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce köklü bir tarihe ve jeopolitik bir öneme sahipti. Müslümanların İspanya’yı fethinin ardından ise bu toprakların önemi daha da arttı. Fetih sonrası İspanya, sosyo-politik açıdan hızlı bir değişim ve dönüşüme şahit oldu. İspanya’nın, İslam mayasıyla birlikte Endülüs’e nasıl dönüştüğünü anlamak açısından, fetihten önceki dönemi kısaca incelemek faydalı olacaktır.

İspanya’nın Endülüs’e evrilme süreci, incelenmesi ve araştırılması hayranlık uyandıran bir konudur. Zira bu dönüşüm, rastgele gerçekleşen bir olay değildir. Siyasi,

Enstitüsü 2002 (Doktora) ;Selahattin Goran, *Endülüs Arap Şiirinde Vatan Özlemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003 (Doktora); Feridun Bilgin, *Gırnata Beni Ahmer Devletinin Kuruluşu ve I. Muhammed Dönemi (629-671/1231-1273)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003 (Yüksek Lisans); Ahmet Nasır Yaylalı, *Endülüs Emevî Emiri Hakem bin Hişam bin Abdurrahmân (Siyâsî ve Askerî Faaliyetleri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2004 (Yüksek Lisans); Sinan İlhan, *Fetihden Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs’te Yahudiler (711-1091)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2006 (Doktora); Aydın Yıldırım, *Endülüs’te Arap Dili Çalışmaları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007 (Yüksek Lisans).

askeri, sosyal ve ekonomik pek çok vechesi bulunduğu için, her yönüyle incelenip tahlil edilmesi gerekir. Diğer türlü bu dönüşüm, tam anlamıyla anlaşılabilir idrak edilemez.

Bu bölümde, Endülüs isminin nereden geldiği, Endülüs'ün coğrafi konumu ve nihayetinde fetihten önce bölgedeki sosyal yapının nasıl olduğu hakkında kısaca bilgi verilecektir. Bu bilgiler, İspanya'nın zaman içerisinde İslam medeniyet havzasına nasıl girdiğinin arka planını, kısmen de olsa ortaya koymasından önemlidir.

A. ENDÜLÜS İSMİNİN MENŞEİ

Endülüs kelimesi İspanya'yı fetheden Müslümanların bu bölge için kullandıkları genel bir isimdir.² "Hispania" ve "Spania" karşılığı olarak ilk defa fetihten sonra H.98 / M.716 yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüştür.³ Sözü edilen sikkenin bir yüzünde Latince "Hispania'da basıldı" diğer yüzünde Arapça olarak "Endülüs'te basıldı" ibaresinin yer alması, Müslümanların fethin hemen sonrasında İspanya için Endülüs ismini kullandıklarını göstermektedir.⁴

Endülüs kelimesinin kaynağı konusunda, akademik çevrelerde bir fikir birliği yoktur. Genel olarak Endülüs kelimesinin Vandalucia, Endeliş, Atlantis veya Landahlouts kelimelerinin birinden türediği söylenir.⁵

Günümüzde Endülüs isminin daha çok Vizigotlar'dan önce İspanya'ya akın etmiş olan Vandallar'ın, kendilerine nispetle bu ülkenin güneyindeki Baetica bölgesine verdikleri Vandalucia adından gelmiş olabileceği görüşü kabul görmektedir.⁶ Buna karşılık İslam Tarihi kaynaklarına göre, Endülüs kelimesinin kökeninin Nuh tufanından sonra İspanya'ya yerleşen Endeliş kavminden geldiği, Arapların ise zamanla Endeliş kelimesinin son harfini 's' harfine dönüştürerek son hali olan Endülüs ismini

² Tâhir Ahmed Mekki, *Dirâsati Endülüsiyyeti fil Edebi ve 't-Târihi ve 'l-Felsefeti*, 3. Baskı, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1987, s. 9

³ Mehmet Özdemir, "Endülüs (Siyasi Tarih Teşkilat)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995, s. 211

⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasi Tarih)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 63

⁵ Ali Dadan, "Endülüs Adının Kökeni Üzerine", Konya, *İstem Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, 2009, s. 373; Detaylı bilgi için bkz, Tâhir Ahmed Mekki, *a.g.e.*, ss. 10-20

⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 63

kullanmaya başladığı söylenir.⁷ Ancak Müslüman müelliflerin aktardıkları bu rivayet gerçeğe uzak gibi gözükmetedir. Zira sadece birkaç kaynakla sınırlı kalmış ve bu kaynaklarda da olaylar birbirinden farklı anlatılmıştır. Öyle görünüyor ki bahsi geçen görüş, Endülüs isminin Müslümanlara ait bir isim olduğu varsayımından hareketle ortaya konulmuştur.

B. COĞRAFİ KONUMU

Afrika ile Avrupa kıtası arasında köprü vazifesi gören Endülüs, her taraftan doğal sınırlarla çevrilidir. Kuzeyinde bulunan Pirene dağları ile Fransa'dan ayrılan Endülüs, güneyinde bulunan 14 mil genişliğindeki Cebeli Tarık boğazıyla da Afrika kıtası ile ayrılmaktadır.⁸ Endülüs kuzey yönü hariç üç tarafı denizlerle kaplı bir yarımadadır.⁹ Bu güzel coğrafi konumundan dolayı İber¹⁰ yarımadası, tıpkı Anadolu coğrafyası gibi, tarih boyunca birçok kavmin uğrak yeri olmuştur. Fenikeliler, Grekler, Romalılar, Franklar farklı tarihlerde İberya'da egemenlik kurmuştur. Burası milattan önce II. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun bir vilayeti haline gelmiştir.¹¹ Endülüs'ün coğrafi güzelliklerini zikredenlerden birisi de ünlü İslam tarihçisi Makkârî'dir. O, Endülüs'ü havasının yumuşaklığı ile Şam'a, düz arazisi ile Yemen'e,

⁷ Ahmed b. Muhammed et-Tilmisanî Makkârî, *Nefhu't-Tib Min Ğusni Endelüsi'r-Ratib*, (ed.: İhsan Abbas), C. I, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 1983, s. 125; Ebû Abdullah Muhammed el-Merrâküşî İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib I-III*, (ed.: G.S. Golan ve Levi Provençal), C. II, Beyrût, Dâru's-Sekâfe, 1980, s. 1; Ebî Ubeydullah el-Bekrî, *el-Mesalik ve'l-Memalik I-II*, (ed.: Adrian Van Leuven-Andre Ferry), C. II, Tunus, ed-Dâru'l-Arabiyye, 1992, s. 378; Muhammed b. Abdülmümin Himyerî, *er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, Beyrût, Mektebetü Lübnân, 1984, s. 32; İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih I-IX*, C. IV, Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1965, s. 264

⁸ Makkârî, *a.g.e.*, C. I, s. 127

⁹ Ebû'l-Kâsım b. Havkal el-Nasîbî İbn Havkal, *Sûratü'l-Ardi*, Beyrût, Dâru Mektebetü'l-Hayâti, 1992, s. 105; Şehâbetin Ebi Abdullah Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân I-V*, C. I, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 1988, ss. 262-263; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 1

¹⁰ İber: Müslümanlardan önce Endülüs'ün bulunduğu İspanya ve Portekiz yarımadasında verilen bir isimdir. Romalılar, günümüzde Ebro olarak bilinen ırmağa *Iber (Iberus Flamen)* ismini vermişlerdi. Zamanla bu yarımada, nehrin ismiyle anılır oldu. Yarımadanın yerli halkı olarak görülen İberler -İber nehri civarında yoğun olarak yaşadıklarından dolayı- Romalılar tarafından İberler olarak bilindiler. Bkz.: Himyerî, *a.g.e.*, s. 32; İber'in bir diğer anlamı ise; Avrupa'nın güney-batıdan giriş kapısı demektir. Bkz.: Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev.: Salih Tuğ), İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011, s. 669; Tâhir Ahmed Mekkî, *a.g.e.*, s. 10

¹¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, İstanbul, İsam Yayınları, 2014, s. 17

hoş kokusuyla Hind'e, vergi gelirlerinin çokluğuyla Ahvaz'a, madenlerinin zenginliği ile Çin'e ve sahilinin çokluğu ile Aden'e benzetmektedir.¹²

Endülüs'te doğudan batıya, yani Akdeniz kıyılarından Atlas Okyanusu kıyılarına kadar uzanan birçok dağ silsilesinden söz edilir.¹³ Bunlardan biri Kurtuba sıradağları olup Akdeniz tarafında Levante'de, Atlas Okyanusu tarafında ise Algarve'de sona erer. İkinci dağ silsilesi Narbuna (Arbûne)'da başlayan, Frank topraklarını Endülüs'ten ayıran Preneler'dir. Üçüncü dağ silsilesi ise Turtuše'den başlayıp Lizbon'a kadar uzanır ve Müslümanlarca Eş-Şarrât diye isimlendirilmiştir.¹⁴

Endülüs, genel olarak Akdeniz ikliminin etkili olduğu bir coğrafyadır.¹⁵ Endülüs'te pirinç, pamuk, portakal, zeytin başta olmak üzere birçok meyve ve sebze yetiştirilmekteydi. Tarih boyunca bu bölgedeki insanların birçoğu geçimini ziraatla kazanmıştır.¹⁶

Endülüs zengin su kaynaklarına sahip olup, ülkede birçok nehir bulunmaktadır.¹⁷ Bu nehirlerin en önemlileri; Atlas okyanusuna dökülen ırmakların başında Vâdi'l-Kebîr ırmağı, Vâdi Yâne ırmağı, et-Tâce¹⁸ ırmakları sayılabilir. Doğuya ve Akdeniz'e dökülen ırmaklar da mevcuttur. İbru ırmağı¹⁹, Vadi'l-Ebyad ırmağı, Kurtuba ırmağı²⁰ ve Termîd ırmağı²¹ bunlardan birkaçıdır. Bununla birlikte burada ismi zikredilmeyen ırmaklar da vardır. İslam tarihi müelliflerimizden Makkarî Endülüs'ün su kaynaklarının çok olduğunu, havasının temiz ve sağlıklı olduğunu kaydetmektedir.²²

¹² Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 126

¹³ Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs I-II*, C. I, Kâhire, Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1996, ss. 11-12

¹⁴ Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, ss. 11-12

¹⁵ *Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, (Müellifi meçhul), (ed. Luis Molina), Madrid, CSIC, 1983, s. 9

¹⁶ Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, s. 13

¹⁷ Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, ss. 13-14

¹⁸ Bekrî, *a.g.e.*, C. I, s. 239 (no: 353)

¹⁹ İbru ırmağı: Ebîr denilen bir kaynaktan çıkan bu ırmak, kuzey yönünden kible yönüne doğru Akdeniz'e dökülür. Bkz.: Bekrî, *a.g.e.*, C. I, s. 240 (no:353)

²⁰ Kurtuba ırmağı: Bîtiyye ırmağı olarak da bilinen bu nehir İşbiliyye'nin batısına 3 mil uzaklıktadır. Bkz.: Bekrî, *a.g.e.*, C. I, s. 239 (no: 353)

²¹ Termîd ırmağı: Kurtuba ırmağının yakınlarında olan bu ırmak doğu yönüne istikametinde akar. Bkz.: Bekrî, *a.g.e.*, C. I, s. 239 (no: 353)

²² Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 127

Endülüs İslam medeniyeti, her şeyden çok mimari eserleri ve şehir yapısıyla günümüze ışık tutmaktadır. Endülüs'ün tarihinde önemli yere sahip birçok şehir günümüz İspanya'sında da aynı adı taşımaktadır; Kurtuba (Cordova), İşbiliyye (Sevilla), Gırnata (Grenada), Tuleytula (Toledo), Malaka (Malaga), İlbira (Elvira), Ceyyan (Jaen), Mursiye (Murcia) bunlardan birkaçıdır.²³

C. FETİHTEN ÖNCE SOSYO-POLİTİK DURUMU

İspanya'nın ilk sakinlerinin kimler olduğu henüz aydınlanmış bir konu değildir. İber yarımadası tarih boyunca birçok saldırıya maruz kalmıştır. Bunların bir kısmı gelip geçici olup kalıcı bir tesir oluşturamamışken; bazı medeniyetler ise buralara gelip kalıcı eserler ortaya koymuşlardır. Nitekim Fenikeliler ve Roma imparatorluğu bu gruba dâhil edilebilirler. M.Ö XI. yüzyılda Kuzey Afrika'dan İspanya kıyılarına geçen Fenikeliler, özellikle ülkenin güney ve güneydoğusuna yerleşmişler ve oralarda birçok koloni kurmuşlardır.²⁴

İspanya, zamanla Roma İmparatorluğunun bir eyaleti durumuna gelmiştir.²⁵ Roma İmparatorluğu buralarda kalıcı izler bırakmıştır. Bunun sonucu olarak yerli halkın kullandığı İber ve Kelt dilleri, yerlerini Latinceye bırakmıştır.²⁶ Roma İmparatorluğu döneminde sosyal tabakayı, zenginler (soylular), emirler (yönetici sınıf), toprak işçileri ve köleler olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür. Zenginler, ellerinde geniş toprakları bulunduran ve yönetici sınıfın muaf olduğu vergilerin birçoğundan muaf olan bir zümreydi. Aynı şekilde emirler de vergilerden muaftılar. Zenginlik ve refah içerisinde yaşayan bu grup halktan kopuk bir hayat yaşıyordu. Üçüncü grup olan toprak köleleri ise sadece toprağı işleyen kişilerdi ve başka hiçbir hakları yoktu. Bu yüzden “toprağı bağımlı köle” olarak da isimlendirilirlerdi. Dördüncü ve en alt tabaka olan

²³ Faruk Çiftçi, *Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebi Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999, s. 2; Ayrıca Endülüs'ün coğrafi konumu, iklim özellikleri, maden çeşitliliği ve şehirleriyle ilgili geniş bilgi için bkz.: *el-Kısmu'l- Coğrafiyyi Min Tarihi'l- Endülüs*, (Müellifi Meçhul), (ed.: Abdulkâdir Bûbâye), Beyrût, Dâru'l- Kutubu'l- İlmiyyetü, 2009, ss. 3-52

²⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37; Esad Havmed, *Mihnetü'l-Arab fi'l-Endelüs*, 2. Baskı, Beyrût, el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1988, s. 49; Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 49

²⁵ Reinhart Dozy, *el-Müslimüne fi'l-Endelüs I-II*, (Arapçaya çev.: Hasan Habeşi), C. I, y.y., 1994, s. 32

²⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37

kölelerin ise hiçbir sosyal hakkı yoktu. Bu grup, toplum içerisinde eşya gibi alınıp satılırdı.²⁷

İspanya, M.Ö II. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir.²⁸ Roma İmparatorluğunun merkezi otoritesinin zayıflayıp eyaletler üzerindeki hâkimiyeti azalınca bölge birçok barbar toplumun istilasına uğramıştır.²⁹ M. 409 yılından itibaren Vandallar (Vandalus)³⁰, Alanlar (Alanos)³¹, Suevler (Suevos)³² ve Vizigotlar (Visigodos) bu bölgelere saldırmışlardır.³³ Vandallar başta olmak üzere bu kavimler girdikleri her yeri yakıp yıkmışlar ve kadın, çocuk, yaşlı, din adamı gözetmeden birçok insanı katletmişlerdir.³⁴ Vandallar adının literatürde “barbarlık” ve “vahşilik” anlamına gelen “vandalizm” kelimesine kaynaklık etmesinin, söz konusu istilâlar sırasında yaşanmış yıkım ve tahribatla alakalı olması muhtemeldir.³⁵

Miladi VI. yüzyılın başlarında İspanya, Vizigotların saldırısına uğradı. M.507 yılında Vandalları yenilgiye uğratan Vizigotlar, yarımadanın hâkimi oldular. Vizigotların İspanya’daki hâkimiyetleri yaklaşık iki asır sürdü.³⁶ Vizigotlar döneminde sosyal tabaka Roma İmparatorluğunda olduğu gibi soylular (yöneticiler), din adamları (ruhban sınıfı), orta tabaka (zanaatkârlar, tüccarlar) ve köleler olmak üzere dört gruptan oluşmaktaydı.³⁷ Soylular idare, ordu ve sarayda pek çok önemli görevlerde bulunuyorlardı. Din adamları ise ülke yönetiminde, ganimetlerin paylaşılmasında ve

²⁷ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 27

²⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37

²⁹ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 49; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37; Hüseyin Mûnis, *Mevsû’atü Târîhi’l-Endelüs*, C. I, s. 14

³⁰ Vandallar; Belyar, Kartacene, İsbiliye’ye girip oraları yakıp yıkmış ve buralarda çok kan dökmüştür. Vandallar ilk önce Baetica’ya egemen oldular. Vandallar M.429 Kuzey Afrika’ya geçip Cezayir taraflarına yerleştiler. Halk Vandalların gidişiyle büyük bir mutluluk yaşadı; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 49; R. Dozy, *a.g.e.*, s. 32

³¹ Alanlar; Cartaginense ve Lusitania’ya yerleşmişlerdir. Bu kavim diğerlerine nazaran daha az kan dökmüştür; Bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37; R. Dozy, *a.g.e.*, s. 32

³² Suevler; Galicia’ya yerleşmişlerdi. 9 seneden daha fazla Galicia’lılara zulmettiler. Buldukları zaman diliminde her yeri talan ettiler ve çok kan döktüler. Onların zulmüne dayanamayan Galicalılar silahlanıp, ayaklandılar. Suevler bu isyandan kısa bir zaman sonra burada tutunamayıp gittiler. Bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37; R. Dozy, *a.g.e.*, s. 32

³³ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 49; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37; Hüseyin Mûnis, *Mevsû’atü Târîhi’l-Endelüs*, C. I, s. 14; R. Dozy, *a.g.e.*, s. 27

³⁴ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 27

³⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 38

³⁶ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 49; Hüseyin Mûnis, *Mevsû’atü Târîhi’l-Endelüs*, C. I, s. 14

³⁷ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 50; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 39

verimli arazilere sahip olma konusunda soylularla aynı haklara sahiplerdi. Orta sınıf, mali yükümlülükleri yerine getiren ve vergileri ödeyen bir gruptu. Köle sınıfı ise Roma İmparatorluğu dönemindeki gibi hiçbir sosyal hakka sahip değildi.³⁸

İslam fethinden önce İspanya topraklarındaki hâkim din Hristiyanlıktı. Hristiyanlık, İspanya'ya ilk yüzyılda geldi ve ikinci yüzyılda hızlı bir şekilde yayıldı.³⁹ Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde yerli nüfusun büyük bir bölümü, bilhassa III.-V. yüzyıllarda Hristiyanlığın Katolik mezhebine girmişti.⁴⁰ Vizigotlar, İspanya'ya hâkim olduktan sonra yerel halkın büyük bir kısmının mensup olduğu Katolik mezhebinin yerine, Katoliklerin “sapkın” diye niteledikleri Arianist mezhebini⁴¹ benimsemişlerdi.⁴² Ancak Vizigotların bu görüşü benimsemeleri, Katolikliği çok olumsuz etkilemedi. Zira Katolikler, bu dönemde de kiliselerini yapmaya ve öğretilerini yaymaya devam etmişlerdi. M. 589 yılında Katolik mezhebine mensup Babeviyye din adamları, Vizigot kralı Ricardo'yu Katolikliğe geçmeye ikna etmişlerdi. Ülkenin içinde bulunan iç karışıklıkların Krala bu kararı aldırması mümkündür.⁴³ Bu tarihten itibaren Katoliklik ülkenin resmi dini haline gelmiştir.⁴⁴

İspanya'da nüfusu yaygın bir başka din ise Yahudilikti.⁴⁵ Yahudiliğin İber yarımadasına ne zaman geldiği konusunda bir fikir birliği yoktur. Bu konuyla ilgili dile getirilen görüşlerin birçoğu bilimsellik ve gerçeklikten uzak olup hissi düşünceleri ifade

³⁸ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 50-51; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, ss. 39-40

³⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 37

⁴⁰ Sâlih İdris Muhammed, *Târihu'd-Da'veti'l-İslâmiyyeti fi'l-Endelüs (Min Bidâyeti'l-Fethi'l-İslâmiyyi hatta Nihâyeti'l-Karni'r-Râbi'l-Hicriyyi)*, İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi ed-Da'vetû ve'l-İ'lâm Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Riyad, 1994, ss. 39-42

⁴¹ Arianist Mezhebi: Arius denen bir kişinin görüşleriyle meydana gelen bir mezheptir. Bu mezhep Katolik öğretinin aksine Hz.İsa'nın Tanrılığını, papazların kul ile Allah arasında aracılığını ve Hz. Meryem'in kutsallığını kabul etmemektedir. Bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 41; Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 18

⁴² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 41; Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 18; Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, s. 14; William Montgomery Watt, *Endülüs Tarihi*, (çev.: Cumhur Ersin Adıgüzel-Qiyas Sükürov), 4. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2015, s. 16; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, (ed.: Kenan Seyithanoğlu), C. IV, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988, s. 27

⁴³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 41; Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, s. 14

⁴⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 18; Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*. C. I, s. 14; William Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 16; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 27

⁴⁵ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 51

etmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte Yahudilerin miladi ilk asırdan itibaren İspanya'da bulduklarına ilişkin güçlü belgeler mevcuttur.⁴⁷

Yahudilerin birçoğu tüccar olup, İspanya'nın ekonomik hayatında önemli bir konumdaydılar. Yahudilerin bu durumu ülkede çoğunluğu oluşturan Katolikleri rahatsız etmeye başlayınca Vizigot kralı Ricardo, M. 574-601 yılları arasında Yahudilere karşı birtakım önlemler alma kararı aldı. Yahudilerin dini sembollerinin yasaklanması, evliliklerini örf ve adetlerine göre yapmalarının engellenmesi ve Hristiyanlarla olan ilişkilerinin kesilmesi bunların birkaçıydı. Ancak Yahudiler, bu dönemde siyasi ve ekonomik güçlerini kullanarak mümkün olduğunca bu yasakları kısmen de olsa hafifletmeyi başarıyorlardı. Ne var ki Yahudilere olan öfke ve kin bir türlü dinmek bilmeyip her geçen gün artmaya devam etti. M. 612-620 yılları arasında Yahudilere karşı bir takım fermanlar ilan edildi. Yahudiler zorla Hristiyan olmaya zorlandı ve Yahudi çocukları anne babalarından zorla koparılıp Katolik kilisesine teslim edildi. Bu baskılara dayanamayan birçok Yahudi, Fransa veya Kuzey Afrika'ya göç etti. Yahudilerin başına gelen asıl felaket ise M. 694 yılında çıkarılan bir fermanla bütün Yahudilerin köle statüsüne indirilmesi oldu. Yahudiler, bu zorlu durumdan kurtulmak için artık dışarıdan bir yardım eli bekler hale geldiler.⁴⁸

Sosyo-iktisâdî yapıda görülen bozukluk ve dengesizlik, dini hayat üzerindeki baskı ve siyasi alanda yaşanan bölünmeler, adeta İspanya'yı adım adım İslam Fethi gibi yeni ve mühim bir olayın eşiğine getirmekte; bir başka ifadeyle şartları bu istikamette olgunlaştırmaktaydı.⁴⁹

⁴⁶ Sinan İlhan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 24

⁴⁷ Sinan İlhan, "İspanya'da Yahudi Varlığının Menşei", Konya, *İstem Dergisi*, Yıl:8, Sayı:15, 2010, s. 13

⁴⁸ Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'r-Reşâd, 2005, ss. 14-15; William Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 17; Esad Havmed, *a.g.e.*, ss. 51-52; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 42; Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 19; Abdülmecid Muhammed Bahr, *el-Yehûd fi Endelüs*, Kâhire, y.y., 1979, ss. 13-17; Sinan İlhan, *ag.tz.*, s. 32

⁴⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 43

III. FETİH SÜRECİ VE SONUÇLARI (H.92-95/M.711-714)

Vizigotlar döneminde sosyo-ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan çarpıklığın yanı sıra tabakalar arasında bariz bir şekilde gün ışığına çıkan dengesizlik ve dini yaşam üzerindeki baskıların da giderek artması gibi faktörler Endülüs'ün fethi için uygun bir zemin oluşturmaktaydı.⁵⁰ Ayrıca M. 710 yılına gelindiğinde Mağrib'in fethinin tamamlanmış ve büyük ölçüde istikrarın sağlanmış olması da yeni bir fetih hareketinin habercisiydi.⁵¹

Endülüs'ün fethini Hz.Osman dönemine kadar geri götürenler⁵² olsa da genel kabul gören görüş, fethin Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik zamanında Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad⁵³ tarafından H.92-95 / M.711-714 yılları arasında gerçekleştiğidir.⁵⁴ Kuzey Afrika Valisi Musa b. Nusayr, uzun süre fetih hareketlerinin

⁵⁰ Mustafa Çınar, *Endülüs'te Mülûkû't-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002. s. 9

⁵¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 44; Kuzey Afrika ve Akdeniz adalarındaki fetihler hakkında geniş bilgiler için bkz.: Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993; Abdülazîz es-Seâlebî, *Târîhu Şimâli Afrîka mine'l-Fethi'l-İslâmiyyi ilâ Nihâyeti'l-Eğlabiyyeti*, (ed.: Ahmed b. Milâd-Muhammed İdrîs), 2. Baskı, Beyrût, Dârü'l-Garbî'l-İslâmi, 1990, ss. 29-55

⁵² Muhammed Hamidullah, Endülüs'ün fethinin Hz.Osman döneminde olduğu kanaatindedir. Müellif bu görüşünü belgelerle açıklamaya çalışmaktadır. Bkz.: Muhammed Hamidullah, "Fethü'l-Endelus (İsbanya) fi Hilâfeti Seyyidinâ Osmân senete 27 li'l- Hicreti", İstanbul, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1978, C: VII, Sayı: 1-2, ss. 221-225; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 4; Endülüs'ün hangi dönemde fethedildiği konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Akçeten, "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, ss. 18-30

⁵³ Tarık b. Ziyad'ın hayatı ve siyasi kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz.: Salih Kaymakçı, *Tarık b. Ziyad Hayatı ve Şahsiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2000, ss. 1-99; Mahmûd Seyyid Hattâb, *a.g.e.*, C. I, ss. 368-410; Mahmûd Şelbî, *Hayâtü Târik b. Ziyâd Fâtihü'l-Endelüs*, Beyrût, Dâru'c-Ceyli, 1992, ss. 57-250

⁵⁴ İbn Abdilhakem Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah, *Zikru Fethi'l-Endelüs*, (*Fütûhu Mısır ve Ahbâruhâ'nın bir bölümü*), (ed.: John Harris Jones, London, Williams & Norgate), Londra, y.y., 1858. s.1; *Ahbâru Mecmûa*, (Müellifi Meçhul), (ed.: İbrahim el-Ebyâr), Kâhire, Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, 1990, s. 24; William Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 19; Abdülvâhid b. Ali, Merrâküşî, *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, (ed.: Muhammed Saîd el-Uryân), Kâhire, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1963, s. 32; Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 54; Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz b. İbrahim b. İsâ b. Müzâhim İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2. Baskı, Kâhire, Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, s. 29; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrût, Müessesetü'l-Maârif, 1987, s. 323; R. Dozy, *a.g.e.*, s. 43; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 230; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 4; Ebû Cafer Taberî, *a.g.e.*, C. VI, s. 468; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Maârif*, (ed.: Servet Ukkâşe), Dârü'l-Maârif, Beyrût, 1975, s. 570; Ebü'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XXI*, (ed.: Abdullah b. Abdulhasan el-Türkî), C. XII, Cîze, Hicr Yayınevi, 1998, s. 436;

güneye mi yoksa kuzeye mi olması konusunda kurmaylarıyla istişarelerde bulunuyordu.⁵⁵ Güney Afrika çöllerle kaplı ve nüfus olarak az iken, İspanya ve Portekiz bunun aksine iklimi güzel ve nüfusu kalabalık bir bölgeydi. Müslüman fâtiplerin asıl gayesi, İslam dinini daha çok insana ulaştırmak olduğundan dolayı Musa'nın niyeti fetih yönünün kuzey istikamette gerçekleşmesi yönündeydi.⁵⁶ Bu sırada İspanya'da Kral Rodrik ile aralarında sıkıntı yaşayan Septe (Ceuta) valisi Julien ve krallığın kendilerine ait olduğunu düşünen eski Kral Witiza'nın oğulları Musa b. Nusayr ile irtibata geçerek ona İspanya'ya geçmesinin daha uygun olacağı tavsiyesinde bulundu.⁵⁷ Eğer bu doğrultuda karar verirse, Müslümanlara her türlü yardımı yapacağına dair söz verdi.⁵⁸ Musa b. Nusayr, İspanya'yı fethetme isteğini ve Septe valisi Julien'in teklifini halife Velid b. Abdülmelik'e ilettiler.

Halife ise Musa b. Nusayr'a orduyu bir maceraya sürüklememesini ve tedbirli hareket etmesini bildirdi.⁵⁹ Musa b. Nusayr bunun üzerine durumu iyice anlamak için ilk önce Berber kavminden İspanya sahillerini iyi bilen Tarîf b. Malik⁶⁰ komutasında 400 veya 500 atlı birliği keşif için H.91 / M.710 senesinde İspanya'ya gönderdi.⁶¹ Tarîf, birliğini İspanya'nın güney kıyıları üzerinde bulunan ve günümüzde önemli bir sanayi merkezi olan liman şehri el-Cezîretü'l Hadrâ (Algeciras) yakınlarındaki bir bölgeye çıkardı. Daha sonra bu bölgeye Tarîf adası adı verildi.⁶² Tarîf, bol miktarda ganimetle

Şehabuddin Ahmed b. Abdulvehhab en-Nüveyri, *Nihayetü'l Ereb Fi Fununi'l Edeb I-XXXIII*, (ed.: Abdülmecid Terhîni), C. XXIII, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 2004, s. 20; Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Umeyre Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis fi Târîhi Ricâli'l- Endelüs Ricâli Ehli'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967, ss. 7-8

⁵⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 44

⁵⁶ Râğîb Sercânî, *Kıssatü'l- Endelüs Mine'l- Fethi İlä Sukûti*, Kâhire, Müessesetü'l-İkra', 2011, s. 21

⁵⁷ İslam tarihinde bu olayın gerçekliliği tartışılmıştır. Bazı tarihçiler Julien'i efsanevi bir masal olarak görürken, diğer müellifler Julien gerçek bir kişilik olduğunu ve Endülüs'ün fethinde Müslümanlara yardım ettiğini ifade ederler. Bu tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Akçeten, "Septe(Ceuta) Kontu Julianus ve Endülüs'ün Fethinde Müslümanlara Yardımıyla İlgili Tartışmalar", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, ss. 28-49

⁵⁸ *Ahbâru Mecmûa*, s. 15; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 4; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 230

⁵⁹ *Ahbâru Mecmûa*, s. 15; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 5

⁶⁰ Tarîf b. Malik, Musa b. Nusayr'ın hizmetlisiydi. Berberi soyundan gelen Tarîf'e, insanlar tarafından Zura' lakabı takıldı. Ancak kendisi, Cezîretü'l-Tarîf'te dünyaya geldiği için genellikle Tarîf ismiyle anılırdı. Tarîf b. Malik hakkında daha geniş bilgiler edinmek için bkz.: Mahmûd Seyyid Hattâb, *Kâdetü Fethi'l-Endelüs I-II*, C. I, Beyrût, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 2003, ss. 416-434

⁶¹ *Ahbâru Mecmûa*, s. 15; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 5; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (ed.:Yasemin Çiçek), İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 25

⁶² Ziya Paşa, *a.g.e.*, s. 25; Mustafa Çınar, *ag.tz.*, s. 10; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 31

döndü ve Vizigotlar'ın herhangi bir saldırıya karşı koyamayacaklarını Musa b. Nusayr'a bildirdi.⁶³ Bu haber, Musa b. Nusayr'ın İspanya'nın fethi konusundaki kararını kesinleştirdi. Musa b. Nusayr, Tanca valisi Tarık b. Ziyad komutasında çoğunluğu Berberilerden oluşan 7000 kişilik orduyu fetih niyetiyle Julian tarafından temin edilen gemilerle İspanya'ya gönderdi.⁶⁴ Bu tarihten sonra Afrika ile Avrupa'yı bir birine bağlayan boğaza "Cebeli Târik" boğazı denmeye başlandı.⁶⁵ Tarık b. Ziyad'ın İspanya'ya ayak bastıktan sonra askerler geriye dönmesin diye gemileri yaktığı rivayet edilse de bu konuda bir fikir birliği yoktur.⁶⁶

Târik b. Ziyâd, hızlı bir şekilde önüne çıkan şehirleri ele geçirip Şezûne şehrine kadar ulaştı. Bu gelişme üzerine Kral Rodrigo, büyük bir ordu toparlayıp Şezûne şehrine doğru harekete geçti. Durumdan haberdar olan Tarık b. Ziyad, Musa b. Nusayr'dan takviye birlik istedi. Musa, 5000 kişilik bir takviye birlik yolladı ve böylelikle ordu 12000'e ulaşmış oldu. İki ordu, Lekke vadisi kıyısında La Tanda'da karşı karşıya geldi. Neticede Müslümanlar kendilerinden sayıca fazla olan düşmanı mağlup etmeyi başardılar. Çatışmalar esnasında ordusunu komuta eden İspanya Kralı Rodrik, nehirde boğularak öldü.⁶⁷

Musa b. Nusayr, Müslümanların başarı elde ettiğini duyunca emrindeki orduyla birlikte Endülüs'e geçme kararı aldı. Bu sırada Târik'a haber göndererek olduğu yerden ayrılmamasını emretti. Bu talimata rağmen Târik, savaş esnasında dağılan İspanyol ordusunun toparlanarak yeniden saldırıya geçmesinden endişe duyarak, kaçan düşman birliklerini takip etti.⁶⁸ Târik bu takip esnasında sırasıyla İstece (Ecija), Kurtuba,

⁶³ *Ahbâru Mecmûa*, s. 15; Âdem Apak, *Anahatlarıla İslam Tarihi(Emeviler Dönemi) I-IV*, C. III, İstanbul, Ensar Yayınları, 2010, s. 181

⁶⁴ *Ahbâru Mecmûa*, s. 16; Belâzürî, *a.g.e.*, s. 323; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 5; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, C. IV, s. 264

⁶⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIV, s. 24; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 230; Muhammed Abdullah İnan, *El- Âsâru'l- Endelüsiyyeti'l- Bâkiyyeti Fi'l- İspanya ve Portekiz*, Kâhire, Mektebetü'l- Hancî, 1997, s. 284

⁶⁶ Târik b. Ziyad'ın gemileri yaktırıp yaktırmadığıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdulhalim Uveysi, *İhrâku Târik b. Ziyâd Lissufuni Ustûratun ve Lâ Târîhe*, Kâhire, Dâru's-Sahve, 1995, ss. 1-77; Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Dirâsâtü fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l- Câmia, t.y., ss. 23-29 Ayrıca Endülüs'ün fethiyle ilgili anlatılan efsanevi olaylar için bkz.: Ömer Râcih Şilbî, "Esâtîru'l-Fethi'l- İslâmiyyi fi'l- Endelüs", Filistin, *Mecelletü Câmîatü'l- Halîl lil- Buhûsi*, C. 3, S: 1, 2007, ss. 63-76

⁶⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 24; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 7; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 232; Merrâküşî, *a.g.e.*, s. 34; İbnü'l Esîr, *el-Kâmil*, C. IV, s. 269

⁶⁸ Âdem Apak, *Anahatlarıla İslam Tarihi*, s. 182; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 233

Tuleytula, Karmûne (Carmona), Reyyo (Raiyo), Gırnata (Granada), Malaka, Mursiye gibi yerleşim merkezlerini ele geçirdi.⁶⁹

Mûsâ b. Nusayr, H.93 / M.712 yılında 18.000 askerle İspanya'ya geçti. Septe Kontu Julianus ve rehberlerin gösterdiği güzergâhta İspanya'nın batı bölgelerinden başlayarak kuzey bölgelerine doğru sefere başladı. Musa sırasıyla Şezûne, İşbiliye gibi şehirleri fethetti.⁷⁰ Musa b. Nusayr ile Tarık b. Ziyad Tuleytula'da bir araya geldiler.⁷¹ Onun sözünü dinlemediği için Tarık'a sinirlendiği ve yüzüne bir kere vurduğu hatta onu kırbaçlayıp hapse attığı rivayet edilir.⁷² Ancak aralarındaki gerginlik zamanla azalmış olsa gerek ki daha sonraki süreçte birlikte hareket edip, İspanya'nın büyük bir bölümünü fethetmişlerdir.

Velid b. Abdülmelik, Musa b. Nusayr'ı ve Tarık b. Ziyad'ı başarılarından dolayı Şam'a davet etti. Musa b. Nusayr, oğlu Abdülaziz'i yerine vali bırakarak Şam'a doğru yola koyuldu. Musa ve Tarık yoldayken halife Velid b. Abdülmelik öldü ve yerine kardeşi Süleyman b. Abdülmelik geçti. Halife Süleyman, kardeşinin yaptıklarının tam tersini yaptı ve onun değer verdiği komutanları, çeşitli bahanelerle görevlerinden uzaklaştırdı. Musa ile Tarık arasındaki anlaşmazlığı da bahane edip ikisini de görevlerinden azletti. Bu duruma içerleyen Musa b. Nusayr, kısa bir zaman sonra kırgın bir şekilde dünyaya gözlerini yumdu.⁷³

Musa b. Nusayr H.95 / M. 714 yılında Şam'a dönerken İspanya yönetimini oğlu Abdülaziz'e bırakmıştı. Abdülaziz'le birlikte valiler dönemi olarak bilinen ve bu ülkenin H.138 / M.756 senesinde bağımsız Endülüs Emevi devleti haline gelişine kadar devam edecek olan yeni bir devir başlamış oldu.⁷⁴

İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesi, İslam tarihinin ilk yüzyılında meydana gelen en önemli siyasi ve askeri olaylardan birisidir. Zira İspanya jeopolitik

⁶⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 9-15

⁷⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 35; *Ahbâru Mecmûa*, s. 25

⁷¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 16

⁷² İbnü'l Esîr, , *el-Kâmil*, C. IV, s. 270

⁷³ İbnü'l Esîr, , *el-Kâmil*, C. IV, s. 271; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIV, s. 28; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 36; Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber I-VIII*, C. V. Beyrût, Müessesetü'l-A'lâ li'l-Matbûât, 2001, s. 239

⁷⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 59

konumu, Müslümanların Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya önemli geçiş noktalarından biri olması ve verimli toprakları ihtiva etmesi gibi özellikler sebebiyle önemli bir ülkeydi.⁷⁵ Böyle bir bölgenin İslam topraklarına katılması elbette ki bütün Müslümanları yakından ilgilendirmekteydi.

Endülüs'ün fethi, fatihler ve daha genel çerçevede Müslümanlar açısından bakıldığında, Allah'ın Müslümanlara olan yardımının bir sonucu olarak görülmekteydi. Allah, daha önce olduğu gibi bu fetihde de son ve gerçek dinin mensupları olan Müslümanların yanında olduğunu göstermişti. Buna mukabil aynı hadise, Hristiyanlar tarafından daha farklı bir perspektiften görülmüş, dolayısıyla da farklı şekilde yorumlanmıştır. Hristiyan araştırmacıların görüşlerine göre İspanya'nın Müslümanlarca fethi, Vizigotların işledikleri hatalara karşılık Allah'ın bir cezalandırmasıydı.⁷⁶

IV. VALİLER DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ (H.95-138/ M.714-755)

Musa b. Nusayr ve Tarık b. Ziyad'ın Şam'a dönmeleriyle birlikte H.95 / M.714 yılında başlayıp, I. Abdurrahmân (ed-Dâhil)'in H.138 / M.756 yılında Endülüs Emevi Emirliğini kurmasına kadar geçen döneme valiler dönemi denilmektedir. Bu dönem yaklaşık 42 sene sürmüş ve bu zaman zarfında 20 tane vali görev yapmıştır.⁷⁷

H.95-138 / M.714-755 yılları arasında Endülüs'te valilik makamında bulunmuş isimler sırasıyla şunlardır:

- 1) Abdülazîz b. Mûsa b. Nusayr: H.95-97 / M.714-715
- 2) Eyyûb b. Habîb el-Lahmî: H.97-97 / M.715-716
- 3) el-Hurr b. Abdurrahman es-Sekafi: H.97-100 / M.716-719
- 4) Semh b. Mâlik el-Havlanî: H.100-102 / M.719-721

⁷⁵ İsmail Hakkı Akçeten, "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 1

⁷⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 58

⁷⁷ Hüseyin Mûnis, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs*, C. I, s. 182; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 23

- 5) Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî: H.102-103 / M.721-721
- 6) Anbese b. Suheym el-Kelbî: H.103-107 / M.721-726
- 7) Uzra b. Abdullah el-Fihri: H.107-110 / M.726-728
- 8) Yahya b. Seleme el-Kelbî: H.110-110 / M.728-728
- 9) Huzeyfe b. Ahvas el-Kaysî: H.110-111 / M.728-729
- 10) Osman b. Ebî Nis'a el-Haysemî: H.111-112 / M.729-730
- 11) Heysem b. Ubeyd el-Kilabî: H.112-113 / M.730-731
- 12) Muhammed b. Abdullah b. el-Eşcaî: H.113-114 / M.731-732
- 13) Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfikî (İkinci valiliği): H.114-114 / M.732-732
- 14) Abdülmelik b. Katan el-Fihri: H.114-116 / M.732-734
- 15) Ukbe b. Haccâc es-Sülevlî: H.116-121 / M.734-739
- 16) Abdülmelik b. Katan el-Fihri(İkinci valiliği): H.121-123 / M.739-741
- 17) Belc b. Bişr el-Kuşeyrî: H.123-124 / M.741-742
- 18) Sa'lebe b. Selâme el-Amilî: H.124-125 / M.742-743
- 19) Ebu'l-Hattâr Hüsâm b. Dirâr el-Kelbî: H.125-127 / M.743-745
- 20) Sevâbe b. Selâme el-Cüzâmî: H.127-128 / M.745-746
- 21) Abdurrahman b. Kesîr el-Lahmî: H.128-129 / M.746-747
- 22) Yusuf b. Abdurrahman el-Fihri: H.129-138 / M.747-755⁷⁸

⁷⁸ Valiler döneminde gerçekleşen siyasi ve askeri olaylar için bkz: Hüseyin Mûnis, a.g.e., C.I, ss.177-200; İbn İzârî, a.g.e., C. II, s. 23-40; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 119-122; Râğib Sercânî, a.g.e., ss. 83-135; *Ahbâru Mecmûa*, s. 30-59; Esad Havmed, a.g.e., s. 61-63; Makkarî, a.g.e., C. I, s. 299; Muhammed Abduh Hatâmlah, *el-Endelûsü't-Târîhu ve'l- Hadâratü ve'l- Mehinnetu*, Umman-Ürdün, Dirâsetü Şâmiletü, , 2000, ss. 101-182; Eşref Yakûb Ahmed İştayvî, *el-Endelüs fi Asri'l-Vulât (H. 91-138 / M. 711-756)*, Necâh Vataniyye Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, (Basılmamış Yüksek

Görüldüğü gibi valiler döneminde uzun vadeli bir istikrardan söz etmek mümkün değildir. Valililerin büyük bir bölümü kısa bir süreliğine bu makamda durabilmişlerdir. Şüphesiz ardarda vali değişikliği, Endülüs Müslümanlarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Ancak değişikliklerin bir kısmının valilerin Fransa ile yapılan savaşlarda şehit düşmesi, bir kısmının ise komplo ve tuzaklar sonucu gerçekleşmesi söz konusu değişimleri zaruri kılan gerekçeler olmuştur.⁷⁹

Musa b. Nusayr, Endülüs'ten ayrılmadan önce oğlu Abdülaziz'i kendi yerine vali bırakıp gitmişti. Abdülaziz'in valiliği döneminde başşehir İşbiliyye'ydi. Ancak Eyyûb b. Habîb el-Lahmî döneminde başşehir İşbiliyye'den Kurtuba'ya taşınmış ve bundan sonra Kurtuba, Endülüs Emevi Devletinin başşehri olmuştur.⁸⁰

Fetihten sonra Endülüs idaresi, Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz zamanına kadar Afrika valiliğine bağlıydı. Halife Ömer b. Abdülaziz'den sonra ise Endülüs Emevi hilafetinin bir eyaleti konumuna geldi. Bu tarihten sonra da Endülüs valileri, Emevi halifeliği tarafından tayin edilmeye başlandı. Halifenin ilk atadığı vali ise Semh b. Mâlik el-Havlanî'dir. Valilerin atamasında yerel Müslüman halkın etkin olduğu söylenebilir. Zira birçok valinin atanması, Endülüslü Müslümanların isteği doğrultusunda gerçekleştirildi.⁸¹

Endülüs fethedildikten sonra birçok Berberi ve Arap Müslüman İspanya'ya göç etmişler ve buralara yerleşmişlerdi. Her ne kadar bu bölgelere yerleşme esnasında Arapların merkezi bölgeye yerleştirilirken, Berberilerin dağlık alanlara yerleştirildiği söylene de bu iddia tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Berberilerin dağlık alanlara daha fazla yerleşmesi siyasi bir unsurdan ziyade, Berberilerin kendi arzu ve istekleri doğrultusunda gerçekleşen bir durumdur. Bu durumun en önemli sebebi ise dağlık alanların Kuzey Afrika coğrafi yapısına daha çok benzerlik göstermesidir. Ancak

Lisans Tezi), Nablus, 2004, ss. 31-173; Şâkir Mustafa, *el-Endelüs fi't-Târih*, Şam, Vizâretü's-Sekâfe, 1990, ss. 29-45

⁷⁹ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 85

⁸⁰ Bazı araştırmacılar başkent Hurr b. Abdurrahman es-Sekafiyi zamanında ve onun tarafından İşbiliyye'den Kurtuba'ya nakledildiğini söylemişlerdir. Bu konuda kaynaklarda farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn İzârî her iki vali döneminde de başkent İşbiliyye'den Kurtuba'ya nakledildiğine dair rivayetleri aktarmıştır. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 23-25;

⁸¹ Ebû Abdullah Muhammed bin Ebî Nasr Fettûh bin Abdillâh el-Ezdî Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis fi Zikri Vülâti'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'l-Mısıriyye, 1966. s. 8

Berberilerin bir kısmı dağlık alanda yaşamaktansa merkezlerde yaşamayı tercih etmiş ve şehir merkezlerine yerleşmişlerdir.⁸²

Valiler dönemi, bir yandan dışarıda yapılan savaşlarla, bir yandan da içeride gerçekleşen mücadelelerle oldukça hareketli geçen bir devir olmuştur. Bu dönemde, Gaul bölgesinde (sınır bölgesi) Franklarla çetin savaşlar meydana gelirken, diğer yandan içeride Arap/Berberî-Beledî/Şamî-Yemenî/Kaysî gibi farklı etnik gruplara dayanan kavgalar yaşanmıştır.⁸³

A. YENİ TOPLUMSAL YAPI

Fetih öncesinde İspanya nüfusunun çoğunluğu Katolik Hristiyanlarından oluşmaktaydı. Hristiyanlardan sonra İspanya'nın ikinci büyük nüfusu Yahudi cemaatlerdi. Fetih sonrasında bu nüfusa Arap, Berberi ve Mevaliden oluşan Müslüman grup da eklenmiş oldu.⁸⁴

Fetih öncesi İspanya toplumu, sosyal statü bakımından “imtiyazlılar”, “hürler” ve “köleler” şeklinde keskin tabakalara ayrılmıştı. Bu tabakalar arası geçiş pek mümkün değildi.⁸⁵ Fetih sonrası ise toplum sosyal statü itibarıyla, “havas” ve “avam” olarak ikiye ayrılmakla beraber tabakalar arası geçişler de yaşanmaktaydı. İslamiyet'in adalet temeline dayanan sistemini gören birçok kişi, Müslüman oluyor ve İspanya da Müslümanlık hızlı bir şekilde yayılıyordu. Yerli halktan Müslüman olanlara Müvelledûn⁸⁶ deniliyordu.⁸⁷ Muhtemelen bu isim İspanyol halktan Müslüman olanlarla,

⁸² Abdurrahmân Ali el-Haccî, *et-Târîhu'l Endelüsiyyi Mine'l Fethi İslamiyyi Hattâ Sukûti Girnâta*, Beyrût-Dimeşk, Vâdu'l- Kalem, 1981, s. 137

⁸³ Şevket Yıldız, *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008, s. 43

⁸⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 64

⁸⁵ Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 51

⁸⁶ Müvelledun, İspanya'nın yerli halkından İslam dinini seçen kimselerdi. Bu zümre, VIII. Yüzyıl boyunca diğer Müslüman unsurlara nispetle azınlık durumunda kalmakla beraber, IX. Yüzyıl ortalarına doğru çoğalmaya başlamış ve aynı yüzyılın sonlarına doğru Müslüman nüfusun en kalabalık unsura haline gelmiştir. Müvelledler hakkında geniş bilgi için; Bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs'te Muvelledûn Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989

⁸⁷ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 88

Arapları birbirinden ayırmak için kullanılıyordu.⁸⁸ Müvelledler, Endülüs'te dördüncü Müslüman grubu oluşturmaktaydı.

Endülüs'te bulunan bir diğer Müslüman grup ise Saklebiler (Sakâlibe)'dir. Saklebiler, Endülüs toplumuna dışarıdan katılan bir topluluktur.⁸⁹ Yahudi köle tacirleri ve korsanlar tarafından Doğu Avrupa'dan Endülüs'e getirilen Slav asıllı kölelerdi. Saklebiler daha çocukken Endülüs'e getirilmekteydiler. İslami bir terbiye ile yetiştirilip azat edilmelerinin ardından, sarayda ve orduda oldukça üst düzeyde vazifeler üstlenmekteydiler. Saklebiler, Endülüs Devleti'nin son yıllarında Araplar ve Berberilere ilave olarak siyasi gelişmelere yön veren üçüncü bir güç odağı haline dönüşmüşlerdi.⁹⁰

Endülüs'e ilk gelenler ile sonradan gelenler arasında da bir ayırım yapılmıştı. Endülüs fethedildikten sonra buralara ilk yerleşenlere Belediye⁹¹ denirken, H.123 / M.741 yılında Kuzey Afrika'da Berberilere yenilip, Endülüs'e sığınan on bin civarındaki Suriyeli askerlere ise Şâmiyyûn denilmekteydi.⁹²

Araplar da kendi aralarında Yemenliler ve Kayslılar olmak üzere iki büyük kabileye ayrılmıştı.⁹³ Bu kabileler ileriki zamanlarda sonucunda pek çok can ve mal kaybının yaşandığı iktidar mücadelesine girişmişlerdi.⁹⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi, bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Görüldüğü gibi Endülüs toprakları, birçok dini ve etnik grubu içinde barındıran bir yapıya sahiptir. Buna rağmen Müslümanlar, Endülüs'te büyük bir medeniyet kurabilmişlerdir. Bunun arkasında fetihten sonra Müslüman fatihlerin dini ve etnik çoğunluğa izin veren bir hukuki düzeni hayata geçirmiş olmaları yatmaktadır. Fetih sonrası uygulamaya konup, karşılıklı etkileşimde bulunmasını mümkün kılan bu düzen

⁸⁸ Mehmet Özdemir, "Müvelled'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, 1993, s. 177

⁸⁹ Saklebilerle(Sakâlibe) ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Nadir Özdemir, "Sakâlibe' Unsuru ve İslam Dünyasına Girişi –İslam Kaynaklarına Göre-", Adana, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, S:1, 2011, s. 90-106

⁹⁰ Mehmet Nadir Özdemir, *a.g.m.*, s. 96

⁹¹ Halîl İbrahim es-Sâmiraî- Abdu'l- Vâhid Zenûn Tâha, *Târîhu'l- Arabî ve Hadâratuhüm Fi'l- Endelüs*, Beyrût, Dâru'l- Kitâbi'l- Cedîdi'l- Mütelhadditi, 2000, ss. 64-74

⁹² Halîl İbrahim es-Sâmiraî- Abdu'l- Vâhid Zenûn Tâha, *a.g.e.*, s. 74-80

⁹³ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 132

⁹⁴ Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 136; Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 121

yahut toplumsal modeli tanımlamak için günümüzde daha ziyade “convivencia” (birlikte yaşamak)⁹⁵ kelimesi kullanılmaktadır.⁹⁶

B. ASABİYET MÜCADELELERİ

İslam dünyasının kanayan bir yarası olan asabiyet çekişmeleri, maalesef Endülüs topraklarında da ortaya çıkmıştır. Endülüs’te farklı etnik gruplar ve aynı etnik unsur içerisinde farklı kabileler arasında kanlı ve uzun soluklu çekişmeler meydana gelmiştir. Bu çekişmelerin arka planına bakıldığı zaman, çok öncelerden beri Müslümanların içerisinde var olan asabiyet duygusunun yer aldığı görülecektir. Bu duygu, İslam’dan önce de var olan bir durumdur. Bu insanlar, Müslümanlığı seçmelerine rağmen bu duygulardan bir türlü sıyrılamamışlardır.

Endülüs topraklarında meydana gelen asabiyet mücadeleleri çok kanlı sonuçlar doğurmuştur. Bu mücadeleler sonucunda devlet, bütün gücünü bunlara seferber etmek mecburiyetinde kalmış ve bunun neticesinde hem siyasi hem de ekonomik büyümesi yavaşlamıştır. Asabiyet çekişmeleri, özellikle valiler döneminde yoğun olarak yaşansa da, emirlik döneminde de bu yüzden kanlı savaşlar meydana gelmiştir. Başa gelen bütün yöneticiler asabiyet ateşini söndürmek hatta yok etmek için mücadele etmişlerdir. Asabiyet duygusu idarecilerin gayretleri neticesinde zaman zaman dinse de hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırılamamıştır.

1. Arap-Berberi Mücadelesi

Arap ve Berberi toplumu, coğrafi faktörlerin ortaya çıkardığı sosyal bir model olan kabile sistemi içerisinde yaşamışlardır. İslam, din kardeşliği temelinde kabileleri birleştirip onları organize ederek bir devletin idaresi altında toplamasına rağmen, kavimlerin kabilecilik anlayışını tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bu sebeple kabile

⁹⁵ Convivencia kelimesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 67; Lütfi Şeyban, “Reconquista, Convivencia ve Influencia: Endülüs’te Müslüman-Hristiyan İlişkileri”, İstanbul, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2003, ss. 4-5

⁹⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, s. 31

hayatı ve onun en önemli unsuru olarak asabiyet⁹⁷, Müslüman toplumlarda tesirini asırlar boyu sürdürme gelmiştir.⁹⁸ Bu tesirin en büyük tezahürlerinden biri de Endülüs yarımadasında Araplar ve Berberiler arasında gerçekleşen savaşlardır.⁹⁹

Araplar ve Berberiler, Endülüs'e kabileler halinde yerleştirilmişlerdi. Bu yerleşme şekli, bir taraftan kabile yapısının korunmasına ve askeri faaliyetlerde kabile bağının kullanılmasına imkân sağlarken, öte taraftan Endülüs toplumunda içtimaî kaynaşmanın gecikmesine ve sık sık asabiyet faktörünün ön plana çıktığı iç ihtilaflara yol açmaktaydı.¹⁰⁰

Berberiler, Kuzey Afrika'nın ve Endülüs'ün fethinde Araplarla birlikte mücadele etmiş ve fethin başarıya ulaşmasında en az Araplar kadar katkı sağlamışlardı. Aynı zamanda Fransa ile gerçekleşen savaşlarda da aktif bir rol üstlenmişlerdi. Fakat bu yardımlarına rağmen Araplar Berberilere hak ettikleri değeri vermiyor, tam tersine onları tali görevlere getirmek suretiyle yönetime dâhil etmemeyi tercih ediyorlardı. Kendilerine uygulanan bu tavırdan dolayı huzursuz ve öfkeli olan Berberiler, birlik olup Araplara karşı isyan hareketlerine başlamıştır.¹⁰¹

Arap-Berberi mücadelesi Kuzey Afrika bölgesinde başlamış, daha sonrasında ise bu mücadele Endülüs'e sıçramıştır.¹⁰² Kuzey Afrika valiliğini üstlenen Yezid b. Ebi Müsellem¹⁰³ ve Beşir b. Savfan Berberilere karşı sert bir tutum takınmışlardır. Berberilerin mallarına ve güzel hanımlarına el koyuyorlar ve bunların bir kısmını Emevi Halifelerine gönderip onların gönlünü hoş etmeye çalışıyorlardı.¹⁰⁴ Bu haksız uygulamalara daha fazla dayanamayan Berberiler, ilk önce Uzak Mağrib'de H.122 /

⁹⁷ Asabiyet: Hakikatte nesepleri bir olsun veya olmasın, nesep cetvellerindeki kabile ilişkilendirmeleri ister doğru ister yanlış veya eksik olsun, bir kabile üyelerinin kendilerinin bir asılda birleştiklerine inanmaları sonucunda, onların her durum ve şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevî güç ve dayanışma duygusudur. Asabiyetin erken dönem İslam siyasi tarihindeki etkileri için bkz.: Âdem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitapevi Yayınları, 2004

⁹⁸ Âdem Apak, *Asabiyet*, s. 261

⁹⁹ Kuzey Afrika ve Endülüs'te ki Araplar ve Berberiler arasında gerçekleşen asabiyet mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 127-180

¹⁰⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 65

¹⁰¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 76

¹⁰² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 30; Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 65

¹⁰³ Yezid b. Ebi Müsellem, Irak valisi Haccac'ın öğrencisi ve kâtibidir. Problemlerin üstesinde gelirken hocası Haccac'ın yöntemlerine başvurmuştur. Bu sebeple Berberilerin gönlünde sevgiden çok öfkeyle anılan bir kişiydi. Bkz.: Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 130

¹⁰⁴ Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 130

M.739 yılında isyan hareketlerine başlamıştır.¹⁰⁵ H.123 / M.741 yılında da Kuzey Afrika valisinin göndermiş olduğu orduyu yenmişti.¹⁰⁶ Durumu haber alan Emevi halifesi Hişam b. Abdülmelik, Külsûm komutasında büyük bir orduyu Berberilerin üzerine göndermiştir. Ordu berberiler karşısında yenilgiye uğramış ve aralarından sadece Belc b. Bişr komutasındaki on bin kişilik birlik, Sebte şehrine sığınarak canlarını kurtarabilmişlerdir.¹⁰⁷ Şam'dan gönderilmesine nispetle Şamiyyûn denilen bu ordunun komutanı Belc b. Bişr, Endülüs valisi Abdülmelik b. Katan'dan kendilerine Endülüs'e geçmeleri için gemi yollamasını talep ettiyse de validen olumlu bir yanıt alamamıştır.¹⁰⁸

Kuzey Afrika Berberileri'nin kazandığı bu başarılar, çok geçmeden Endülüs Berberileri'ni de harekete geçirmiştir.¹⁰⁹ Endülüs Berberileri, nüfuslarının yoğun olduğu Aştûriş (Asturias), Cilikiyye (Galicia) ve Medayin bölgelerinde ayaklanarak, Endülüs'ün büyük şehirleri olan Tuleytula ve Kurtuba'ya doğru harekete geçmişlerdir.¹¹⁰ Bu esnada güzergâhları üzerindeki Arapların birçoğunu katletmişler ve yerlerinden sürmüşlerdir.¹¹¹

Berberilerin saldırılarına karşı bir varlık gösteremeyen Abdülmelik b. Katan, daha önce Endülüs'e gelmelerine sıcak bakmadığı Belc b. Bişr komutasındaki ordudan yardım istemek zorunda kalmıştır.¹¹² Berberi isyanlarının bastırılmasından sonra Endülüs'ü terk edeceklerinin taahhüdünü alan vali, gemileri yollayarak Şamiyyûn ordusunu Endülüs'e geçirmiştir. Şamiyyûn ordusunun gelmesiyle ordusunu güçlendiren Abdülmelik b. Katan, Berberilere karşı taarruza geçmiş ve bir seneden az bir zamanda Berberileri hezimete uğratmıştır.¹¹³ Bu hezimetten sonra Endülüs'te tutunamayacaklarını anlayan Berberilerin birçoğu, asıl yurtları olan Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir.¹¹⁴

¹⁰⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77

¹⁰⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 30

¹⁰⁷ *Ahbâru Mecmûa*, s. 39

¹⁰⁸ İbn Abdilhakem, *a.g.e.*, ss. 20-21

¹⁰⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 77

¹¹⁰ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 120

¹¹¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 30; *Ahbâru Mecmûa*, s. 42

¹¹² *Ahbâru Mecmûa*, s. 43; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. IV, s. 459; Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 121; Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 174;

¹¹³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 31; *Ahbâru Mecmûa*, s. 43; Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 121; Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 176

¹¹⁴ Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 176-177

2. Şamiyyûn-Belediyyûn Mücadelesi

Belc b. Bişr ve beraberindeki Suriyeli askerler, Berberi isyanının bastırılmasından sonra Endülüs'ü terk edeceklerine dair söz vermişlerdi. Bu söze binaen Vali Abdülmelik b. Katan'dan kendilerini topluca Afrika'ya geçirecek bir gemi istediler. Vali bu isteğe, gemilerin yetersiz olduğu gerekçesiyle olumsuz yanıt verdi. Orduyu topluca değil de gruplar halinde Kuzey Afrika'ya geçirebileceğini bildirdi.¹¹⁵ Suriyelilere göre onun bu düşüncesi, kendilerinin göz göre göre Kuzey Afrika'daki Berberiler'e teslim edilmelerinden başka bir anlam taşımıyordu.¹¹⁶

Belc b. Bişr komutasındaki Suriyeliler, kendilerini ölüme sürüklemeye çalışan Vali Abdülmelik b. Katan'ı öldürmek suretiyle yönetime el koydular. Bu durum, fetihten sonra Endülüs'e yerleşmiş olan Arap ve Berberi halk (Beledliler) arasında rahatsızlığa sebep oldu. Suriyelilere karşı bir cephe oluşturan Beledliler, Suriyelilere karşı giriştikleri savaşlarda yenilgiye uğradılar.¹¹⁷ Durumun büyümesinden endişe duyan Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik, bu duruma bir an önce son vermesi için Ebu'l-Hattâr Hüsam b. Dirâr el-Kelbi'yi Endülüs'e gönderdi.¹¹⁸

Ebu'l-Hattâr, ilk iş olarak Suriyelileri kışkırtan elebaşlarını Endülüs'ten sürdü. Daha sonra Suriyelilerin de gönlünü alıp onları gruplar halinde Endülüs'ün çeşitli şehirlerine dağıtmak suretiyle, birlikte hareket etmelerini önlemiş oldu.¹¹⁹ Ebu'l-Hattâr'ın yönetimine her iki grup da razı oldu. Onun herkesi razı eden uygulamaları, en azından bir süreliğine Endülüs'te huzur ve istikrarı beraberinde getirdi.¹²⁰

3. Yemenli (Kelbi)-Kayslı (Mudarî) Mücadelesi

Endülüs'teki Beledli-Şamiyyûn savaşları, Arapların asabiyet ruhunun ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Endülüs'ün yerli Arap halkı genellikle Yemenliyken, Şam bölgesinden gelenlerin çoğu Kayslı'ydı. Ebu'l-Hattâr kabile savaşlarını adil yönetimiyle

¹¹⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 30-31; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. IV, s. 459

¹¹⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 78

¹¹⁷ *Ahbâru Mecmûa*, s. 45; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. IV, s. 464

¹¹⁸ Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 188-190; *Ahbâru Mecmûa*, s. 45

¹¹⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 79

¹²⁰ *Ahbâru Mecmûa*, s. 46

kısa bir süre ertelemeyi başardıysa da uzun vadede kabileler arası barışı sağlayamamıştır.¹²¹

Ebu'l-Hattâr'ın sağlamış olduğu istikrar ve huzur ortamı, yine bir kabile çekişmesi yüzünden bozulmuştur.¹²² Yemenli ve Kayslı iki kişi arasında gerçekleşen bir durumun çözümü için valiye müracaat edilir. Kayslı haklılığını gösteren deliller ortaya koymasına rağmen kendisi de Yemenli olan vali Ebu'l-Hattâr, Yemenli olan kişiyi haklı bulur ve Kayslı aleyhine karar verir. Bunun üzerine Kayslı kişi durumu Kayslıların lideri Sumayl b. Hâtim'e bildirir. Sumayl saraya giderek valinin bir an önce yanlış kararından dönmesini istese de Ebu'l-Hattâr Sumayl'e hakaret edip sarayından kovar.¹²³ Bu durumu hazmedemeyen Kayslılar valinin aleyhine propaganda yapmaya başladı. Ebu'l-Hattâr'a karşı iyice güç toplayan Kayslılar, Yemenli Süvâbe b. Selâme'nin de desteğini alarak valiye karşı giriştikleri iktidar mücadelesini kazanırlar. Sumayl'ın önerisiyle Süvâbe yeni vali olarak tayin edildi. Kayslılar böylece iktidarda söz sahibi olmayı başardı.¹²⁴

Süvâbe'nin kısa bir süre sonra vefat etmesi, iktidar mücadelesinde yeniden Yemenlilerle Kayslıları karşı karşıya getirmiştir. Yemenliler Ebu'l-Hattâr'ın, Kayslılar ise Sumayl'ın önderliğinde bir araya gelmişlerdir. Meydana gelen savaşta Kayslılar bir kez daha galip gelmiş ve Endülüs'teki hâkimiyetlerini iyice perçinlemişlerdir. Bu savaşta başta Yemenlilerin lideri Ebu'l-Hattâr olmak üzere birçok Müslümanın kanı dökülmüştür.¹²⁵ Yaklaşık 10 yıl süren Yemenli-Kayslı savaşları bazı tarihçiler tarafından hem çok sayıda insanın ölmesi hem de Müslümanlar arasında telafisi çok zor sosyal yaralar bırakması sebebiyle Sıffin savaşına benzetilmiştir.¹²⁶

Bu mücadelenin en önemli sonuçlarından birisi, mağlup taraf durumuna düşen Yemenliler'in, etkinliklerini siyasetten iktisadi ve kültürel alanlara kaydırmaları

¹²¹ Âdem Apak, *Asabiyet*, s. 256

¹²² Âdem Apak, *Asabiyet*, s. 256

¹²³ *Ahbâru Mecmûa*, s. 59; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 35; Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 68; Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 192; Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 123

¹²⁴ *Ahbâru Mecmûa*, s. 61; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 35; Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 124

¹²⁵ *Ahbâru Mecmûa*, s. 61; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 36; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 122; Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 194-195(Endülüs'te gerçekleşen Yemenli-Kayslı mücalelerinin sebep ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz.: Hüseyin Mûnis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 181-205)

¹²⁶ *Ahbâru Mecmûa*, s. 61; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 36

olmuştur. Endülüs tarihinin daha sonraki dönemlerinde temayüz eden ilim adamlarından birçoğunun Yemenli olması bundan kaynaklanmaktadır.¹²⁷

C. FRANK KRALLIĞIYLA GERÇEKLEŞEN MÜCADELELER VE BALATÜ'Ş-ŞÜHEDA (TOURS) SAVAŞI

Müslüman fâhîhlerin fetihteki asıl maksadı, ganimet faktörünün çok ötesinde i'lâ-yı kelimetullahı yeryüzüne hâkim kılmaktı. Müslümanlar nasıl ki Mısır'ın fethiyle yetinmeyip, Kuzey Afrika'nın fethini, burasıyla da kalmayıp Endülüs'ün fethini gerçekleştirmişlerse, aynı şekilde Endülüs'ün ele geçirilmesi de onları yeni diyarlar fethetme planlarına sürüklemişti.¹²⁸

Endülüs'ün güneyinde yer alan Kuzey Afrika'nın yıllar önce fethedilmiş olması ve batı-doğu istikametinde denizaşırı gerçekleştirilebilecek seferlerin o dönemde donanması zayıf olan Müslümanlar için pek mümkün gözükmemesi, yeni fetih hareketinin sınır komşusu olan Fransa'ya yönelmesine sebep olmuştur.¹²⁹

O dönemde Fransa ve Batı Avrupa'nın yönetimi, Fransa İmparatorluğu'nun elindeydi. Franklar bu devirde Avrupa'nın en kuvvetli devletine sahiptiler. Ancak gerek iç çekişmeler olsun gerekse iktidar mücadeleleri olsun devletin gücünü iyice zayıflatmıştı. Bu durum, Müslümanların Fransa üzerine sefer düzenlemelerine zemin oluşturmaktaydı.¹³⁰ Ayrıca Müslümanlar Endülüs topraklarında Vizigotlar'ı ağır bir yeniliye uğratmıştı. Vizigotlar'ın bu yeniliden sonra toparlanıp, güçlerini yeniden kazanmaları pek mümkün gözükmemekteydi. Müslümanlar, Vizigotlar'ın bu halinden istifade ederek Fransa topraklarına sefer düzenlemeye karar vermiştir. Zira Fransa'ya

¹²⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 80

¹²⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 71

¹²⁹ William Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27; Valiler döneminde donanmanın yetersiz olduğunu vali Abdülmelik b. Katan Şam ordusunu Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya toplu bir halde gönderememesinden anlaşılmaktadır. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 30-31; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. IV, s. 459

¹³⁰ İsmail Hakkı Akçeten, "Puvatya(Balâtu'ş-Şühedâ) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 8, 1998, s. 250

karşı girişilecek bir savaşta Müslümanlar'ın karşısına dikilebilecek ciddi bir ordu bulunmamaktaydı.¹³¹

Fransa'ya karşı ilk seferin Musa b. Nusayr ve Hurr b. Abdurrahman¹³² tarafından gerçekleştirildiği söylene de genel kabul gören görüş, Fransa'ya ilk planlı seferlerin Vali Semh b. Mâlik el-Havlanî tarafından düzenlendiğidir.¹³³ Semh b. Mâlik, ilk olarak H.98 / M.720 yılında mağlup Vizigot Krallığı'nın bir eyaleti olan Septimana'yı ele geçirmiş ve ardından Arbûne (Narbon)¹³⁴ şehrini fethetmiştir. İslam ordusu, ertesi yıl Aguitania Dükü Eudes'in başşehri olan Toulouse'ye yöneldi. Dük Eudes, Müslüman ordusuna karşı güçlü bir direniş sergilemiş ve nihayetinde İslam ordusunun komutanı olan Semh b. Mâlik'i öldürmek suretiyle, Müslümanları geri püskürtmeyi başarmıştır. Bu yenilginin ardından Fransa üzerine gerçekleştirilen seferler kısa bir süreliğine duraksamıştır.¹³⁵

Vali Semh b. Mâlik'ten sonra Fransa içlerine doğru tertiplenen en büyük askeri sefer, ikinci valiliği sırasında Abdurrahmân b. Abdullah el-Gâfikî tarafından gerçekleştirilmiştir.¹³⁶ Abdurrahmân el-Gâfikî H.110 / M.732 yılında yetmiş bin kişilik bir ordu hazırlatarak Fransa'ya doğru hareket etmiştir. Abdurrahmân el-Gâfikî, Garon nehri yakınlarında Akitania Dükü Eudo'yu hezimete uğrattıktan sonra Bordo (Bordeaux) şehrine doğru yola koyulmuştur. Kısa bir zaman içerisinde Bordo şehrini de fethetmiştir. İslam ordusu bundan sonra ülkenin ikinci önemli şehri Tours'a yönelmiştir.¹³⁷ Dük Eudes, fetih hareketlerinin genişlemesi neticesinde Frank İmparatorluğundan yardım istemek zorunda kalmıştır. Asıl makamı hâciblik olmakla beraber imparatorluğun fiili hükümdarı konumundaki Şarl Martel (Charles Martel),

¹³¹ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27

¹³² Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 678

¹³³ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.m.*, s. 245; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; Faruk Bilici, "Fransa(V.Ülkede İslamiyet)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. XIII, 1996, s. 187

¹³⁴ Narbon(Arbûne) şehri fethedildikten sonra Müslümanlar tarafından silah, mühimmat ve yiyecek depolarının bulunduğu müstahkem bir askeri harekât üssü ve tersane olarak kullanılmıştır. Bkz.: Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 678

¹³⁵ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, s. 15; Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 678; W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.m.*, s. 245

¹³⁶ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 679; Hüseyin Münis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 221; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; Vefâ Abdullah b. Süleymân el-Mezrû', *Cihâdü'l-Müslimîne Halfe Cibâli'l-Bertât (mine'l-Karni'l-Evveli ilâ Karni'l-Hâmisi'l-Hicri)*, Kâhire, Dâru'l-Kâhire, 2003, s. 109

¹³⁷ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 679; Hüseyin Münis, *Fecru'l-Endelüs*, ss. 223-224; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 75; W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27; Süleymân el-Mezrû', *a.g.e.*, ss. 109-110

Galya'nın düşmesi halinde sıranın kendilerine geleceğini bildiği için yardım talebine olumlu cevap vermiştir.¹³⁸

Şarl Martel büyük bir ordu hazırlayarak Tours'a doğru harekete geçti. İki ordu Tours şehri yakınlarındaki Tuluz'da bir araya geldiler. Savaşın başlarında üstün konumda olan İslam ordusu, komutanları Abdurrahmân el-Gâfikî'nin savaş alanında şehit düşmesinin ardından dağılmış ve nihayetinde büyük bir hezimete uğramıştır. Müslüman askerlerin şehit sayısının bir hayli fazla olmasından dolayı İslam kaynaklarında bu savaş "şehitler düzlüğü" anlamındaki "Belâtu'ş-Şühedâ"¹³⁹ ismiyle zikredilmektedir.¹⁴⁰ Buna karşılık batılı kaynaklarda ise bu savaş, Tours veya Poitiers savaşı olarak bilinmektedir.¹⁴¹

H.114 / M.732 yılında meydana gelen bu savaş, sonuçları itibariyle gerek İslam tarihi açısından gerekse de Avrupa tarihi açısından önemli bir savaştır. Müslümanların ağır bir yenilgi almalarından olsa gerek, İslam tarihi kaynaklarında bu savaştan pek bahsedilmez. Hatta bazı İslam tarihi müellifleri tarafından bu savaş, Müslümanlar için bir yenilgiden ziyade, İslam ordusunun daha fazla zayıflama vermeden başarılı bir şekilde geri çekilme operasyonu olarak dile getirilmektedir.¹⁴²

Batılı kaynaklar, bu savaşı çok abartılı bir şekilde ele almışlar ve Avrupa'nın İslam tehlikesinden kurtulduğu gün olarak tasnif etmişlerdir.¹⁴³ Ayrıca batılı kaynaklar, Frank komutan Şarl Martel'ı kahramanlaştırarak, onu Avrupa'yı İslam istilasından kurtaran kahraman olarak göstermişlerdir.¹⁴⁴

¹³⁸ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 679; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 76; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.m.*, s. 251

¹³⁹ Belatü'ş-Şühedâ savaşının öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylar hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdu'l-Fettâh Mukallid el-Ganîmî, *Ma'reketü Belatü'ş-Şühedâ fi't-Târîhi'l-İslamiyyi ve'l Avrubiyyi*, Kâhire, Alimü'l-Kutub, 1996, ss. 1-143

¹⁴⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 76; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72; İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.m.*, s. 254

¹⁴¹ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 679; W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 27

¹⁴² Hüseyin Algül, *İslam Tarihi I-III*, C. III, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1991, s. 49; Esad Havmed, *a.g.e.*, s. 65

¹⁴³ İsmail Hakkı Atçeken, *a.g.m.*, s. 243

¹⁴⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 75; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 73

Belâtu's-Şühedâ ile Müslümanların Avrupa'daki ilerlemeleri bir anlamda durmuştur.¹⁴⁵ Fakat bu duruşun asıl sebebi, bu yenilgiden ziyade, Müslümanların bundan sonra içine düştükleri dâhili çekişmelerdir.¹⁴⁶

V. EMİRLİK DÖNEMİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

Emevî iktidarına karşı H.100 / M.720 yılında başlatılan Abbasî ihtilal hareketi, H.132 / M.750 yılında Emevî Devletinin yıkılışıyla sonuçlanmıştır.¹⁴⁷ Son Emevî Halifesi II. Mervân b. Muhammed b. Mervan b. Hakem Mısır'da öldürülmüştür.¹⁴⁸ Böylece ihtilalle gelen Emevî Hanedanlığı yine aynı şekilde Abbasî ihtilaliyle tarihe karışmıştır. Ancak Abbasîler sadece hilafeti ele almakla yetinmeyip, bütün Emevi hanedan mensuplarını ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu kıyımdan sadece Abdurrahman b. Muaviye ve çok az sayıda hanedan üyesi kaçıp canını kurtarabilmiştir.¹⁴⁹

Doğuda Müslümanlar yönetim anlamında zorlu süreçlerden geçmiş; Abbasilerin iktidarı ele almaları da bu süreci ortadan kaldıramamıştı. Aynı şekilde Endülüs Müslümanları da bir taraftan iktidar mücadeleleriyle uğraşıyor; diğer taraftan ise asabiyet mücadeleleriyle boğuşuyordu. Abdurrahmân b. Muaviye'nin Endülüs'e geçmesi ve iktidarı ele alması kısmen de olsa ülkede istikrar ve sükûnun sağlanmasına vesile oldu.¹⁵⁰

Endülüs'ün doğuya ya da Kuzey Afrika'ya bağlı bir valilik olmaktan çıkıp müstakil bir devlet haline geldiği bu dönem, tarihçiler tarafından emirlik (imâret) devri olarak isimlendirilmiştir.¹⁵¹ Endülüs'te Abdurrahmân b. Muaviye'nin (H.138 / M.756)

¹⁴⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 74; W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 28; Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 681

¹⁴⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 75

¹⁴⁷ Ali Delice, "Emevi Devletinin Yıkılış Nedenlerinin Üzerine Bazı Mülâhazalar", Sivas, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 3, 1999, ss. 299-300; Ayrıca Abbasi ihtilali ve Emevi Devletinin yıkılışı hakkında geniş bilgi için bkz.: Abdülaziz es-Seâlebî, *Sükûtü'd-Devleti'l-Ümeviyye ve Kıyâmü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (ed.: Muhammed Hamâdî), Beyrût, y.y., 1995

¹⁴⁸ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 154; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 38; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 327

¹⁴⁹ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 155; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 39; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 328; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 123; *Ahbâru Mecmûa*, ss. 49-50

¹⁵⁰ Muhammed Abdullah İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır I-II*, 3. Baskı, C. I, Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, 1988, ss. 148-150

¹⁵¹ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 196

Kurtuba'ya gelişiyle başlayan emirlik devri, Abdurrahman b. Muhammed'in (H.300 / M.912) halifelik ünvanını kullanmasıyla son bulmuş ve yerini halifelik devrine bırakmıştır. Bu devir, Endülüs'ün müstakil bir devlet olarak bütün kurumlarıyla temayüz ettiği bir dönemi ifade eder. Bu dönemde yedi Endülüs emiri görev yapmıştır.¹⁵²

Emirlik dönemi, birçok gelişmelere sahne olan bir dönem olmuştur. Bu dönemde ilmi, sosyal, kültürel ve ekonomik gibi birçok alanda gelişmeler meydana gelmiştir. Ancak bu dönemde Emirler, iç ve dış birçok tehditle karşılaşmış ve bunun neticesinde çetin savaşlar cerayan etmiştir.¹⁵³

A. ABDURRAHMÂN B. MUÂVİYE B. HİŞÂM (ed-DÂHİL) (138-172 / 756-788)

Abbasiler H.132 / M.750 yılında iktidarı ele geçirmeleriyle birlikte siyasi rakip ve düşman olarak gördükleri Emevî hanedanına karşı acımasız bir şekilde kıyım faaliyetine girişmişlerdi. Abbasilerin bu zulmünden kurtulan az sayıdaki kişiden birisi de 10. Emevi halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in torunlarından Abdurrahmân b. Muâviye idi.¹⁵⁴

Abdurrahmân, şam'dan kaçarken yanında kardeşi Yahya, 4 yaşındaki küçük oğlu Süleyman, bazı kız kardeşleri ve Rum asıllı azatlı kölesi Bedr vardı.¹⁵⁵ Abbasilerin görevlendirdiği süvariler, Abdurrahmân ve ailesini Fırat nehri yakınlarında kısırdılar. Abdurrahman ve beraberindekiler süvarilerden kurtulmak için nehre atladılar. Ancak nehirde boğulup ölmekten çekinen Yahya, süvarilerin merhamet sözcüklerine kamp geri döndüyse de oracıkta öldürüldü. Abdurrahmân ve kölesi Bedr karşı kıyıya yüzüp canlarını kurtardılar.¹⁵⁶

¹⁵² şevket Yıldız, *Kurtuba*, ss. 52-53

¹⁵³ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi ve'l-Cihâd fi'l-Endelüs*, İskenderiyye, Menşעתü'l-Maârif, 2000, ss. 5-210; Patris Bistânî, *Meârika'l-Arabî fi'l-Endelüs*, Kâhire, Müessesetü Hindâvî, 2012, ss. 7-85

¹⁵⁴ *Ahbâru Mecmûa*, s. 53; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 154; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 38-39; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, ss. 327-328; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 122; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 196;

¹⁵⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 155; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 41; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 122

¹⁵⁶ *Ahbâru Mecmûa*, s. 54; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 40

Abdurrahmân, azatlı kölesi Bedr ile birlikte önce Filistin'e, ardından Mısır'a ve son olarak da Kuzey Afrika bölgesine geçti. Sebte denen bölgede dört sene saklandıktan sonra o günkü Kuzey Afrika valisi Abdurrahmân b. Habîb'in, Emevi aleyhtarı tutumlarından dolayı buradan Endülüs'e geçme planları yaptı.¹⁵⁷ Bu amaçla azatlı kölesi Bedr'i Endülüs'e gönderdi. Bedr, Abdurrahmân'ın dedesi Hişam'ın Berberi isyanlarını bastırmak için Endülüs'e gönderdiği Suriyeli askerlerin önde gelenleriyle bazı görüşmeler gerçekleştirdi. Görüşmelerin sonucunda kaybettikleri itibarı tekrar elde etmek isteyen Suriyeliler, Abdurrahmân'a destek vereceklerini bildirdiler. Davetlerinin arkasında duracaklarını göstermek için Bedr ile birlikte bir heyet yollayarak kendisini Endülüs'e davet ettiler.¹⁵⁸ Ayrıca Berberiler de, anne tarafı Berberi olan Abdurrahmân'a destek olacaklarını beyan etmişlerdi. Hem Suriyeli askerlerin hem de Berberiler'in Abdurrahmân'a vermiş oldukları destek, onun Endülüs'e geçme düşüncesini güçlendiren unsurlardı.¹⁵⁹

Mevâfîlerin, Berberilerin ve Yemenlilerin büyük bir kısmının desteğini alan Abdurrahmân b. Muâviye, Endülüs'e doğru yola koyuldu. H.138 / M.755 yılında ise Meriyye (Almeria) ile Malaka arasında ufak bir liman olan Munekkeb'e (Almunecar) ayakbastı.¹⁶⁰ Burada kendisini destekleyen 300 kadar atlı süvari birliği tarafından karşılandı.¹⁶¹ Malaka'da kaldığı kısa dönem içerisinde yerel halktan çok sayıda taraftar toplamayı başardı. Güney şehirleri olan Urcuzûne (Archidona), Şezûne (Sidonia) ve İşbiliyye bir mukavemet göstermeksizin yeni liderlerine kapılarını ve gönüllerini açtılar.¹⁶² Abdurrahmân, vakit kaybetmeden başkent Kurtuba'ya doğru yola çıktı. Gidiş güzergâhında ordusuna çok sayıda Yemenli Arap ve Berberî katıldı. Tehlikenin biraz geç farkına varan Endülüs Valisi Yusuf el-Fîhrî, geri çekilmesine karşılık olarak Abdurrahmân'a birçok vaatte bulundu. Ancak o bunların hiçbirini kabul etmedi.¹⁶³ Savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan vali, Tuleytula'dan Kurtuba'ya geçti. Nihayet iki

¹⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 122; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 196

¹⁵⁸ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 155

¹⁵⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 196; Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 688

¹⁶⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 87

¹⁶¹ Hugh Kennedy, *Muslim Spain And Portugal: A Political History of al-Andalus*, Londra, Routledge Yayınevi, 2014, s. 32

¹⁶² İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 155; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târihu'l- İslâm*, (ed.: Ömer Abdusselâm Tedmurî), C. XI, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l- Arabiyyi, 1990, s. 240

¹⁶³ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, ss. 688-689

ordu H.138 / M.756 yılında Cuma sabahı¹⁶⁴ Musârrâ denilen yerde karşı karşıya geldi. Şiddetli çatışmaların yaşandığı savaş neticesinde Abdurrahmân b. Muâviye, Abdurrahmân Yusuf el-Fihri'nin ordusunu mağlup etmeyi başardı.¹⁶⁵ Savaşı kazanan Abdurrahmân, Kurtuba Camisine giderek burada hutbeyi okuyup Cuma namazını kıldırmasının ardından biatleri kabul etti. Kısa zaman sonra da Kurtuba'yı yeni devletin başkenti yaptı.¹⁶⁶ Böylece Endülüs, fiilen Abbasî idaresinden koparak, H.422 / M.1031 yılına kadar Emevî hanedanının idare edeceği bağımsız bir devlete dönüşmüş oldu.

Genç yaşta Emir olan Abdurrahmân'ın çözüme kavuşturması gereken pek çok siyasi problem vardı. İlk günden itibaren bir yandan içeride çıkan isyanları bastırmaya uğraşırken, diğer yandan Frank ve İspanyolların dış saldırılarıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Ayrıca asabiyet mücadeleleri ve etnik çatışmalarla da ilgilenmesi icap etmekteydi. Bütün bunların yanında Abbasî halifelerinin kendisini zayıflatmak için muhalif gruplara her türlü desteği vermesi onu zor durumda bırakmıştır.¹⁶⁷

Abdurrahmân'ın yeni devleti ayakta tutabilmesi için aşması gereken önemli engellerden birisi de Yemenlilerle-Kayslılar arasında gerçekleşen asabiyet mücadeleleriydi. Zira devleti ayakta tutacak olan şey, toplumun huzur ve sükûn içerisinde yaşamasını temin etmek ve toplumsal birliği sağlamaktı. Abdurrahmân birlik ve beraberliği sağlamak, toplumsal huzuru tesis etmek için kabileler üstü bir siyaset takip etti. Endülüs'te devlet kurma yolunda Kayslılara karşı Yemenliler ve Berberîlerden destek almasına rağmen, iktidarı ele geçirdikten sonra bütün kabilelere ve etnik gruplara eşit mesafede durmasını bildi. Her grupta diyalog halinde olmaya gayret gösteren Emir Abdurrahmân, kendisine isyan edebilecek muhalif kanadı gerektiğinde para gücüyle, gerektiğinde de makamını kullanarak susturmayı başardı. Abdurrahmân Kayslı, Yemenli ve Berberî grupların kendisine karşı farklı zamanlarda giriştikleri isyan

¹⁶⁴ Bu günün Kurban Bayram'ın ilk günü olduğu söylenir. Bkz.: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 123

¹⁶⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 44-45; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 156; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 196

¹⁶⁶ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 51; Endülüs Emevi Emirliği'nin başkenti olan Kurtuba hakkında daha geniş bilgilere sahip olmak için bkz.: Muhammed Mahmûd Sabbah, *Kurtuba fi't-Târîhi'l-İslâmiyyi*, Kâhire, y.y., 1986, ss. 1-174

¹⁶⁷ Şevket Yıldız, *Kurtuba*, s. 54

hareketlerini¹⁶⁸ mahirane politikalarıyla bertaraf etti.¹⁶⁹ Böylece kurduğu devleti ayakta tutabilecek bir lider olduğunu herkese göstermiş oldu.

Abdurrahmân sadece iç isyanlarla değil, aynı zamanda Abbasî halifelerinin desteklediği Fransa ve İspanyollara karşı da mücadele içerisindeydi. Fransa Kralı Şarlman, Endülüs'e saldırmak için Emir Abdurrahmân'ın zayıf bir anını bekliyordu. Barselona'yı idare eden Süleyman b. Yekzân'ın ve Sarakusta'yı idare eden Hüseyin b. Yahya el-Ensârî'nin aynı anda Emirliğe karşı isyan etmeleri ve Franklardan yardım istemeleri, Şarlman'ın beklediği fırsatın ayağına gelmesi anlamına geliyordu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Şarlman, Emir Abdurrahmân'ın üzerine yürüdü. Hüseyin b. Yahya el-Ensârî'nin Sarakusta'yı teslim etmekten vazgeçmesiyle kuşatma uzadı.¹⁷⁰ Bu esnada Galya'da Franklara karşı bir iç isyanın ortaya çıkmasından dolayı, Frank ordusu geri dönmek zorunda kaldı. İslam ordusu, Frankların geri dönüş yoluna pusu kurmuş bekliyordu. Roncesvalles denilen bölgede Müslümanların ani saldırısına maruz kalan Frank ordusu dağıldı ve büyük bir hezimete uğradı. Bu hücumla Frank ordusunun artçı kuvvetleri tamamen yok edilip, birçok Frank asilzadesi ve şövalyesi öldürüldü.¹⁷¹ Roncesvalles savaşıyla birlikte Abdurrahmân, kurmuş olduğu devletin gücünü Franklara da göstermiş oldu.

Şüphesiz devlet olmanın gereklerinden birisi de idari müesseselerin varlığıydı. Abdurrahmân, bu amaçla hâciblik (hicâbet) ve beş veya altı tane de vezirlik (vezaret) makamı ihdas etmiştir.¹⁷² Yeni ihdas edilen makamlarla birlikte devlet işleri, daha hızlı bir şekilde işlemeye başlamıştır.

Emir Abdurrahmân'ın önem verdiği kurumlardan birisi hatta en önemlisi ordu teşkilatıydı. O dönemde iç ve dış saldırılara karşı ancak güçlü bir orduyla karşı durulabileceği için dönemin en güçlü ordularından birini kurmuştu. Ordunun iskeletini Müvelledler oluşturmaktaydı. Müvelledlerle birlikte ordunun en önemli unsuru hiç şüphesiz Sakâlibe idi. O, bunları Avrupa'dan getirtip iyi bir eğitim verdikten sonra orduya alıyordu. Ordunun bir diğer önemli unsuru Mürtezeka denilen ve ücretli askerlik

¹⁶⁸ Emir Abdurrahmân b. Muaviye zamanında gerçekleşen iç isyan hareketleriyle ilgili bilgi için bkz.: Râğib Sercânî, *a.g.e.*, ss. 151-154; Abdurrahmân el-Haccî, *a.g.e.*, ss. 220-225

¹⁶⁹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, ss. 89-90

¹⁷⁰ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 168

¹⁷¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 94

¹⁷² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 90

yapan Berberîlerdi. Bu grupların dışında kalan Arap ve Berberîler ise eşit oranda orduya dağıtılmışlardı.¹⁷³ Emir Abdurrahmân, kendisine karşı isyan hareketlerine girişen Arap ve Berberîleri orduya almanın bir zafiyet oluşturabileceğini varsayarak, bu grupların orduda çok fazla olmamasına özen gösterdi.

O, sadece orduya değil aynı zamanda donanmaya da büyük önem vermiştir. Endülüs'ün üç tarafı denizlerle kaplı olduğundan buradan gelebilecek saldırılara karşı hazırlıklı olunmalıydı. Bu amaçla birden çok liman inşa etti. Turtûşe (Tortosa), Elmeriyye (Almeria), İşbiliyye ve Barşelûna (Barcelona) bu limanların önde gelenleri idi.¹⁷⁴

Emir Abdurrahmân, devleti kurumsallaştırma yolunda adımlar atarken, diğer yandan imar faaliyetlerine de önem verdi. Emir, eskiyen tarihi binaların restorasyonuna, sağlam kalelerin yapımına, baraj ve cami inşaatına öncelik verdi. Şehrin surları güçlendirildi. Kasru'l-Îmâre (Kurtuba Sarayı) ve el-Mescidü'l-Cuma gibi ana yapılarda girişilen onarım ve genişletme faaliyetleri sonucunda Kurtuba, bir başkente yakışır bir görünüme kavuşturuldu.¹⁷⁵

Mimari alanda ise Abdurrahmân'ın Doğu'dan etkilendiği açıktır. Bu durum, dedesi Hişam b. Abdülmelik'in Şam'da inşa ettirdiği Rusâfe sarayının aynısını Endülüs'te de inşa ettirmesinden anlaşılmaktadır. Dünyanın en büyük bahçelerinden biri olan Rusâfe sarayına muhtelif yerlerden bitkiler getirtilip diktirmiştir.¹⁷⁶

Hülasa o; Endülüs'te yönetimi ele almasıyla birlikte yeni bir devlet kurma yolunda karşısına çıkan dâhili ve harici birçok problemin üstesinden gelmiştir. Bunun yanında Endülüs toprakları, onun emirliği döneminde siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi alanlarda büyük bir kalkınmaya şahit olmuştur. Daha önce Kuzey Afrika veya Şam yönetimine bağlı olarak düzensiz bir idari hayata sahip olan Endülüs, bu dönemde her yönden istikrar ve huzura kavuşmuştur. Abdurrahmân b. Muaviye, gerek Şam'da aldığı eğitim ve edindiği tecrübeler gerekse siyasi zekâ ve kabiliyeti sayesinde Endülüs'te,

¹⁷³ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, ss. 158-159

¹⁷⁴ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 159

¹⁷⁵ Şevket Yıldız, *Kurtuba*, s. 56

¹⁷⁶ Râğib Sercânî, *a.g.e.*, s. 159; Şevket Yıldız, *Kurtuba*, ss. 56-57

ışığını yüzyıllar boyu bütün batıya yayacak bir medeniyetin meşalesini başarıyla tutuşturmuştur.

B. HIŞÂM B. ABDURRAHMÂN (er-RADÎ) (172-180/788-796)

Abdurrahmân b. Muaviye hayattayken, çocuklarının idari sahada tecrübe kazanmaları için büyük oğlu Süleyman'ı Tuleytula'ya, Hişâm'ı ise Mâride'ye vali tayin etmişti. Babasının ölüm haberini alan Hişâm, vakit kaybetmeden Mâride'den başkent Kurtuba'ya doğru yola koyuldu. H.172 / M.788 yılında kendisine biat alarak Emîrlik makamına geçti.¹⁷⁷ Ancak kardeşi Süleyman, Hişâm'ın emirliğini kabul etmeyerek ona karşı başkaldırdı. Süleyman, küçük kardeşi Abdullah'ın da desteğini alarak Tuleytula'da askeri birliğini topladı. Neticede iki kardeş arasında Kurtuba'da gerçekleşen savaşı Hişâm kazandı.¹⁷⁸ Hişâm, kardeşlerini öldürmektense onları Endülüs'ten çıkma şartıyla affetti ve yanlarına geçimlerini sağlayacak kadar para vererek onları Kuzey Afrika bölgesine gönderdi.¹⁷⁹

Diğer taraftan, onun kardeşleriyle mücadelesini fırsat bilen, Turtûşe'de Saîd b. Hüseyin b. Yahya el-Ensârî ve Sarakusta'da (Zaragoza) Matrûh b. Süleyman b. Yekzân adlı Arap liderleri ayaklandılar. O, Ebâ Osman b. Ubeydullah önderliğinde bir ordu yollayarak isyanları büyümeden bastırdı.¹⁸⁰ Hişâm, emirliği döneminde ortaya çıkan iç isyanları kısa zamanda zorlanmadan bastırdı ve bu olayların dışında büyük bir iç meseleyle karşılaşmadı.

Devlet içerisinde güven ve istikrar ortamını sağlandıktan sonra her fırsatta topraklarını taciz eden Hıristiyanlara karşı başarılı seferler gerçekleştirildi.¹⁸¹ Emir Hişâm, H.177 / M.793 yılında veziri Abdülmelik b. Abdülvâhid b. Muğîs komutasındaki orduyu Fransa üzerine yolladı. Vezir Abdülmelik, Katalonya üzerinden Fransa topraklarına girdi ve yolu üzerindeki Ceyrune şehrini fethetti. İslam ordusu,

¹⁷⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 61; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 159; *Ahbâru Mecmûa*, s. 109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 281; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 205; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 334

¹⁷⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 61; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 284; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 206-207; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 335

¹⁷⁹ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 159

¹⁸⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 61; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 159; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, ss. 288-289

¹⁸¹ Mehmet Özdemir, "Hişâm I (Ebu'l- Velîd er-Rızâ(er-Radî) Hişâm b. Abdurrahmân b. Muaviye el-Ümeyye)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 145

Orbiyana nehri yakınlarında Franklarla karşı karşıya geldi. Aralarında şiddetli çarpışmalar sonucu Müslümanlar Frankları yenilgiye uğrattı.¹⁸² Bu sırada o, Galiçya üzerine de bir ordu sevk etti.¹⁸³ Burada da birçok kale ve yerleşim yerlerini fetheden Abdülmelik, Hıristiyanlarla sulh anlaşması imzalayarak geri döndü.¹⁸⁴

Hişâm, babası Abdurrahmân'dan her bakımdan güçlü bir devlet devralmıştı. Devletin askeri ve siyasi gücü adeta göz kamaştırıyordu. O, bu güçlü devleti daha sistemli hale getirmek için merkezileşme yoluna gitti. Bu dönemde devlet, kuruluş aşamasındaki aksaklıklarını gidererek daha teşkilatlı bir yapıya kavuştu. Endülüs İslam Devleti'ni temsil eden bir bayrak, ilk defa onun zamanında göklerde dalgalanmaya başladı.¹⁸⁵ Abdurrahmân dönemini yeni emeklemeye çalışan bir çocuğa benzetecek olursak, Hişâm döneminde bu çocuğun artık kendi ayakları üzerinde durma ve rahatlıkla yürüyebilme aşamasına geçtiğini söylemek mümkündür.

Döneminde toplumsal refahı ve huzuru sağlayan Emir; dürüst, merhamet sahibi, adaletli ve dindar bir kişiliğe sahipti. O, icraatlarını Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti çerçevesinde gerçekleştirmeye büyük özen göstermekteydi.¹⁸⁶ O, aynı zamanda müsamahakâr tavrıyla da birçok gayrimüslimin gönlünü kazanmayı başardı. Hıristiyan ve Yahudilerin Müslümanlığa geçme vesilelerinden birisi de onun müsamahakâr tavrıdır.¹⁸⁷ Hişâm, kişilik özellikleri ve yapmış olduğu icraatlar bakımından Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'e benzetilmektedir.¹⁸⁸

Arapça bu dönemde Müslüman ve gayrimüslimlerin eğitim dili haline geldi. Hıristiyan ve Yahudî mekteplerinde derslerin Arapça okutulması, gayrimüslimlerin İslami terminolojiye daha fazla hakîm olmasına ve İslamiyeti daha yakından tanınmasına sebep oldu. Bu yakınlaşma özellikle de Hıristiyan grupların İslam dinine geçmelerine

¹⁸² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 63-64; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, ss. 159-160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 297; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endeliüs*, C. I, ss. 226-227

¹⁸³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 63; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 304

¹⁸⁴ Şevket Yıldız, *Kurtuba*, s. 57

¹⁸⁵ Abdulmecîd en-Na'nâî, *Târîhu'd- Devleti'l- Emeviyye fi'l-Endeliüs*, Beyrût, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986, s. 171

¹⁸⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 95

¹⁸⁷ Muhammed Mürsi eş-Şeyh, *Devletü'l- France ve Alâkatuha bi'l-Emeviyyin fi'l-Endeliüs*, İskenderiyye, Müessesetü'l- Sekâfeti'l-Câmiyyeti, 1981, s. 83

¹⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 308; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 336

vesile oldu.¹⁸⁹ Ayrıca Yahudilerin Müslüman Araplarla yakınlaşmaları sonucu da birçok Yahudi, kültürel bakımdan Araplaştı.¹⁹⁰

Emir, aynı zamanda ilmi faaliyetlere verdiği önemle de tanınmıştır. Abdurrahmân devrinde doğunun mimarisi Endülüs'e getirilirken, Hişâm devrinde ise doğunun ilmi bu diyarlara getirilmiştir.¹⁹¹

Hiç şüphesiz Hişâm'ın emirliği döneminde gerçekleşen en önemli olay, Maliki mezhebinin Endülüs'te yaygınlaşmasıydı.¹⁹² O zamana kadar Endülüs'te yaygın fikhî mezhep Evzâîlikti.¹⁹³ Abdurrahmân b. Muaviye zamanında doğuya, özellikle de Hicaz bölgesine ilim tahsil etmeleri için öğrenciler yollanmaya başlandı. Doğuya yolladığı kişilerin başında; Ziyâd b. Abdurrahmân el-Lahmî, İsâ b. Dîyâr, Saîd b. Hîndî ve Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî gelmektedir. Bu kişiler Medine'de İmam Malik'in ders halkasına katıldılar ve onun görüşlerinden etkilendiler. Daha sonra bu âlimler Endülüs'e gelip Maliki mezhebini yaymaya başladılar.¹⁹⁴ Emir Hişâm'ın da Maliki mezhebine rağbet etmesiyle birlikte bu mezhep iyice Endülüs'te yayıldı. Öyle ki Maliki mezhebine mensup olan âlimler devletin en üst makamlarına getirildiler.¹⁹⁵ Ayrıca camilerde ve medreselerde Maliki mezhebine öncelik verildi ve fetvalar bu mezhebe göre verilir hale geldi.¹⁹⁶

Hişâm b. Abdurrahmân, altı yıl dokuz ay emirlik yaptıktan sonra H.180 / M.796 yılında Kurtuba Sarayında vefat etmiştir.¹⁹⁷ Hişâm, kısa süreli emirliği sırasında halkı

¹⁸⁹ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 229; Muhammed Mürsi, *a.g.e.*, ss. 83-84

¹⁹⁰ Şevket Yıldız, "Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler", Bursa, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S: 1; 2009, s. 512

¹⁹¹ Şevket Yıldız, *Kurtuba*, s. 58

¹⁹² *Ahbâru Mecmûa*, s. 109; Malikiğin Endülüs'te nasıl yaygınlaştığıyla ilgili bkz. A. Gonzalez Palencia, *Tarihu'l-Fikri'l-Endelüsi*, (Arapçaya çev.: Hüseyin Mu'nis), Kâhire, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyyeti, 1955, ss. 415-418

¹⁹³ A. Gonzalez Palencia, *a.g.e.*, ss. 413-414; Evzâilik hakkında geniş bilgi için bkz.: Ertuğrul Boynukalın, "Evzâî ve Fikhî Mezhebi", Sakarya, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 23, 2011, ss. 1-33

¹⁹⁴ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 229

¹⁹⁵ Devletin üst kademesine gelen en önemli şahsiyet hiç şüphesiz Endülüs'te Maliki mezhebinin önde gelen isimlerinden olan Yahyâ el-Leysî'dir. Yahyâ el-Leysî Emir Hişâm'ın üzerinde oldukça etkili bir kişiydi. Onun devlet adamlığı döneminde İmam Malik'in "el-Muvatta" adlı eseri Endülüs'ün dört bir yanında bulunan cami ve medreselerde okutulmuştur. Bkz.: Mehmet Özdemir, "Hişâm I", s. 146

¹⁹⁶ A. Gonzalez Palencia, *a.g.e.*, s. 414

¹⁹⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 61; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 338; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 209-210

tarafından sevilen bir emir olmuştur. Mümkün olduğunca mağdurların sıkıntılarını dinlemiş ve onların sorunlarını çözmeye çalışmıştır.¹⁹⁸

C. HAKEM B. HİŞÂM (er-RABAZÎ) (180-206/796-822)

Hişâm vefat ettikten sonra yerine oğlu Hakem geçti.¹⁹⁹ Hakem b. Hişâm'ın emirlik dönemine bakıldığı zaman üç husus ön plana çıkmaktadır. Bunların ilki, bu dönemde iç isyanların Hişâm dönemine kıyasla artması ve şiddetlenmesidir. İkincisi, Hakem'in cihat ve seferlere önceki dönemlere kıyasla daha fazla önem vermesidir. Üçüncü husus ise Emir Hakem'in devlet ve halk nezdinde güç sahibi olan fukahayı karşısına almasıdır.²⁰⁰

Hakem'in emir olduktan sonra karşılaştığı ilk problem, amcaları Abdullah ve Süleyman'ın kendisine karşı giriştikleri taht mücadelesidir. Abdullah, kardeşi Hişâm'ın vefat ettiğini duyunca emir olma arzusuyla, çevresine topladığı Berberilerle birlikte Kuzey Afrika'dan Endülüs'e geçti. Endülüs'te Sarakusta bölgesine gidip, kendisine taraftar toplamaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Daha sonra beraberindeki askerlerle Belensiye (Valencia)²⁰¹ bölgesini ele geçirdi. Bu sırada Süleyman'da bulunduğu Tanca bölgesinden isyan etmek üzere Endülüs'e geçti. Emir Hakem, iki amcasının üzerine de güçlü bir ordu gönderdi. Çıkan savaşta amcası Süleyman öldürüldü. Diğer amcası Abdullah'la da barış anlaşması imzalanarak isyan hareketleri bastırılmış oldu.²⁰²

Emir Hakem döneminde ortaya çıkan iç isyanların belki de en tehlikelisi, fukahanın desteğini arkasına alan Müvelledûn'un emirliğe karşı giriştikleri Rabad

¹⁹⁸ *Ahbâru Mecmûa*, ss. 109-110

¹⁹⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 68; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 160; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 308; Dabbî, *a.g.e.*, s. 14

²⁰⁰ Ahmet Nasır Yaylalı, *Endülüs Emevî Emiri Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân (Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2004, ss. 17-18

²⁰¹ Belensiye şehri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ahmed b. Ömer b. Enes el-Uzrî, *Nusûsu Ani'l-Endelüs*, (ed.: Abdülazîz el-Ehvânî), Kâhire, y.y., y.t., s. 20

²⁰² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 69-70; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, ss. 160-161; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 212-213

isyanıdır.²⁰³ Hakem b. Hişâm'ın yönetimdeki sert tutumunun halk arasında hoşnutsuzluğa sebep olması ve fukahaya Hişâm döneminde gösterilen ilgi ve alakanın bu dönemde giderek azalması, Rabad isyanını tetikleyen faktörlerdendir.²⁰⁴ Kendilerine karşı ilgisiz tutumu sebebiyle fukahanın önde gelenleri, her fırsatta Hakem'i kötülemeye ve ona karşı kamuoyu oluşturmaya çalıştılar. Muvelledûna gelince, bu kesim toplum içerisinde ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmekten usanmış ve emirliğe karşı dış bilemeye başlamıştı. Fukaha, Muvelledûnun söz konusu rahatsızlığından istifade ederek onları Emir Hakem'e karşı isyan etmeye teşvik etti. Fukaha ve beraberindekiler H.202 / M.818 senesinde Rabad'da isyan hareketlerine başladılar. Çok geçmeden emirlik sarayı isyancılar tarafından kuşatıldı. Hakem, isyancılara sert bir şekilde karşılık verdi ve neticede çoğu isyancı kılıçtan geçirildi. İsyancıların karargâhı haline gelen Rabad, üç gün boyunca yağma edildikten sonra burada yaşayanların birçoğu Fas, Mısır ve Girit'e sürgün edildi.²⁰⁵

Hakem'e karşı girişilen isyan hareketlerinin patlat verdiği bir diğer şehir Tuleytula'dır. Tuleytula, yüksek bir plato üzerine kurulu ve surları oldukça sağlam bir şehirdi. Ayrıca burada yaşayanların çoğu, sonradan Müslüman olan İspanyollardan oluşmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı Tuleytula, sürekli devlete isyan edenlerin adresi konumuna geldi.²⁰⁶ Bu isyanlardan biri de H.181 / M.797 yılında Ubeyde b. Humeyd'in Tuleytula'da çıkardığı isyanıdır. Hakem bu isyanı bastırması için kendisi de Müvelledûn olan Amrûs b. Yusuf komutasında bir orduyu Tuleytula'ya gönderdi. Amrûs, belli menfaatler karşılığında şehir halkından bir grubun desteğini arkasına aldı. Bu grubun

²⁰³ Rabad, Kurtuba'da Vadi'l-Kebîr nehrinin güney kıyısının arkasına kadar uzanan ve kemerli taş köprüsünün inşasından sonra yeni olarak iskâna açılan bir mahalledir. Bu mahalle, Emîrin Kurtuba'daki sarayının ve şehrin büyük mescidinin karşı tarafında bulunmaktaydı. Yeni yerleşime açılan Rabad kısa zamanda cazibe merkezi haline geldi. Bu bölgeye zamanla birçok tüccar, sanatkâr, fukaha ve devlet çalışanları yerleşti. Ancak Rabad'ın asıl sakinleri sonradan İslam'a giren İspanya'nın yerli halkıydı. Bkz.: Ahmet Nasır Yaylalı, *ag.tz.*, ss. 23-24

²⁰⁴ *Ahbâru Mecmûa*, ss. 118-119; İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 71-72

²⁰⁵ Rabad isyanının çok kanlı bir şekilde bastırılması bu olayın o dönemde Endülüs'te yaşayan Müslümanların zihninde uzun süre kalmasına sebep olmuştur. Rabad isyanı Hakem döneminde ortaya çıkan en önemli isyanlardandır. Bu isyanın büyüklüğünden ve Müslümanların ruh dünyasında önemli bir yer edinmesinden olsa gerek birçok İslam tarihçisi ona er-Rabadi lakabını takmışlardır. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 75-77; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, ss. 161-162; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 213-214; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, ss. 339-340; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 51; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, ss. 335-336

²⁰⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 162

desteğini arkasına almasından sonra Tuleytula'ya girip isyanı bastırdı. Tuleytula isyanı bastırıldıktan sonra Amrûs, Emir Hakem tarafından Tuleytula valiliğine getirildi.²⁰⁷

Tuleytula isyanıyla birlikte patlak veren bir diğer isyan da Saragossa isyanıdır. Saragossa'da yaşayan halkın çoğu Müvelledûn'dan oluşmaktaydı. Bu şehir de Tuleytula gibi devlete karşı gerçekleşen isyan hareketlerinin yoğun olduğu bir yerdi. Ebu'l-Haccac Behlûl b. Merzûk, H.181 / M.797 yılında Saragossa'yı ele geçirerek isyan hareketlerine girişti. Emir Hakem, amcası Abdullah komutasında bir ordu yollayarak isyanı kısa sürede bastırdı.²⁰⁸

Hakem döneminde ortaya çıkan isyanlardan birisi de Maride (Merida) isyanıdır. Hakem'le arası açılan Berberi liderlerinden Asbağ b. Vansûs, H.190 / M.806 yılında Maride'i ele geçirerek isyan girişimlerine başladı. İsyanı haber alan Hakem, Maride üzerine bir ordu yolladı. Ancak o dönemlerde Kurtuba'da ayaklanma zuhur ettiği için, Maride kuşatması yarıda bırakılıp bütün birlikler Kurtuba'ya sevk edildi. Hakem, yedi sene boyunca sürekli Maride şehrine sefer düzenledi. Artık bu seferlerden bunalan Maride halkı, Hakem'den emân dilemek zorunda kaldı. Hakem'in Maride halkına emân vermeyi kabul etmesiyle, bu isyan sulh yoluyla çözüme kavuşturulmuş oldu.²⁰⁹

Endülüs'te ortaya çıkan iç isyanlardan istifade etmek isteyen Franklar, çeşitli zaman aralıklarında Müslüman topraklarına saldırıyordu.²¹⁰ Franklar H.185 / M.801 yılında Barşeluna'yı ele geçirdi. Bunun üzerine Hakem, Abdülkerim b. Muğîs komutasında bir orduyu bölgeye sevk etti. Abdülkerim, gerçekleştirdiği saldırılarla Frankları bezdirmişse de kesin bir başarıya ulaşamadı.²¹¹

²⁰⁷ İsyan bastırılmış olsa bile Tuleytula halkının bir bölümü Hakem'e biat etmedi. Emir Hakem Amrûs'a bu meseleyi kökünden çözmesi talimatını verdi. Amrûs Hakem'in oğlu Abdurrahman'la bir plan kurdu. Plana göre Abdurrahman Tuleytula'ya gelecek, vali de onun adına bir şölen düzenleyecek ve Tulaytula eşrafını yemeğe davet edecekti. Ziyarete izdiham olmaması için misafirlerin bir kapıdan girip, başka bir kapıdan çıkmaları istendi. Amrûs ziyaretçilerin saraydan çıkarken mutlaka üzerinden geçecekleri büyük bir kuyu kazdırdı. Kuyu başında görevli askerler misafirler kuyuya geldikleri zaman onların kafalarını vurup bedenlerini kuyuya atıyordu. Durumun anlaşılması üzerine Tuleytula halkı saraya bir daha gitmedi. Bu olay klasik İslam tarihi kaynaklarında Vak'atu'l-Hufra(Çukur Hadisesi) olarak yer aldı. Bkz.: İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, ss. 344-345; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, ss. 162-163; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 214-215

²⁰⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 69; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 211

²⁰⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 72; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 215; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 346

²¹⁰ M. Mürsi eş-Şeyh, *a.g.e.*, s. 86

²¹¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 161

Frankların Endülüs toprakları üzerindeki yeni hedefi, Tortûşe oldu. Franklar, H.193 / M.809 senesinde Tortûşe'yi ele geçirdi. Hakem, oğlu Abdurrahmân komutasında büyük bir orduyu bu bölgeye yolladı. Komutanları Amrûs ve Abdûn'a da mektup yollayarak, Abdurrahmân'a destek birlikler yollamalarını istedi. Müslümanlar ile Franklar arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Neticesinde Müslümanlar büyük bir zafer kazandı. Savaş esnasında Frank askerlerden birçoğu öldürüldü.²¹²

Kuzey Hıristiyanların Müslüman yerleşim yerlerine saldırmalarının ardından Hakem, bizzat kendi komutasında büyük bir orduyla Galiçya üzerine sefer düzenledi. Hıristiyanların elinde bulunan birçok kale ve yerleşim yerini ele geçiren Hakem, bölgede yeniden hâkimiyetini sağladıktan sonra geri döndü.²¹³

Hakem b. Hişam döneminde ön plana çıkan husus, isyan hareketlerinin fazlaşmasıdır. Bu dönemde devlet, yıkıcı isyanlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hakem, bu isyanları belki de mizacının etkisiyle, oldukça sert bir şekilde bastırmıştır. Hakem'in isyanlar üzerine sonuna kadar gidip bunların kökünü kurutması devleti parçalanmaktan korumuştur. Bu dönemde iç isyanlarla mücadele eden devlet, dış saldırılarında hedefi haline gelmiştir. Dış saldırılar neticesinde, Barşelûna şehri elden çıkmıştır.

Hakem, Endülüs'te ilk düzenli orduyu kuran kişidir. Onun döneminde orduda bulunan silahlar sayılmış ve bunların sayısı artırılmıştır. Bu dönemde sarayın kapısına atlı birlikler yerleştirilmiş ve köleler edinilmiştir. Hakem döneminde köle askerlerin sayısı 5.000'e kadar ulaşmıştır.²¹⁴

Ömrünü devletin birliği ve beraberliği için mücadele ederek geçiren Hakem, yirmi altı yıl tahta kaldıktan sonra elli iki yaşında iken H.206 / M.822 senesinde gözlerini dünyaya yumdu. Ölmeden önce yerine oğlu Abdurrahmân'ı veliyaht tayin etti.²¹⁵

²¹² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 72-73

²¹³ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 163

²¹⁴ Köle askerlere konuşamadıkları için Arapçada dilsiz anlamına gelen 'Hürs' adı verilmekteydi. Bkz.: İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 163

²¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 466

I. BÖLÜM
ABDURRAHMÂN B. HAKEM'İN HAYATI
VE EMİRLİĞE GELİŞİ

I. DOĞUMU VE NESEBİ

Künyesi Ebu'l-Mutarraf olan Abdurrahmân b. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân ed-Dâhil, H.176 / M.792 yılının Şaban ayında, yedi aylıkken Tuleytula'da²¹⁶ dünyaya geldi. Annesi Havâle adında berberi bir kadındı.²¹⁷ Bazı İslam tarihi müellifleri tarafından kendisine ortanca anlamına gelen el-Evsat denilmektedir.²¹⁸

Abdurrahmân b. Hakem, çocukluk yıllarında dönemin önde gelen ilim adamlarından hadis, fıkıh, edebiyat, felsefe vb. birçok ilmi tahsil etmiştir.²¹⁹ Aynı zamanda küçük yaşta Kuran-ı Kerim'i ezberlemiş ve birçok hadisi şerifi zihninde tutmayı başarmıştır.²²⁰

II. GENÇLİK DÖNEMİ FAALİYETLERİ

Genç yaşta iyi bir tahsil gören II. Abdurrahmân, idari ve askeri alanlarda da kendisini yetiştirdi. Babası Hakem tarafından üst düzey görevlere getirilen II. Abdurrahmân, bu görevleri başarıyla yürüterek babasının gözüne girmeyi başardı. İleride görüleceği gibi bu durum, onun veliaht tayin edilmesinde etkili olmuştur.

Hakem döneminde II. Abdurrahmân'a verilen görevlerden biri, Tuleytula isyanını bastırmaktı. Tuleytula valisi Amrûs ile işbirliği yaparak bu ayaklanmayı bastıran II. Abdurrahmân, daha sonra burada yaptırılan sarayda bir müddet ikamet

²¹⁶ Tuleytula şehri, Kurtuba ve Sarakosta şehirleri arasında bulunur. Taca nehri kıyısında kurulmuş güzel bir şehirdir. Gösterişli saraylara sahip olması kadar doğal güzellikleriyle de göz kamaştıran bir şehirdi. Bkz.: İbn Saîd, *el-Muğrib fi Hule'l-Mağrib I-II*, (ed.: Şevki Dayf), 4. Baskı, C. II, Kâhire, Dârü'l-Meârif, 1993, s. 7-9; Tuleytula'nın kelimesinin kökeni, Latince halkın mutluluğu anlamına gelen Tûlâzo kelimesine dayanır. Modern tarih kitaplarında şehre Tuleytulatu'l-Etlâl(Harap olmuş Tuleytula) denilir. Bu kelime, şehirde savaş ve fitnenin çok olmasından dolayı söylenmiştir. Tuleytula Vizigotlar döneminde başşehir olarak kullanıldı. Vizigotlar ordularını bu bölgede toplayıp düşmanlarına saldırdı. Ancak Müslümanların Kurtuba'yı başşehir edinmelerinden dolayı eski önemini kaybetmiştir. Beşinci iklim bölgesinde bulunan şehir, seneler geçmesine rağmen buğdayının bozulmamasıyla meşhurdur. Şehrin birçok bölgesinde safran otu yetişmektedir. Bkz.: Bekrî, *a.g.e.*, C. II, s. 907 (no: 1521)

²¹⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 80; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, s. 466; Dabbî, *a.g.e.*, s. 14

²¹⁸ Bazı İslam tarihçileri II. Abdurrahmân'ı Endülüs emirliğini kuran I. Abdurrahmân ed-Dâhil'den ve III. Abdurrahmân en-Nâsır'dan ayırt edebilmek için kendisine ortanca anlamındaki el-Evsat kelimesini kullanmışlardır. Bkz.: Merrâküşi, *a.g.e.*, s. 48

²¹⁹ Merrâküşi, *a.g.e.*, s. 48; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm fimen Bûyia' Kable'l-İhtilâm I-II*, (ed.: Seyyid Kûsrevî Hasan), C. II, Beyrût, Dârü'l-Kutubü'l-İlmiyyeti, 2002, s. 19

²²⁰ *Ahbâru Mecmûa*, s. 122

etti.²²¹ Tuleytula şehrinde kalması hem isyanın tekrar zuhur etmesini engelledi hem de onun halkı daha yakından tanınmasına olanak sağladı.

II. Abdurrahmân'ın gençlik döneminde üstlendiği bir diğer görev, Tortûşe'ye²²² gönderilen orduya komutanlık yapmaktı. Franklar H.193 / M.809 yılında Roderic komutanlığında bir orduyla, Müslüman topraklarında yer alan Tortûşe şehrini ele geçirdiler. Hakem, Frankların ilerleyişini durdurmak ve onları kendi topraklarından kovmak için oğlu II. Abdurrahmân komutasında büyük bir orduyu Tortûşe bölgesine yolladı. II. Abdurrahmân, Amrûs ve Abdûn'un destek birliklerini de arkasına alarak Franklara saldırdı. Gerçekleşen savaşta Frank ordusu büyük bir hezimete uğradı.²²³

II. Abdurrahmân, kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirmek suretiyle idari ve askeri alanlardaki kabiliyetini hem babası Hakem'e hem de Endülüs halkına ispatlamış oldu. Böylelikle edinmiş olduğu bu tecrübeler, onun iyi bir devlet adamı olmasını ve ülkeyi iyi bir şekilde yönetmesini sağlamıştır.

III. VELİAHT TAYİN EDİLMESİ VE TAHTA ÇIKIŞI

Hakem b. Hişâm, kendisinden sonra çocuklarının taht mücadelelerine girmesini engellemek ve devletin bekasını sağlamak için, ölmeden önce iki oğlunu veliaht gösterdi. Hakem, yönetimdeki maharetini bildiği oğlu Abdurrahmân'ı birinci veliaht, diğer oğlu Muğire'yi ise ikinci veliaht olarak tayin etti.²²⁴

H.206 / M.822 senesi Zilhicce ayının Çarşamba günü, Hakem b. Hişâm'ın hastalığı arttı ve bunun üzerine aynı gün içerisinde Kurtuba sarayında ilk olarak oğlu Abdurrahmân için ikinci olarak da Muğire için biat aldı. Bu biatler Abdurrahmân ve Muğire'nin evlerinde başladı ve daha sonrasında Kurtuba camisinde devam etti. Hakem b. Hişâm oğullarına biat aldıktan bir gün sonrası, Perşembe günü hayatını kaybetti.

²²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. V, ss. 344-345; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, ss. 162-163; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 214-215

²²² Tortûşe Şehri Belensia'nın(Valencia) kuzey doğusunda yer alır. Bkz.: İbn Saîd, *a.g.e.*, C. II, s. 323

²²³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 72-73

²²⁴ Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 344

Hakem'in cenaze namazını oğlu Abdurrahmân kıldırdı. Daha sonrasında ise Hakem'in naşı Kurtuba sarayındaki Ravza kabristanlığına defnedildi.²²⁵

Hakem ölmeden önce veliahtı oğlu Abdurrahmân'a şu nasihatlerde bulunmuştur:

“Oğlum! Ben, dünyayı senin için hazırladım ve düşmanları da senin için zelil kıldım ve hilafeti hizmetine sundum. Anlaşmazlıkları ve kavgaları yok ettim. Sana çizdiğim yolda yürü. Şunu iyi bil ki sana gerekli olan ilk iş, önce aileni koruman sonra aşiretini koruman, sonra da halkını ve seni destekleyen taraftarlarını korumandır. Onlar senin yardımcıların ve dava arkadaşlarıdır. Onlar senin acı ve tatlı günlerinde seninle beraber olurlar. Senin güvenini kazanmış kimseleri sakın nimetinden mahrum etme.

İsyancılar dışında avam halkın mertebelerine bakmaksızın onları iyi anla. Çünkü onların, kralların yaptıkları işlerden dolayı intikam almaya güçleri yeter. Onlar yüklerinin ağır olduğunu düşünerek intikam almaya kalkabilirler.

Onların sıkıntılarını, dertlerini hepsine adaletli davranarak ortadan kaldır. Onlardan güven ve heybeti kaldırmadan işlerinde kolaylık sağlamak ve erdemli kişilere iyi muamele etmek gerekir. Yaptığın işlere razı olan birini gördüğünde veya daha önce tanımadığın bir kişi sana maharetini gösterdiğinde ve o kişi kendisine güveniyorsa sen de ona yardım et, onu dene ve kendin için seç. Onun geçmişinin düşük olması seni şüphelendirmesin. Çünkü her şerefın başı önceden olmayıp sonradan kazanılır. İyilik eden kişileri her zaman mükâfatlandırma, kötülük eden her kişiyi de mutlaka cezalandırma. Çünkü bu iki şeye iltizamın ve yerine göre hareket etmen, ona rağbet edilmesine ve senden korkulmasına sebep olur.

Görevin malı korumak, onu helal yoldan kazanmak ve hakkıyla sarf etmektir. İşte bunu yapabilirsen bu düzgün mülkün ruhudur. Hazinesin toplanmasında, biriktirilmesinde, infakında, düzenlemesinde ve denetiminde kendin ile onun arasına hiç kimseyi koyma. Bütün bu yetkiyi kendi elinde bulundur.

Sana vasiyetimin sonunda şunu derim: Ahkâmınla hükmederken gücünün yettiği kadar Allah'tan kork. Seni Allah'a emanet ediyorum. Seni ancak o korur. Bir zamanlar ben de senin gibiydim. Ancak şu an Allah bana ölümü takdir etti”²²⁶

II. Abdurrahmân, babası Hakem'in vefatından sonra H.206 / M.822 yılı Zilhicce ayının sonunda, Perşembe günü emirlik koltuğuna oturdu. O, emirlik makamına

²²⁵ İbn İzârî eserinde biatlerin camide devam ettiğini ifade ederken “el-Cami” ibaresini kullanmıştır. Arapça gramere göre “el takısı” bilinen bir nesne için kullanılır. Bu nedenle İzârî'nin belirtmiş olduğu caminin, o gün için Kurtuba'da en çok bilinen Kurtuba Camisi olma ihtimali yüksektir. Bkz.: İbn İzârî, a.g.e., C. II, s. 77

²²⁶ Ahmet Nasır Yaylalı, a.g.tz., ss. 92-93

geçtiğinde otuz yaşındaydı.²²⁷ Emir olduktan sonra kardeşlerini, akrabalarını ve devlet erkânını huzuruna çağırarak onlara şöyle hitap etti:

*“Ölümü kesin bir ferman kılan, her şeyi dilediği gibi yapan, yegâne hâkim ve bakî olan, mahlûkata boyun eğdiren yüce Allah’a hamdolsun. Salât ve selam O’nun peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v)’e olsun. Emirimizin ölümünden duyduğumuz acı pek büyük oldu. Allah bizlere sabır versin ve ecir lütfetsin. Kendisi sizlerin yararını düşünerek, sizi bize emanet etti. Biz ona verdiğimiz sözden cayacak değiliz. Hatta onun vasiyetinde belirttiklerinden daha fazlasını sizlere sunacağız, inşaallah.”*²²⁸

II. Abdurrahmân, ciddi bir itiraz ve problemle karşılaşmadan Endülüs’ün yeni emiri olmuştur. Bunun en önemli nedeni, güçlü bir taht rakibinin olmaması ve babası Hakem’in ölmeden önce oğluna vermiş olduğu destektir.

IV. TAHTA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ENDÜLÜS’ÜN GENEL DURUMU

H.92 / M.711 yılında Musâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd komutasındaki Müslümanlar, İslam medeniyetinin tohumlarını Endülüs’e saçmak üzere harekete geçmişlerdi. Yerli halkın da fetih sürecini fazla direnç göstermeden benimsemesi sonucu, İslam ordusu Endülüs’ü ele geçirmeyi başardı. Fetihten sonra Berberî ve Arap Müslümanlar fethedilen topraklara yerleştirildiler. Neticede İslam ümmeti adına yeni bir sayfa açılmış oldu.

Musa b. Nusayr’ın vefatından sonra Endülüs artık “Valiler Dönemi” olarak isimlendirilen bir döneme girmişti. Bu dönemde Musa b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd’la birlikte yeşeren İslam tohumları, yerli halkın da Müslümanlığa meyletmesiyle Endülüs’te kök salmaya başlamıştı. Bununla birlikte Valiler Dönemi sosyal hareketliliğin fazla olduğu, siyasi birliğin tam anlamıyla sağlanamadığı ve dışarıdan gelen saldırılara sıklıkla şahit olduğu bir dönemdi.

Abdurrahmân b. Muaviye ile birlikte Endülüs’te Valiler Dönemi sona erip “Emirlik Dönemi” başlamıştı. Abdurrahmân’ın çabaları neticesinde Endülüs’ün siyasi

²²⁷ II. Abdurrahmân’ın tahta geçtiği yıllarda, doğu bölgesinde Abbasi hilafetinin başında Harun Reşid’in oğlu Me’mûn bulunmaktaydı. Bkz.: Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 220

²²⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 195-196

birliği büyük ölçüde sağlanmıştı. Bu dönem, İslam medeniyetinin önemli mimari eserlerinin inşasına sahne olmuştu. Aynı şekilde toplumsal huzur sağlanmış olup, halkın refah düzeyi yükselmişti.

Yeni Emir II. Abdurrahmân yönetime geldiği zaman ise devlet, tüm müesseseleriyle teşekkül etmiş bir durumdaydı. Devlete karşı girişilen iç isyanlar Hakem b. Hişâm tarafından bastırıldığı için toplumsal huzur ve birlik büyük oranda sağlanmıştı. Franklara karşı düzenlenen seferler de, onları bezdirip kendi sınırlarına çekilmeye mecbur etmişti. Dolayısıyla II. Abdurrahmân babasından siyasî, askerî ve sosyal bakımdan güçlü bir devlet devralmıştı.

II. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKAN DÂHİLİ VE HÂRİCİ PROBLEMLER

I. DÂHİLİ PROBLEMLER

Emir II. Abdurrahmân, babası tarafından güçlü ve istikrarlı bir devlet teslim aldığı için devletin istikbalini tehdit edecek büyük bir iç isyanla karşılaşmadı. Hakem döneminde devlete karşı girişilen yıkıcı isyanlar şiddetle bastırıldığından dolayı isyancılar II. Abdurrahmân döneminde toparlanıp isyana kalkışmaya yeltenemediler.

Her ne kadar yıkıcı isyanla karşılaşılmasa bile II. Abdurrahmân döneminde de çeşitli gruplar tarafından farklı bölgelerde isyan hareketleri gerçekleşti. II. Abdurrahmân bu isyanların çoğunu, fazla kan dökmeden çözüme kavuşturdu. Fakat isyanlarında kararlı olan gruplara karşı da devletin sert yüzünü göstermekten hiç çekinmedi.

Bu dönemde ortaya çıkan isyanlara bakıldığı zaman bu isyanların, oldukça cılız olduğu görülür. Bunun en büyük sebebi, bu isyanların büyük halk kitleleri tarafından benimsenmemiş olmasıdır. Zira bu dönemde toplumsal huzur ve refah düzeyi oldukça yüksekti. İnsanlar, bu refah ve huzur ortamının bu isyancılar tarafından bozulmasını ve kaybolmasını istemediler. Bu sayede halkın desteğini de arkasına alan II. Abdurrahmân, bunları bastırmakta pek güçlük çekmedi.

Emir II. Abdurrahmân döneminde ortaya çıkan isyanların birçoğu, daha önceki dönemlerde de ortaya çıkan isyanların benzeridir. Bu isyancılar, genellikle emir değişikliğini fırsat bilerek ayaklanan bir kesimdir. Genelde bu isyanların merkezini Tuleytula şehri oluşturur. II. Abdurrahmân, isyan hareketlerinin nereden gelebileceğini bildiği için, bazı önlemsel adımlarla isyanlar fazla filizlenmeden kökünü kurutmasını bilmiştir.

A. ABDULLÂH el-BELENSÎ İSYANI

Emirliğinin ilk yıllarında II. Abdurrahmân, babasının amcası Abdullah el-Belensi'in saltanatı elde etmek için başlattığı isyanla mücadele etmek zorunda kaldı. Abdullah, Hişam b. Abdurrahmân ve Hakem b. Hişam dönemlerinde de taht

mücadelesine girişmiş, fakat bunda muvaffak olamamıştı. Belensiye (Valencia) valisi olarak hayatını sürdüren Abdullah'ın emir olma arzusu, Hakem'in vefat etmesiyle birlikte yeniden tezahür etti.²²⁹

Abdullah, Kurtuba'ya gitmek için Tudmîr şehrine geldi ve burada bütün hazırlıklarını yaptı. Emir II. Abdurrahmân, Abdullah'ın Kurtuba'ya doğru yola çıktığını öğrenince büyük bir ordu hazırlatıp üzerine yolladı. Abdullah, Emir'in ordusunun yola çıktığı haberini alınca, savaşmaktan çekinerek Belensiye'ye dönme kararı aldı. Böylece kan dökülmeden bir isyan hareketi çözülmüş oldu. Abdullah kısa bir süre sonra Belensiye'de hayatını kaybetti. II. Abdurrahmân, Abdullah'ın erkek çocuklarını ve aile bireylerini emirliğe karşı yeni bir isyan hareketine girişmemeleri için Kurtuba'ya getirtti.²³⁰

Bazı İslam tarihçileri, Abdullah el-Belensi'nin geri çekilişinin asıl sebebinin Emir II. Abdurrahmân'dan çekinmesinden değil de, Allah'ın kendisine gösterdiği bir işaretten dolayı olduğunu naklederler. Bu tarihçilerden olan Ziya Paşa, Endülüs Tarihi adlı eserinde Abdullah'ın geri çekiliş olayını şöyle rivayet eder:

“Abdullah, Belensiye şehri yakınında bir miktar taraftar bulduğundan o tarafa yöneldi. Melik Abdurrahmân gelip sıkıştırmış olduğu için şehrin içinde kalmaya mecbur oldu. Biraz akli karışık bir halde kuşatma ve tazyik içerisinde kaldıktan sonra bu kalede sıkışıp kalmaktansa bir defada Abdurrahmân'ın üzerine hücum etmeye karar verdi. Bu şehir kapılarından Tudmîr kapısı yakınında olan cami içine subaylarını topladı. Onların yanında, eğer bu hükümet davasında kendi haklı ise kendisinin, eğer Abdurrahmân haklı ise her iki tarafın kanı dökülmeden onun muzaffer olması için dua etti. Hazır bulunanlar ise dua ettiler. Camiden çıktıkları anda gayet soğuk ve şiddetli bir rüzgâr esmiş, Abdullah konuşamayacak derecede hastalanmıştı. Bu olayın üzerinden üç gün geçtikten sonra konuşabilmişti. Bu manevi işaretin, ilahi iradenin Abdurrahmân'ın saltanata geçmesine yönelik bir şahit olduğunu itiraf ederek davasından vazgeçmişti. Bunun üzerine Abdurrahmân'ın huzuruna geldiğinde Melik kendisini karşılamaya ve elini öpmeye davrandı. Her iki taraf da duygulanıp ağladılar. Abdullah bu olayın üzerine iki sene daha hızla gelip geçen bu ömür sofrasından nimetlendikten sonra hakkın rahmetine kavuştu.”²³¹

²²⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 220

²³⁰ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 163; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 220

²³¹ Ziya Paşa, *a.g.e.*, ss. 67-68

B. ELBÎRA ORDUSUNUN İSYAN TEŞEBBÜSÜ

Hakem b. Hişâm döneminde Elbîra²³² şehrine vergi amiri olarak Rabîa diye isimlendirilen bir adam atandı. Elbîra ahali yeni gelen vergi amirinden pek memnun kalmadı. Zira Rabîa, insanlardan alması gerektiği vergiden daha fazlasını alıyor ve vermeyenlere çeşitli zulümler uyguluyordu. Rabîa'nın halkın malını gerekçe göstermeksizin alması ve birçok insanı suçsuz yere idam ettirmesi, her geçen gün ahalinin öfkesini arttırıyordu. Vergi amirinin Elbîra halkına uyguladığı zulmü duyan Hakem, onu hemen görevinden azledip tutuklattı. Rabîa, kısa bir süre sonra yargılanıp idam edildi.²³³

Elbîra halkı, Rabîa'nın idam edildiğini duyunca mallarını geri almak umuduyla H.207 / M.823 yılında bir orduyla Kurtuba'ya doğru yola koyulmuştu. Bu arada Hakem vefat etmiş ve onun yerine oğlu II. Abdurrahmân geçmişti. Elbîralılar, Emir II. Abdurrahmân'a taleplerini iletiler. Ancak yeni Emir, onların bu arzusuna sıcak bakmadı. Elbîralıların ısrarcı olduğunu gören Emir, bu isteklerinden vazgeçip geri dönmeleri için bir heyet yolladı. Fakat Elbîra halkı kararlarından kesinlikle vazgeçmeyeceklerini Emir'e bildirdiler. II. Abdurrahmân, savaşın kaçınılmaz olduğunu anladıktan sonra büyük bir ordu hazırlattı. Elbîra ordusu sayı ve mühimmat bakımından Emir'in ordusundan oldukça zayıf olmasına rağmen savaşmaktan geri durmadılar. İki ordu arasında gerçekleşen savaşta, Elbîra ordusu büyük bir hezimete uğradı. Elbîra ordusundan çok az sayıda kişi canlarını kurtarabilmeyi başardıysa da, birçoğu savaş meydanında hayatını kaybetti.²³⁴ Elbîra halkının, mallarını alma yönündeki bu ısrarcı tutumları, katledilmelerine sebep oldu.

C. ASABİYET MÜCADELELERİ

Yemenlilerle Kayslılar arasındaki asabiyet mücadeleleri çok eskilere dayanır. Bu iki kabilenin Endülüs'teki anlaşmazlığı, Valiler döneminde de sürmüş, gerçekleşen

²³² Elbîra şehri, Kurtuba-Meriyne ve Ceyyân-Mâleka şehirleri arasında kalan önemli bir şehirdir. Elbîra şehri; bahçelere, nehirlere ve doğal güzellikler bakımından oldukça zengin bir şehirdi. Bkz.: İbn Saîd, *a.g.e.*, C. II, s. 91

²³³ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164

²³⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 220

savaşlarda her iki kabile de ağır kayıplar vermişti. Verasetli yöneticilerin iş başına gelmesiyle iki kabile arasındaki asabiyet duyguları bastırılmaya çalışıldı. Ancak Yemenlilerle Kayslılar arasındaki anlaşmazlık, kül altındaki sönmemiş ateş gibiydi. En küçük bir kıvılcım bile bu iki kabile arasında büyük savaşlara neden olabilirdi.²³⁵

II. Abdurrahmân'ın emirliğinin ilk yıllarında, Yemenliler ile Kayslılar arasındaki asabiyet ruhu tekrar ortaya çıkmıştı. H.207 / M.823 yılında Tudmîr'de (Teodomiro) iki rakip kabile arasında meydana gelen savaş, yedi sene boyunca devam etti. Emir, iki kabile arasındaki husumeti ortadan kaldırmak için Yahya b. Abdullah b. Hâlid'i görevlendirdi. Yahya b. Abdullah, ilk önce sulh yolunu tutup iki kabile arasındaki savaşı konuşarak çözmeye çalıştı. Ancak savaşın sulh ile çözülemeyeceğinin farkına varan Yahya b. Abdullah, anlaşmazlığı gidermek üzere askeri müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Emir'in ordusu ile bu kabileler arasında Lurka (Lorca) şehrinde büyük bir savaş meydana geldi. İslam Tarihi kaynaklarında "Musâbera Savaşı" olarak isimlendirilen bu savaşın neticesinde üç bine yakın Müslüman hayatını kaybetti. Ancak bu kanlı müdahale bile iki kabile arasındaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasına yetmedi.²³⁶

Yemenliler ve Kayslılar arasındaki mücadele çok basit bir sebepten dolayı H.209 / M.825 yılında yeniden patlak verdi. Rivayete göre, Kayslı bir adam Yemenli birinin üzüm bahçesine girip, bir miktar üzüm toplamaya çalışırken bağ sahibi onu öldürdü. Bunun üzerine iki kabile arasında "Musârra Savaşı" adında kanlı bir savaş meydana geldi. Bu savaş sonuçları itibariyle, Lurka'da gerçekleşen Musâbera savaşına benzemektedir.²³⁷

II. Abdurrahmân, ordu komutanı Abdulkerim b. Abdülvahid'in hayatını kaybetmesiyle birlikte onun yerine getirdiği Ümeyye b. Muâviye b. Hişam'ı kesin sonuç almak üzere Tudmîr'e yolladı. Ancak Ümeyye'nin çabaları çözüm için yeterli olmadı. Bunun üzerine Emir, iki kabile arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırmak H.210 / M.826 yılında Tudmîr Valisi'nin neler yapması gerektiğiyle ilgili bir mektup yolladı. Emir, valinin Tudmîr bölgesinde karışıklığın ilk çıktığı yer olan Ello şehrini terk edip,

²³⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 199

²³⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 81; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 220

²³⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 82

Mursiya (Murcia) bölgesine karargâh kurmasını emretti.²³⁸ Aynı zamanda Tudmîr Valisi'ne ilk fitne ve fesadın çıktığı Ello şehrini yıkması talimatını verdi. Her türlü önlem alınmasına rağmen, Yemenlilerle Kayslılar arasındaki anlaşmazlık son bulmadı.²³⁹

Emir, son olarak H.213 / M.829 yılında büyük bir ordu hazırlatarak Tudmîr'e yolladı. Emir'in ordusu, Yemenlilerin yeni lideri Ebu's-Şemmâh ve diğerlerinin saklandıkları kaleleri muhasara altına aldı. Kuşatmaya uzun süre dayanamayan kabileler mecburen teslim oldular. Böylece iki kabile arasındaki anlaşmazlık da uzun vadede çözülmüş oldu. II. Abdurrahmân'ın vali olarak tayin ettiği Ebu's-Şemmâh, zamanla Emir'in en güvendiği valiler arasına girmeyi başardı.²⁴⁰

II. Abdurrahmân, izlediği ince politikayla kabileler arasındaki anlaşmazlığın tekrar zuhur etmesine mani olmuştur. O, her iki kabileden de yetenekli yöneticileri yanında bulundurup, her iki kabilenin de sevgisini kazanmayı başararak toplumsal huzuru yeniden tesis etmiştir.

D. TULEYTULA İSYANI

Tuleytula, Endülüs emirliği tarihi boyunca isyan hareketlerinin yoğun yaşandığı bir şehir olmuştu. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, şehrin büyük bir kısmının sonradan Müslüman olan kesimden ve Hıristiyan dinine mensup yerli İspanyollardan oluşmasıydı. Bu kesimler, Müslüman idarecilere başkaldırmaları için sürekli dış mihraklar tarafından ekonomik ve askeri açıdan destekleniyorlardı. Ayrıca bölgenin, başşehir Kurtuba'ya uzak mesafede olması da, isyanların daha sık gerçekleşmesine neden oluşturmaktaydı.²⁴¹ Bundan dolayı Tuleytula'da ortaya çıkan isyanlar, diğer bölgelerde yaşananlara nazaran daha geç bastırılırken, sonuçları itibariyle de daha yıkıcı olmuştur.

²³⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 221

²³⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 82

²⁴⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 83

²⁴¹ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 257

II. Abdurrahmân, babası Hakem döneminde patlak veren Tuleytula isyanını yakından takip eden ve duruma müdahil olan biriydi. O, Hakem'in komutanı Amrûs'la birlikte isyanı bastırdıktan sonra bir müddet burada ikamet etti. Bu şehirde bulunduğu sırada bölgenin sosyo-politik durumunu çok yakından tanıma fırsatı buldu. Burada elde etmiş olduğu tecrübeler, kendi döneminde ortaya çıkan isyanların nasıl bastırılması gerektiği konusunda ona bir yol gösterdi.

H.214 / M.830 yılında Hâşim ed-Darrâb önderliğinde emirliğe karşı Tuleytula'da bir isyan hareketi başlamıştı. Hâşim, Hakem b. Hişâm devrinde Çukur Hadisesi'ne tanık olanlardan birisiydi. Bu olayda isyancıların ekseriyetinin öldürülmesinin yanında, birçoğu da farklı şehirlere göç etmek zorunda kaldı. Hâşim de Kurtuba'ya göç edenlerin arasındaydı. O, Kurtuba'ya yerleştikten sonra bir demircinin yanında çırak olarak çalıştığı için kendisine "Darrâb" lakabı verildi.²⁴²

Hâşim ed-Darrâb, Kurtuba'da belli bir süre kaldıktan sonra fitne ateşini yakmak için H.214 / M.830 yılında Tuleytula'ya gitti. Bölge insanı, Hakem döneminde öldürülen yakınlarının intikamını almak için Hâşim'e maddi ve manevi destek oldular. Hâşim'e destek verenler, Tuleytula halkıyla sınırlı değildi. O, aynı zamanda II. Abdurrahmân'a düşman olan bütün şer ve fesat odaklarının desteğini de arkasına aldı. Etrafında toplanan eşkıya grubuyla yol kesmeye, şehirlere baskın yapmaya ve halkı öldürmeye başladı. Şöhretinin her geçen gün artmasıyla birlikte, kendisine katılan insan sayısı da artıyordu. Kendisine katılanlarla birlikte büyük bir ordu kuran Hâşim, kısa zaman içerisinde Şenteberiyye (Şantaver) bölgesini ele geçirmeyi başardı.²⁴³

II. Abdurrahmân, durumun ciddiyetini anlayınca Seğr Valisi Muhammed b. Rüstem'i fitneyi ortadan kaldırmak için görevlendirdi. Emir, Rüstem'in üstlendiği görevi hakkıyla yerine getirmediğini düşünerek, onu azarlayan bir mektup yolladı. Rüstem, bunun üzerine H.216 / M.831 yılında kesin bir sonuç olmak için Hâşim'in üzerine yürüdü. İki ordu arasında Sarakusta şehrinin güneybatısındaki Derûka'da

²⁴² Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 222

²⁴³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 83; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164

(Daroca) gerçekleşen savaş günlerce devam etti.²⁴⁴ Nihayetinde savaşı Emir'in ordusu kazandı. Hâşim ve beraberindekilerin çoğu kılıçtan geçirilerek öldürüldü.²⁴⁵

Hâşim ed-Darrâb'ın öldürülmesinden sonra Tuleytula'daki isyanlar biraz azalmış olsa da tamamen yok olmuş değildi. II. Abdurrahmân, devam eden isyanları ortadan kaldırmak için H.219 / M.835 yılında oğlu Ümeyye komutasında bir orduyu bölgeye sevk etti. Ümeyye, isyanı bastırmak amacıyla, Tuleytula'yı muhasara altına aldı. Bu sırada şehrin civarlarındaki tarım alanlarının büyük bir bölümünü yaktırdıktan sonra, Meysere komutasındaki bir birliği Rabâh kalesinde bırakıp geri döndü. Tuleytula'lılar Ümeyye'nin geri çekilişini bir zafiyet olarak algılayıp, Rabâh kalesine saldırmayı planladılar. Planı haber alan Meysere, pusu kurup saldırılarını beklemeye başladı. Şehir halkı, kaleye saldırdığı zaman Meysere ve beraberindekiler pusu kurdukları yerden çıkıp taarruza geçtiler. Bozguna uğrayan isyancıların bir bölümü savaş alanından kaçmayı başardıysa da birçok isyancı oracıkta öldürüldü. Meysere'nin önüne konan kellelerin çokluğu sebebiyle pişmanlık duyduğu ve bu olayın üzüntüsüyle vefat ettiği rivayet edilir.²⁴⁶

Meysere'nin ölümünden sonra yerine Ebu's-Şemmâh getirildi. Meysere zamanında olduğu gibi onun komutanlığında da Tuleytula uzun zaman boyunca kuşatma altında kaldı.²⁴⁷ Emir II. Abdurrahmân, Tuleytula isyanını nihayete erdirmek için kardeşi Velîd b. Hakem'i bölgeye gönderdi. Tuleytula halkı, kuşatmanın üzerinden çok zaman geçtiği için Emir'in ordusuna direnecek güçleri kalmamıştı. Şehir halkından bir bölümü kendisine gelerek biat etmişler ve Tuleytula'yı fethetmesi için yardım etme sözü vermişlerdi. Velîd, bunun ardından taarruza geçti. Bölge halkı, onunla mücadele edemeyeceklerini anlayarak şehrin kapılarını açmak zorunda kaldılar. Velîd b. Hakem, H.222 / M.837 yılı Recep ayının 22 Cumartesi günü Tuleytula şehrini fethetti. İlk iş olarak, Hakem döneminde Amrûs tarafından yaptırılan sarayı restore ettirmek oldu.

²⁴⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "II. Abdurrahmân (Abdurrahmân b. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. I, 1988, s. 150

²⁴⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 83; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164

²⁴⁶ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 84; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 222-223

²⁴⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 84

Velîd, H.223 / M.838 yılı Şaban ayının sonuna kadar toplumsal huzuru ve istikrarı yeniden tesis etmek için Tuleytula'da kalmıştı.²⁴⁸

E. MÛSÂ B. MÛSÂ İSYANI

Mûsâ b. Mûsâ, uzun müddet Tudela Valiliğini üstlenmiş ve bu süre zarfında siyasi ve askeri başarılarını ispatlamış bir şahsiyetti. Mûsâ'nın idari ve askeri alandaki başarılarını duyan Kurtuba Hükümeti, onu H.226 / M.841 yılında Frank topraklarına gerçekleştirilen sefere yardımcı komutan olarak tayin etti. Bu seferde kendisine tevdi edilen görevleri layıkıyla yerine getiren Mûsâ'nın Kurtuba Hükümeti ve halk nezdindeki itibarı artmaya başladı. Bu sefere katılıp Mûsâ'nın bu başarılarını hazmedemeyen bazı komutanlar, onun aleyhinde kara propaganda yapmaya koyuldular. Durumdan haberdar olan Mûsâ ve aleyhine kara propaganda yapan komutanlar arasında bir tartışma patlak verdi. Nihayetinde kendisine karşı yapılan muameleyi kabullenemeyen Mûsâ, orduyu terk etmek zorunda kaldı. Mûsâ beraberindeki birliklerle valisi olduğu Tudela bölgesine geçti. Kısa zaman sonra da II. Abdurrahmân'a karşı isyan bayrağını açtı.²⁴⁹

Emir II. Abdurrahmân, Mûsâ'nın devlete karşı isyan hareketini haber alır almaz, Hâris b. Bezîğ komutasında bir birliği Tudela üzerine sevk etti. İki ordu, Gırnata ve Meriyye şehirleri arasında bir yer olan Berce (Benja) şehirde, şiddetli bir savaşa tutuştular. Savaşın neticesinde Mûsâ ve beraberindekiler ağır bir yenilgiye uğradılar. Mûsâ, bu yenilginin ardından daha güçlü olduğu, Tudela bölgesine çekilmek mecburiyetinde kaldı. Ağır bir yenilgi almasına rağmen pes etmeyen Mûsâ, oğlu Lebb komutasında bir birliği tekrar Berce şehrine gönderdi. Durumu haber alan Hâris,

²⁴⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. VI, ss. 36-37; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 223; Bazı rivayetlerde, Tuleytula şehrinin Abdulvâhid el-İskenderâni tarafından fethedildiği söylenir. İbn İzari eserinde, her iki görüşe de yer vermiştir. Ancak diğer klasik kaynaklara baktığımız zaman Tuleytula'nın fethiyle ilgili Abdulvâhid el-İskenderâni'nin ismi hiç geçmez. Bundan dolayı fethi Velîd b. Hakem komutasında gerçekleştiği görüşü daha ağır basmaktadır. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 84-85

²⁴⁹ Mûsâ'nın 226/841 yılında Franklara karşı gerçekleşen seferde büyük bir başarı elde ettiği birçok Klasik İslam Tarihi kaynaklarında yer alır. Ancak Mûsâ'nın başarılarını çekemeyip, tartışan ve nihayetinde onun ordudan kopup isyan etmesine zemin hazırlayan komutanların isimleri konusunda kesin bir malumat yer almamaktadır. İslam tarihi kaynakları birbirinden farklı birkaç komutan ismi söylese de bunlar hakkında elimizde kesin bir bilgi yoktur. Bkz.: İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 223-224; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 345

ordusuyla birlikte dönerek şehri tekrar muhasara altına aldı. Muhasara sonucunda başta Lebb olmak üzere birçok kişi öldürülerek, şehir yeniden kontrol altına alındı.²⁵⁰

Hâris b. Bezîğ, isyanın kökünü kurutmak için Tudela şehri üzerine yürüyüp, burayı muhasara altına aldı. Hâris'le başa çıkamayacağını anlayan Mûsâ, şehirden güvenilir bir şekilde ayrılması karşılığında şehri terk edeceğini söyledi. Hâris, bu teklifi kabul ederek Tudela'yı kan dökmeden almış oldu. Burada birkaç gün duran Hâris, Mûsâ'ya verdiği sözden cayarak onu yakalamaya çalıştı. Arnedo'ya geçen Mûsâ, peşine düşüldüğünü öğrenince, İspanya Kralı Garcia İnigues'e bir elçi yollayarak, Hâris'e karşı birlikte hareket etme talebinde bulundu. Bu isteği olumlu karşılayan Kral, Mûsâ'ya askeri birlik yolladı. Mûsâ, ordusuna katılan askerlerle birlikte Hâris'in geçeceği bir bölge olan Belbe nehri kıyısına bir pusu kurdu. Hâris ve beraberindekiler pusu kurulan yere geldiklerinde kendilerini dört bir yandan sarılı bir vaziyette buldular. İyi bir şekilde yürüyen pusu hareketi neticesinde Hâris, ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu savaşta, kendisi de yaralı bir vaziyette esir edildi.²⁵¹

Hâris'in başına gelenleri duyan II. Abdurrahmân, H.229 / M.844 yılının Ramazan ayında oğlu Muhammed komutasındaki bir orduyu, isyanı bastırmak üzere Tudela bölgesine yolladı. Bölgeye gelen Muhammed, şehri kısa bir süre kuşattıktan sonra Mûsâ ile anlaşma yaparak kuşatmayı kaldırdı ve Benbelûne (Pamplona) şehrine geçti. Burada toplanan büyük bir düşman ordusuyla kıyasıya mücadele eden Muhammed, Mûsâ'ya hem maddi ve askeri destek veren İspanya Kralı Garcia'yı öldürerek savaşı kendi lehine neticelendirdi.²⁵²

Mûsâ, yapılan anlaşmaya uymayarak tekrar isyan hareketine başladı. II. Abdurrahmân, bu olayı nihayete erdirmek için H.229 / M.844 yılında bizzat kendi komutasında bir orduyla Tudela üzerine yürüdü. Savaşı kaybedeceğini anlayan Mûsâ, Emir'le anlaşma yapmak istedi. II. Abdurrahmân, başta Musa'nın oğlu olmak üzere bazı aile fertlerini Kurtuba'da tutmak koşuluyla anlaşmaya sıcak baktı. Bu şartı kabul eden Mûsâ, tekrar Tudela Valisi olarak atanarak görevine devam etti.²⁵³

²⁵⁰ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 224

²⁵¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165

²⁵² İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 224

²⁵³ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 224

Emir II. Abdurrahmân'nın, o kadar isyan etmesine rağmen Mûsâ'yı affetmesinin en önemli sebebi, Normanlar'ın Endülüs topraklarına saldırmalarıdır. Emir, bu büyük tehlike karşısında Mûsâ'dan yardım almayı hedefledi. Zira anlaşmanın hemen akabinde II. Abdurrahmân, Normanlar'a karşı mücadele etmek için Mûsâ ve birliklerinden yardım istedi. Mûsâ'da Emir'in bu talebini geri çevirmeyip, Normanlar'a karşı mücadeleye girişti.²⁵⁴ Norman saldırılarının püskürtülmesinde, Mûsâ ve beraberindeki birliklerin büyük payı vardır.

F. BERBERÎ İSYANLARI

Berberiler Afrika'nın ve Endülüs'ün fethinde başrol oynayan bir millettir. Ancak gerek Afrika'da gerek de Endülüs'te hak ettikleri konuma bir türlü gelememişlerdir. İdarî ve askeri alanda Araplar'ın daha ön plana çıkması, bazı Berberileri gruplarının merkezi hükümetlere karşı kin beslemesine sebep olmuştur.

Endülüs tarihine bakıldığı zaman Berberilerin çeşitli sebeplerle ayaklandıkları görülür. II. Abdurrahmân döneminde de Berberiler farklı bölgelerde merkezi hükümete karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmaların en şiddetlisi ve uzununu Mârîde bölgesinde çıkan isyandı. Berberilerin Takurunne (Takoronna) ve Ceziretü'l-Hadra (Algeciras) bölgelerinde çıkarttıkları isyanlarsa kısa zamanda bastırıldı.

1. Mârîde İsyanı

Mârîde, Tuleytula'yla birlikte devlete karşı girişilen isyan hareketlerinin başını çeken şehirlerdendi. Mârîde, mesafe olarak Tuleytula şehrine yakın bir yerdi. Bu yüzden Tuleytula'da başlayan isyan hareketleri kısa zaman içerisinde Mârîde şehrine de yansdı.

Mârîde, birçok etnik grubun bir arada yaşamını sürdürdüğü bir şehirdi. Nüfusun büyük bir bölümü Berberilerden oluşmakla birlikte, yerli halktan Müslümanlığı kabul ettikten sonra Araplaştıkları için kendilerine Mustaribûn denilen grubun nüfusu da

²⁵⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 87

azımsanmayacak sayıda idi. Ayrıca şehrin belirli yerlerinde Müvelledûn yaşamaktaydı. Mârîde'nin birçok etnik gruptan meydana gelmesi, Kurtuba Hükümeti'nin bölge üzerindeki hâkimiyetini zorlaştırmaktaydı.²⁵⁵

Mârîde, coğrafi konum olarak, İspanyol krallıklarına yakınlığıyla bilinir. İspanyollar, bölge halkını sık sık Kurtuba hükümetine karşı kışkırtmışlardır. İspanyol krallıklarının asilere arka çıkması sebebiyle bölgede meydana gelen isyanlar, yıllar süren mücadele sonucu bastırılabilmiştir.²⁵⁶

Maride şehri, II. Abdurrahmân devrinde uzun yıllar sürecektir bir isyan hareketine sahne olmuştur. Mahmûd b. Abdulcebbâr b. Râhil adında bir Berberinin başlatmış olduğu isyan, kısa zaman içinde bütün şehre yayılmıştır. Aynı yıllarda isyan eden, aslen İspanyol olan Müvelledun Süleymân b. Martin, Mahmûd ile birleşme kararı almıştır. İki âsi birlik olup, H.213 / M.828 yılında Maride şehrini zapt ettiler. İsyancılar, şehrin valisi Mervân ec-Cillîkî'yi öldürüp, bölgenin kontrolünü tamamen ele geçirdiler.²⁵⁷

Durumu haber alan II. Abdurrahmân, bizzat komuta ettiği orduyla birlikte şehri muhasara altına aldı. Ancak şehir müstahkem surlarla çevrili olduğu için, kuşatma uzun süre devam etti. Emir, daha öncesinde oğlu Ümeyye'nin Tuleytula'ya yaptığı gibi Maride'nin etrafında bulunan tarım alanlarını yakıp yıktı. Halk, daha fazla kuşatmaya dayanamayıp, Emir'e biatlerini yenilediler.²⁵⁸ Bunun ardından Emir, şehri çevreleyen surları yıktırıp, halkın yeniden onarmasına mani olmak için sur taşlarını Vadiane (Guadiana) nehrine döktürdü.²⁵⁹ II. Abdurrahmân, bölge kontrolünü yeniden sağladıktan sonra Haris b. Beziğ'i merkezi hükümetin temsilcisi olarak bırakıp, yanına aldığı esirlerle birlikte Kurtuba'ya döndü.²⁶⁰

Mârîde halkı, Emir'in şehri terk etmesiyle birlikte vermiş oldukları biatlerden cayıp, yeni atanan vali ve devlet erkânını esir aldılar. Ayrıca yıkılan surları yeniden inşa edip sağlamlaştırdılar. Bunun üzerine II. Abdurrahmân, daha önceden kuşatmada esir aldıklarını da yanına alarak Mârîde'yi kuşattı. Emir, isyancılara esir mübadelesiyle ilgili

²⁵⁵ Hamdî Abdulmunam Muhammed Hüseyin, *Sevrâtu'l- Berberi fi'l- Endelüs fi Asri'l- İmâretu'l- Emeviyyeti*, İskenderye, Müessesetü Şebâbü'l- Câmîati, 1993, s. 35

²⁵⁶ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 35

²⁵⁷ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 36

²⁵⁸ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 221

²⁵⁹ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 36

²⁶⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 203

bir teklif sundu. Buna göre her iki taraf da elindeki esirleri serbest bırakacaktı. Emir ve beraberindekiler, isyancılarla anlaşmaya varıldıktan sonra kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler.²⁶¹

Emir, şehri H.217-218 / M.832-833 yıllarında olmak üzere iki kez kuşattı. Nihayetinde teslim olmak zorunda kalan halk, H.218 / M.833 yılında şehrin kapılarını Emir'e açtı. Şehre girilmesinin ardından birçok isyancı öldürüldü. Ancak Mahmûd b. Abdulcebbâr, kardeşi Cemile ve beraberindeki bir avuç isyancıyla birlikte Montesâlût'a kaçmayı başarmıştı. II. Abdurrahmân, kaçan isyancıların peşine bir birlik yolladı. Mahmûd, Endülüs coğrafyasında tutunamayacağını anlayınca, Galiçya bölgesine geçti.²⁶²

Mahmûd b. Abdulcebbâr, Galiçya bölgesinde sağlam bir kaleyi zapt edip, beş sene boyunca burada yaşadı. Ömrünün son yıllarında II. Abdurrahmân'a mektup yollayarak, tüm yaptıklarından pişman olduğunu ve kendisine yeniden biat etmek istediğini bildirdi. Mektuptan haberdar olan Kral II. Alfonso, isyancıların elinde bulunan kaleyi muhasara altına aldı. İsyancılar kuşatmaya uzun süre dayanamadılar. Kaleyi H.225 / M.840 yılında ele geçiren Kral, Mahmûd başta olmak üzere birçok kişiyi kılıçtan geçirdi.²⁶³ Mahmûd'un kardeşi Cemile ise Galiçya'da esir düştü. Hıristiyan bir erkekle evlenip özgürlüğüne kavuşan Cemile, bu tarihten sonra Hıristiyan olarak hayatına devam etti.²⁶⁴

Mârîde isyanının öncülerinden olan Süleymân b. Martin, Mahmûd b. Abdulcebbâr'ın Galiçya'ya kaçmasıyla birlikte isyanı tek başına sürdürdü. Sonunda sığındığı kale, emirlik kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Atıyla birlikte kaleden çıkmaya çalışırken düşüp hayatını kaybetti. Cesedini bulan biri, kafasını keserek onu kendisinin öldürdüğünü söylese de daha sonra gerçek ortaya çıktı.²⁶⁵

Uzun yıllar boyunca Melik II. Abdurrahmân'ı rahatsız eden Mârîde isyanı, elebaşlarının ölmesiyle birlikte sona ermiştir. Kurtuba hükümeti, isyanın sona ermesiyle

²⁶¹ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 164; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 221

²⁶² Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 222

²⁶³ Muhammed Zeytûn, *el-Müslimûne fi'l- Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiyye, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1990, ss. 292-293

²⁶⁴ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 38

²⁶⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 204

birlikte iç problemlere sarf etmiş olduğu gücü, bundan sonra dış problemlere yöneltmiştir. Kurtuba Hükümeti, böylece dış tehditlere karşı daha güçlü ve kararlı mücadele edebilme imkânına kavuşmuştur.

2. Tâkoronna İsyanı

Tâkoronna şehri, Berberi isyanlarının önemli üstlerinden biriydi. Şehir halkı isyan ruhunu sürekli kalplerinde yaşatmışlardı. Bu isyan ruhu, H.211 / M.826 yılında Tûril adlı bir Berberi'nin önderliğinde ete kemiğe büründü. İsyancılar Tûril'in etrafında toplanıp, merkezi hükümete karşı isyan bayrağını çektiler. Melik II. Abdurrahmân, ayaklanmayı bastırmak üzere Muâviye b. Ğânim komutasında büyük bir orduyu isyancıların üzerine yolladı. Muâviye b. Ğânim, isyanı kısa sürede bastırıp, kamu düzenini yeniden tesis etti.²⁶⁶

Tâkoronna şehri, H.235 / M.849 yılında yeni bir isyana ev sahipliği yapmıştı. Emir, isyanı bastırmak için askeri birlikleri şehre yolladı. Şehir halkı büyük bir hezimete uğradı. Savaşın neticesinde isyana karışan asilerin çoğu kılıçtan geçirilerek öldürüldü. Tâkoronna ahalisi, bundan sonra II. Abdurrahmân devrinde bir daha isyan faaliyetlerine girişemedi.²⁶⁷

3. Ceziretü'l-Hadrâ (Algeciras) İsyanı

Ceziretü'l-Hadrâ, Berberi isyanlarına tanık olan bölgelerden biriydi. Burada görülen ilk isyan, H.236 / M.850 yılında yanına eşkıya takımı ve şer odaklarını da toplayan, Habîb el-Berensî adında bir Berberi lider önderliğinde gerçekleşmişti. Habîb ve beraberindeki isyancılar Kurâ Rayye (Raiyo) ve çevresine saldırıp, gelip geçtikleri yerleri talan ettikten sonra halkın çoğunu katlettiler. Bu durum üzerine Emir II. Abdurrahmân, bölgeye Abbas b. Madâ komutasında bir orduyu sevk etti. Abbas ve birliği bölgeye ulaştığında, Habîb el-Berensî'nin katletme, çalma, çırpma ve talan etme şeklindeki savaş üslubunu hoş karşılamayan ve ona düşmanlık besleyen bazı Berberi

²⁶⁶ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 39

²⁶⁷ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, ss. 39-40

unsurlar da Abbas'ın yanında yer aldı. Bu Berberiler, Berensî'yi kalesinde muhasara edip, pek çok adamını öldürdüler. Ancak neticede halkın arasına karışıp gözden kaybolan Habîb el-Berensî, ele geçirilemedi. Bunun üzerine II. Abdurrahmân, Habîb'in aranmasını ve görüldüğü yerde tutuklanmasını içeren fermanını, Endülüs'ün dört bir yanına yolladı.²⁶⁸

G. MAYORKA İSYANI

Mayorka halkı ile Endülüs Devleti arasında önceleri bir sulh anlaşması vardı. Ancak Mayorka sakinleri, H.234 / M.848 senesinde anlaşmayı bozup, ada yakınlarından geçen Müslüman gemilerine zarar vermeye başladılar. Bunun üzerine Emir II. Abdurrahmân, onları cezalandırmak için üç yüz gemiden oluşan bir donanmayı Mayorka'ya sevk etti. Müslümanlar burada başarılı bir şekilde mücadele edip, zafere ulaştılar. Adanın çoğu, Müslümanlar tarafından fethedildi. Müslüman askerler, ada sakinlerine biraz sert davranmış olmalı ki; bölge halkı, ertesi yıl kendilerine takınılan menfi durumu Emir'e bir mektupla bildirdiler. Ancak II. Abdurrahmân, anlaşmayı bozan tarafın kendileri olduğunu ve bundan dolayı da bir özeleştirii yapmaları gerektiğini belirten bir mektubu, Mayorka ahalisine yolladı. Emir'in H.235 / M.849 yılında yazmış olduğu mektup şöyledir:

“Mektubunuzu almış bulunuyorum. Mektubunuzda Müslümanların size saldırdıklarını, mal ve mülklerinizi aldıklarını, kiminizi öldürüp kiminizi de işkence ettiklerini, sizin de cizye vermeyi kabul ederek devlete bağlılığınızı yenilediğinizi, Müslümanlara karşı iyi niyet beslediğinizi, onlara hiçbir zarar vermeyeceğinizi ve verdiğiniz sözlere bağlı kalacağınızı yazıyorsunuz. Umarım ki, başınıza gelen bu olaylar sizi düzeltir ve tekrar böyle bir hata yapmanıza mani olur. Bu durum da biz de size bir zarar vermeyeceğimize ve sizi koruyacağımıza söz veriyoruz.”²⁶⁹

Mayorka halkı, II. Abdurrahmân'a yazmış oldukları mektupla yaptıklarından pişmanlık duydukları anlaşılmaktadır. Ada sakinleri, bu olaydan sonra devlete olan bağlılıklarını yenilemişler ve II. Abdurrahmân'ın emirliği döneminde bir daha isyan hareketlerine girişmemişlerdir.

²⁶⁸ Hamdî Abdulmunam, *a.g.e.*, s. 40

²⁶⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 205

H. SAHTE PEYGAMBER HADİSESİ

Endülüs toprakları, H.237 / M.850 yılında sosyal muhtevalı bir probleme ev sahipliği yaptı. Doğu Endülüs diyarlarından bir âlim, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıktı. Bu şahıs, Kur'an-ı Kerim'i İslam şeriatına aykırı bir şekilde yorumlamaya başladı. İslami bilgisi az olan kişiler, bu adamın söylediklerinin peşine düştüler. Etrafında belli bir grubu toplayan sahte peygamber, batıl düşüncelerini halk arasında yaymaya başladı.²⁷⁰

Sahte peygamber, Allah'ın yarattığı şey değiştirilmez ilkesine dayanarak, çevresindekilere tırnak ve saç kesmenin yasak olduğunu söyledi. II. Abdurrahmân, sahte peygamberin batıl düşüncelerini halk arasında yaymaya başladığını duyunca, Yahya b. Hâlid önderliğinde bir orduyu üzerine yolladı. Yahya, sahte peygamberi yakalayınca kendisine devlete bağlılığını yenilemesini ve batıl olan uygulamalarından vazgeçip İslam şeriatına uygun davranmasını söyledi. Ancak sahte peygamber kendi bildiğinden vazgeçmedi. Sahte peygambere nasıl bir uygulama yapılacağı hususunda âlimlerle istişareler yapıldı. Âlimler, sahte peygamberin ilk önce tövbeye davet edilmesini ve tövbeyi kabul etmesi durumunda serbest bırakılmasını, aksi takdirde idam edilmesi gerektiğini ifade ettiler. Yahya, âlimlerin dediği gibi sahte peygamberi ilk önce tövbe etmeyi teklif etti. Ancak adam: *"Kesin doğru olan bir şey için nasıl tövbe ederim?"* diyerek teklifi reddetti. Bunun üzerine idam edilmesine hükmedildi. Adam, tam idam edilmek üzereyken: *"Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı idam ediyorsunuz?"* diyerek kurtulmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Yahya, sahte peygamberi idam ettirdikten sonra Kurtuba'ya mektup yollayarak, Emir'i gelişmeler hakkında bilgilendirdi.²⁷¹

İ. KURTUBA'DA DİNİ TAASSUB HAREKETLERİ

Endülüs'ün fethiyle birlikte Hıristiyanlar, asıl yurtlarında azınlık durumuna düşmüşlerdir. Müslümanların Endülüs'teki hâkimiyetinin giderek sağlamlaşması, fethi benimseyemeyen mutaassıp Hıristiyan grupları içerisindeki kin ve nefret duygularını da körüklemiştir. Nitekim Endülüs'te meydana gelen isyanların birçoğuna doğrudan veya

²⁷⁰ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 90

²⁷¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 90

dolaylı olarak destek vermeleri de Müslümanlara olan nefretlerinin açık bir göstergesidir.

Fanatik Hıristiyan İspanyolların Endülüs'te başrol oynadıkları isyanlardan birisi de Emir II. Abdurrahmân döneminin sonlarında görülmüştür. Özellikle gençler başta olmak üzere milli ve dini duyguları doruk noktasında yaşayan Hıristiyan İspanyollardan oluşan isyancı grup, İslam'ın mukaddes değerlerine hakaret etmek suretiyle Kurtuba Hükümetine başkaldırdılar. Bu isyan, ilk bakıldığında dini saikle ortaya çıkmış gibi gözükse de esasında siyasi, ekonomik ve sosyal boyutları da bünyesinde barındıran komplike bir harekettir.

Müslümanların gündemini uzun yıllar meşgul eden bu olay hakkında, klasik İslam tarihi kitaplarında her hangi bir bilgi yer almamaktadır. Batılı kaynaklarda ise konu hakkındaki malumat oldukça azdır. Bu olayın zikredildiği az sayıdaki kaynağa bakılarak konunun anlaşılması sağlanacaktır.

Hıristiyanlar, II. Abdurrahmân döneminde Kurtuba, Tuleytula, İşbiliyye gibi büyük şehirlerde ikamet ediyorlardı. Nüfusları bu şehirlerde oldukça fazlaydı. Bu şehirlerde ibadetlerini rahatça ifa edebilecekleri kiliseler mevcuttu. Ayrıca dinlerini rahatça öğrenebilecekleri eğitim kurumları vardı. Hıristiyanlar kendi dini kanunlarının emrettiği şekilde evlilik, miras gibi dini hukuklarını yerine getirebiliyorlardı. Kendi aralarında dini liderlerini seçerken de devletin menfi bir müdahalesi olmuyordu.²⁷²

Kurtuba'daki Hıristiyanlar, diğer bölgelerde yaşayan dindaşlarından ekonomik ve sosyal açıdan daha iyi durumdaydı. Başşehirde bulunanların refah seviyesi ve eğitim düzeyleri de diğer Hıristiyanlara göre oldukça yüksekti. Ayrıca Kurtuba Hıristiyanları, diğer bölgelerde bulunan dindaşlarının çekmiş oldukları sıkıntıların hiçbirini yaşamamışlardı. Başşehirde yaşayan Hıristiyanlar devletin yüksek kademelerinde yer alabiliyorlardı. Bunların en önemlilerinden birisi, İbn Mervân adındaki bir Hıristiyandı. Bu kişi, Emir II. Abdurrahmân'ın özel koruma başkanlığı görevine getirilmişti. Ayrıca bölgede yaşayan birçok Hıristiyan, ticaretle uğraşp şehrin zenginleri arasında yerini almıştı.²⁷³

²⁷² Abdülmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 228

²⁷³ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 85

Başkentte yaşayan Hıristiyanlar Arapçayı çok iyi biliyorlardı. Birçok Hıristiyan entelektüel Arapça edebiyatına merak salıp, önemli Arapça eserleri kendi dillerine tercüme ediyorlardı. Hıristiyanlar arasındaki Arapça sevgisi öyle bir boyuta gelmişti ki birçoğu Latince eserleri okumaktan zevk almayıp, Arapça eserlere yöneliyorlardı. Şehirde yaşayan Hıristiyanların büyük bir bölümü, Arapça konuşmakla kalmayıp Arapların örf ve adetlerini de taklit etmeye başladılar. Bunun neticesinde Hıristiyanların birçoğu Araplaşmış oldu. Bu gruba Araplaştıklarını ifade etmek için Müsta'ribe denilmekteydi. O döneme tanık olan Hıristiyan bir şair, dindaşlarının kendi benliklerinden uzaklaşıp, Arapçaya nasıl yöneldiklerini, Hıristiyan evlatlarının Arapça şiir ve hikâyeler okumaya düşkün hale geldiklerini ve bu gençlerin Müslüman âlimlerin ve filozofların eserlerini tedris etmeye başladıklarını ifade etmektedir.²⁷⁴

Bazı Hıristiyan rahipler, dindaşlarının Araplaşmasıyla birlikte İslam dinine geçmelerinin daha kolaylaştığını fark ettiler. Bu gidişatı engellemek için birçok çözüm yolları düşündüler. Ancak o günkü koşullarda Kurtuba'da bir isyan hareketi başlatmanın neredeyse imkânsız olduğunu biliyorlardı. Zira Kurtuba, hükümetin başkenti olmasının yanında askeri ve devlet yapılanması bakımından da çok güçlü durumdaydı. Rahipler, daha öncesinde fukahanın devlete karşı giriştikleri isyanın, nasıl sert bir şekilde bastırıldığına şahit olmuşlardı. Bu yüzden ortaya çıkaracakları bir isyanın kendilerinin sonu olacağını bilincindeydiler.²⁷⁵

Asli vatanlarında azınlık durumuna düşmeyi bir türlü kabullenemeyen bazı Hıristiyan rahipler, milli ve dini duyguları yoğun olan İspanyol gençleri örgütlemeye başladılar. Bu grup, İslam dinini ve Hz. Muhammed'in hayatını temel Arapça kaynaklardan değil de kendi kaynaklarından okumayı tercih etti. Kendi kaynaklarında İslami değerlere ve Hz. Muhammed'in hayatına tamamen zıt şeyler mevcuttu. Örneğin; Hz. Muhammed'in ölmeden önce, kendisinin ölümünden üç gün sonra bir melek tarafından göğe çıkarılacağını söylediği rivayet ediliyordu. Ayrıca bu kaynaklarda Hz. Muhammed'in kadınlara düşkün biri olduğu, yanındakilere eğlenceyi ve oyunu tavsiye ettiği yer alıyordu. Kısacası Hz. Muhammed (s.a.v) ile ilgili İspanyol gençlere sahipsiz olmayan bir peygamber potresi çiziliyordu. Bu rahip grubunun İslam dinini kötülemek ve yanlış bir peygamber imajı çizmesindeki asıl amaç, Hıristiyan gençleri İslami

²⁷⁴ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 85

²⁷⁵ Abdülmecîd en-Na'nâî, *a.g.e.*, s. 232

değerlerden soğutmak ve bu değerlere karşı kin ve nefret duyguları beslemelerini sağlamaktı.²⁷⁶

İslam düşmanı rahipler, Kurtuba'da silahlı bir isyanın imkânsız olduğunu bildikleri için intihar saldırıları yoluna gittiler. Bu kişiler gündüz evlerinden dışarı çıkmıyorlardı. Güneş battıktan sonra evlerinde kendilerine inananlarla birlikte İncil'in belirli bölümlerini, Kilisenin önde gelenlerinin eserlerini ve geçmişte yaşamış önemli rahiplerin hayatlarını okuyorlardı. Özellikle de her toplantıda Matta'nın onuncu bölümünde yer alan Hz. İsa'nın şu sözünü okuyorlardı:

"İşte sizi koyunlar gibi kurtların arasına gönderiyorum... İnsanlardan sakının çünkü sizi mahkemelere verecekler. Valilerin ve Kralların önüne çıkacak ve benden ötürü yargılanacaksınız. Böylece onlara ve uluslara tanıklık edeceksiniz... Bedenleri öldürenlerden korkmayın. Onlar ruhu öldüremezler. Aksine hem bedeni hem de ruhu cehennemde helak edebilecek olan Tanrıdan korkun..."²⁷⁷

Kurtuba'daki bu rahipler etraflarına topladıkları gençlere, muhalifleri tarafından zulüm görmelerine rağmen kaçmayıp, dini değerleri uğruna ölümü tercih eden din kahramanlarının hayatlarını anlatıyorlardı. Böylece meclislerinde bulunan gençlerin milli ve dini duyguları ön plana çıkıp, dinleri uğruna canlarını feda etmeye hazır bir canlı bomba haline dönüşüyorlardı.²⁷⁸

Özelde Kurtuba Hükümeti'ne genelde ise bütün Müslümanlara karşı girişilen bu isyan hareketinin öncüleri Eulogio ve Alfaro adında iki papazdır. Bu kişiler hareketin öncüsü olmak için elinden geleni yapmışlardır. Ancak ileride görüleceği gibi bu hareketin asıl lideri Eulogio olmuştur.²⁷⁹ Eulogio, Kurtuba'da bulunan köklü ailelerden birine mensuptu. Bu aile, Hıristiyanlığa oldukça bağlıyken bir o kadar da Müslümanlara karşı kin besleyen bir aileydi. Dedesi bir ezan sesi duyduğu zaman göğsündeki haççı çıkartıp, kendince kutsal şeyler söylemeye başladığı. Ailenin bazı fertleri, diğerlerinin aksine Müslümanlara sempatiyle baktı. Hükümette divan görevlisi makamına kadar

²⁷⁶ Rahiplerin okuduğu İslam karşıtı kitaplarda İslam diniyle ve Hz. Muhammed'le(s.a.v) ilgili ifade edilen yanlış bilgilerin neler olduğunu incelemek için bkz.: R. Dozy, *a.g.e.*, ss. 86-87

²⁷⁷ Matta 10. Bölüm; Ayrıca bkz R. Dozy, *a.g.e.*, ss. 88-89

²⁷⁸ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 89; Hıristiyanların giriştikleri isyan hareketini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek ve batılı araştırmacıların gözünden olaya bakmak için bkz.: Coope, Jessica A., *The Martyrs of Cordoba*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1995; Adriano Duoue, *Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Cordoba*, Villanova University, 2011, ss. 23-48;

²⁷⁹ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 234

yükselmiş olan Eulogio'nun küçük kardeşi Yusuf, bunlardan birisiydi. Eulogio'nun diğer iki kardeşi de ticaretle uğraşmış ve şehrin zengin tüccarları arasında yer almışlardı. Bütün bunlara bakıldığında Eulogio'nun Müslümanlara karşı bir kin beslemesinin bir sebebi yoktu. Ancak o küçük yaşlardan itibaren Zevil kilisesinde bulunup, burada hocaları tarafından İslam düşmanlığıyla yetiştirildi. Eulogio gençlik yıllarında Speraindeo kilisesinde, Kurtubalı meşhur bir Hıristiyan vaizin sohbetlerine iştirak etti. Bu vaizin İslam aleyhtarı düşüncelerinden etkilenen Eulogio, onun izinden yürümeye karar verdi. Bu kilisede Kurtubalı zengin ve asil bir ailenin çocuğu olan Alfaro ile tanıştılar ve artık yollarına birlikte devam ettiler.²⁸⁰

Eulogio rahiplik eğitimini tamamladıktan sonra Zevil kilisesine rahip olarak atandı. O, İslam karşıtlığını daha geniş alanlara yaymak için arkadaşı Alfaro ile elinden geleni yapmaya başladılar.²⁸¹ Eulogio, İspanyolların din ve milliyetlerinde geçirdikleri hızlı dönüşümden dolayı oldukça rahatsızdı. Bu yüzden Latinceyi ihya etmek ve gençleri kendi dillerine tekrar ısındırmak için çabaladıysa da, bu gayretleri ilk etapta fayda vermedi. Sonrasında ise gençleri Müslüman hâkimiyetine isyan etmeye çağırıp, onlara karşı İspanyol gençleri kışkırtmaya başladı. Onun bu çağrısı, esasında Hıristiyanlığı korumanın bir yolu olarak, Müsta'riblerin milli duygularını ihyasını amaçlayan dini ve milli bir mahiyet taşıyordu. Dolayısıyla bu rahibin daveti, dini olduğu kadar milliyetçi bir kaygıya da sahipti. Çünkü o, Hıristiyan ve İspanyol olmanın aynı şeyleri ifade ettiğini düşünüyordu.²⁸²

Hıristiyan İspanyolların milli ve dini duygularının ortaya çıkmasını tetikleyen ve Müslümanlara karşı girişilen mücadelenin başlamasına sebep olan olay, H.237 / M.850 yılında Perfecto adında bir Hıristiyan'ın idam edilmesi idi. Perfecto ile bir Müslüman arasında sebebi belirsiz bir konuda tartışma çıktı. Perfecto sinirlenip münakaşayı Müslüman kişinin mukaddes değerlerine sövmeye kadar götürdü. Bunun üzerine Müslüman adam, Perfecto'dan İslam dinine ve Hz. Muhammed'e hakaret ettiği gerekçesiyle davacı oldu. Durum kadılığa intikal edince, Hıristiyan idam cezasına çarptırıldı. Hıristiyan din adamları, bu kişiye daha hafif cezalar verilmesi için emirlik nezdinde girişimlerde bulunsa da, bu konuda olumlu bir cevap alınamamıştı. Bu olayın

²⁸⁰ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 89-90

²⁸¹ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 90

²⁸² Abdülmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 234

ardından birçok Hıristiyan genç, sokak eylemlerine başladı.²⁸³ Zihinleri ve kalpleri İslam'a karşı kin ve nefret duygularıyla dolan İspanyol gençlerin bu hadiseden sonra, provakatif eylemlere yönlendirilmesi daha kolay oldu.

Eulogio ve Alfaro idam olayını kendi lehlerine kullanıp, barış yanlısı olan Hıristiyanları bile Müslümanlara karşı kışkırtmayı başarmışlardı. Bu olaydan sonra dini uğrunda ölenler yüceltmeye ve bu gibi eylemler teşvik edilmeye başlandı. Nitekim Eulogio'nun düşüncelerinden etkilenen birçok İspanyol genç, İslam'ın mukaddes değerlerine sövme yoluyla ölüme yürümekten korkmuyordu. Bu olayların artması üzerine kadılar, idam cezası vermemek için suçluların İslam dinine hakaret içeren sözlerinden geri dönmelerini teklif etseler de birçoğu sözlerinde ısrar ederek ölmeyi tercih ediyordu.²⁸⁴

Bu hareketin içerisinde erkekler çoğunlukta olsa da, birçok Hıristiyan genç kız da bu davaya gönül bağlamıştır. Onlardan birisi de ileride bu hareketin sembol isimlerinden olan Flora adında bir genç kızdır. Aslen Müslüman babadan ve Hıristiyan anneden dünyaya gelen bu kız, babasının ölümünden sonra annesinin yanında yaşamıştır. Müslüman olan abisi, kız kardeşinin annesiyle birlikte kalmasını istememesine rağmen mahkeme annesi lehine karar vermişti. Annesi, kızını Hıristiyan gelenekleriyle yetiştirmiştir. Küçük yaştan itibaren kilise eğitimi alan Flora, İslam düşmanlığıyla büyümüştür.²⁸⁵ Flora abisinin baskılarına dayanamayıp evinden kaçmıştır. Arkadaşlarının yanına sığınan Flora, burada Eulogio ile tanışmıştır. Kızın fikirlerini ve dini uğruna ölüme hazır oluşunu son derece beğenen Eulogio, o günden sonra bu kıza karşı derin duygular beslemeye başlamıştır.²⁸⁶

Flora ile arkadaşı Maria, H.238 / M.851 senesinde İslam dinine ve Hz. Muhammed'e hakaret etme suçundan hapse atıldılar. Bu yıllarda hapiste bulunan Eulogio, altı senenin ardından tekrar Flora'yı görmekten çok mutlu oldu. Kadı, Flora ve Maria'nın sözlerinden geri dönmelerini tavsiye etti. Ancak ikisi de sözlerinde ısrarcı olup, kadının huzurunda İslami değerlere hakaret etmeyi sürdürdüler. Bunun üzerine

²⁸³ Abdulmecid en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 235

²⁸⁴ Abdulmecid en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 235

²⁸⁵ Üsameddin Abdurrauf el-Fekî, *Tarihü'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kâhire, Mektebetü Nehdatü'ş-Şarkî, 1990, s. 101

²⁸⁶ R. Dozy, *a.g.e.*, ss. 91-92; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 215

ikisi de idam cezasına çarptırıldılar. Eulogio, kalbinde duygusal hisler beslediği Flora'nın ölümüne çok üzüldü.²⁸⁷

Büyük bir inanç ile “istişhâd (şehit olma)” arzusuna kapılan İspanyol gençlerin sayısının her geçen gün artması ve bu hareketin Kurtuba dışına da yayılması nedeniyle Emir II. Abdurrahmân, saltanatının son iki yılında oldukça güç bir duruma düşmüştür. Buna rağmen II. Abdurrahmân, Musta'riblerle ilgili siyasetinden hiçbir şekilde ödün vermemiştir. Emir'in bu tutumunun altında birçok etken yer alsa da, ön plana çıkan iki sebepten bahsedilebilir. Birincisi, II. Abdurrahmân'ın hareketin dini şeklinin ardında yatan siyasi ve milliyetçi boyutlarının farkında olmasıdır. O, yaşananların Endülüs topraklarında İslam hâkimiyetinin varlığına karşı bir tepki olduğunu bildiği için, katı tavrından taviz vermemiştir. İkincisi ise, Emir'in nihayetinde İslam şeriatıyla yönetilen bir devletin başkanı olmasıdır. Devlet sınırları içerisinde alenen İslami değerlere hakaret etmenin cezası, şüphesiz şeriat kanunlarında açık bir şekilde yer almaktaydı. Dolayısıyla aynı suçu işleyen Müslüman bile olsa cezası ölümdü. Nitekim II. Abdurrahmân'ın saltanatı içerisinde bu suçu işleyen bazı Müslümanlar da idam edilmişlerdi. Bu yüzden II. Abdurrahmân'ın İslam'ın mukaddesatını aşağılayan kişilere göz yumması zaten mümkün değildi.²⁸⁸

Devletin birçok Hıristiyan vatandaşını idam etmesine sebep olan bu tehlikeli hareket, bir an önce durdurulmalıydı. II. Abdurrahmân, olayları teskin etmek için sağduyulu Hıristiyan din adamlarından yardım istemek zorunda kaldı. Hıristiyan din adamları, Emir'in teklifi üzerine H.239 / M.852 yılında İşbiliyye başpiskoposu Recaredo'nun başkanlığında toplandı. Toplantıya Kurtuba Hükümeti'ni temsilen Gomez Antonio adında bir papaz da katıldı.²⁸⁹ Hıristiyan din adamları, günler süren mülahazalar neticesinde bu tür eylemleri yapmanın ve İslam dini hakkında hakarete varan sözler sarf etmenin tehlikeli bir suç olduğuna, bu nifakçı hareketlerinde ısrar edenlerin sebebiyet verecekleri olaylardan bizzat kendilerinin sorumlu olacaklarına, ayrıca kiliseye de karşı gelmiş sayılacaklarına karar verdiler.²⁹⁰

²⁸⁷ R. Dozy, *a.g.e.*, ss. 91-92; Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 236

²⁸⁸ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 236-237

²⁸⁹ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 237

²⁹⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 216

Emir II. Abdurrahmân, ölümünden önce Eulogio başta olmak üzere birçok isyancıyı yakalatıp hapse attırmıştı. II. Abdurrahmân'dan sonra emirliğe oğlu Muhammed geçmişti.²⁹¹ O, babasının sert politikasını bir yana bırakıp, isyancılara karşı daha yumuşak bir tutum takınmıştı. Bu yumuşak politikasının bir göstergesi olarak, Eulogio ve yandaşlarını Kurtuba'dan başka şehirlere gitme şartıyla serbest bırakmıştı. Emir Muhammed'in bu politikası neticesinde isyan hareketi giderek sönmeye yüz tutmuştur.²⁹²

II. HÂRİCİ PROBLEMLER

Emir II. Abdurrahmân döneminde meydana gelen dış problemler, devleti yıkıcı bir mahiyet taşımamaktaydı. Dış ülkelerle yapılan savaşlar, genellikle küçük çaplı ve sınır bölgelerini korumaya yönelikti. Bu savaşlarda Müslümanlar, düşmanlarına karşı açık bir şekilde üstünlük sağlamıştı.

Bu dönemde Endülüs topraklarının maruz kaldığı en ciddi dış tehdit, Norman saldırısıydı. Normanlar girdikleri bölgeleri tahrip etmişler, ancak Müslümanların sert savunması karşısında tutunamayacaklarını anlayıp, Endülüs topraklarını terk etmişlerdir. Müslümanlar için tehdit oluşturan diğer gruplar ise komşu iki devlet olan Franklar ve İspanyollardır. II. Abdurrahmân, özellikle İspanyollara karşı sık sık sefer düzenleyerek, onların toparlanıp büyük bir güç olmalarını engellemeye çalıştı. Franklar, kendi iç çekişmeleriyle meşgul oldukları için Müslümanlar nezdinde tehlikeli bir tehdit unsuru olarak görülmemişlerdir. Bu sebeple II. Abdurrahmân döneminde, Franklara karşı çok az sayıda sefer düzenlenmiştir.

Müslümanlar bu dönemde, sadece dış ülkelerle savaşma yolunu seçmedi. Aynı zamanda dış ülkelerle diplomasi trafiği de yürüttü. Özellikle Bizanslılarla diplomatik ilişkiler kurarak, devletlerarası dostluk ortamı inşa edildi. Kaynaklarda bu dönemde Afrika'yla nasıl bir ilişki kurulduğu pek yer almamaktadır. Eğer Afrika ülkeleriyle ilgili bir anlaşmazlık veya savaş meydana gelmiş olsaydı; büyük ihtimalle tarih kaynakları

²⁹¹ Muhammed Zeytûn, *a.g.e.*, s. 295

²⁹² Abdülmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 238-239

buna yer verirdi. Kaynaklar, böyle bir anlaşmazlığa yer vermediğine göre Afrika'da bulunan ülkelerle müspet ilişkiler kurulduğunu söylemek mümkündür.

Bu dönemde, Abbasi Devleti'yle de doğrudan bir diplomatik bir bağ kurulmamıştır. Ancak Endülüs Devleti, Abbasilerin başta devlet teşkilatı olmak üzere kültürel, sosyal ve ilmi gelişmişlik düzeyinden istifade etmiştir. Endülüs, doğunun bilgi ve kültürel birikiminden istifade ederek büyük bir medeniyetin başlangıç meşalesini yakmıştır.

A. NORMANLAR'IN ENDÜLÜS'E SALDIRILARI

Norman²⁹³ kelimesi, tarihçilerin İskandinavya kökenli halklara verdikleri bir isimdir.²⁹⁴ Norman lafzı, İngilizce "North men", İspanyolca ise "Normandos" kelimelerinden türemiştir. Bu iki kelimedede "kuzey adamı" anlamına gelir. Normanlar'ın Avrupalılara kuzey yönünden saldırılarından dolayı bu isimlendirmenin yapıldığı söylenir.²⁹⁵ Normanlar, modern araştırmalarda Vikingler olarak da isimlendirilirler. Bu isim, haliç anlamına gelen "Vike" kelimesinden türemiştir. Bu isimlendirme de İskandinavya yarımadası sahillerinin bir özelliğinden dolayı ortaya çıkmıştır. Batılı kaynaklarda, Vikingler hakkında geniş malumatlar bulmak mümkündür. Batılıların Viking hayranlığı, film konularına kadar yansımıştır.²⁹⁶

Klasik İslam tarihi kitaplarına bakıldığı zaman Normanlar'ın genelde, Mecusi diye isimlendirildikleri görülür. Normanlar'ın geceleri ısınmak için veya düşmanlarını korkutmak için ateş yakmaları ve ölen liderlerinin bedenlerini yakma alışkanlıkları,

²⁹³ Normanlar, German asıllıdır. Germanlar iri yapıları, mavi gözlü, beyaz tenli ve sarı uzun saçları gibi özellikleriyle diğer milletlerden ayrılırlar. Germanların bir kısmı Avrupa içlerine göç etmiş, bir kısmı ise asli vatanları İskandinavya'da kalmışlardır. Avrupa içlerine göç eden Germanlar, Roma İmparatorluğu himayesinde yaşamışlardır. Bu grup Romalıların medeniyetinden etkilenmiş ve asli özelliklerini kaybedip asimile olmuşlardır. Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Germanlar Avrupa kıtasında kendilerine ait bir devlet kurmuşlardır. Kuzeyde yani İskandinavya'da kalan Germanlar daha ilkel kalmışlardır. Bu gruba da daha sonra Normanlar veya Vikingler adı verilmiştir. Bkz.: Fâtıma binti Hây b. Yahyâ el-Haccî es-Süfyânî, *Gârrâtü'n-Normân ed-Dâniyyin âla Erâdi Devteti'l- France ve Biladi'l- Endelüs fi Asreyi'l- İmâra ve'l- Hilâfe*, Ümmü'l- Kurâ Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2001-2002, ss. 43-46

²⁹⁴ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 261

²⁹⁵ Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, s. 41

²⁹⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 206

Müslümanların onları Mecusilere benzetmesine sebep olmuştur. Ayrıca bazı kaynaklarda Normanların gerçekten de ateşe taptıkları zikredilir.²⁹⁷

Normanlar'ın yaşadıkları bölge ormanlıklarla, bataklıklarla, şiddetli rüzgârlarla ve sahilleri derin haliçlerle çevriliydi. Bu zorlu coğrafi koşullar, onların beden ve kişilikleri üzerinde etkili oldu. Coğrafi koşullar, Normanlar'ın çağdaşı milletlere nazaran, daha ilkel ve barbar kalmalarının arkasındaki temel etkenlerden birisidir. Yaşadıkları coğrafya onlara yüzmek, tırmanmak, güreş, avcılık gibi belirli faaliyet alanları sunmaktaydı.²⁹⁸

Normanlar'ın faaliyet alanlarının başında gemicilik gelmekteydi. İskandinavya'daki zorlu hayat koşulları, onları farklı bölgelere gitmeye mecbur kıldı. Bu yüzden daha uzak bölgelere gidebilecek uzun ve dar bir yapıya sahip sağlam gemiler inşa etmeye başladılar. Onlar sağlam gemilerle buzulları geçip, komşu ülkelere saldırılar düzenlemeye başladılar. İlk olarak 8. yüzyılda İngiltere adalarına saldıran Normanlar, 9. yüzyılda daha da güneye inip Fransa sahillerine kadar ulaştılar. 9. yüzyıldan sonra Avrupa devletlerinin çoğu, Norman korsanların saldırılarına maruz kaldı.²⁹⁹ Bazı tarihçiler bu gemicilerin dünya tarihinde görülen en azılı ve gözü pek korsanları olduğunu söylerler.³⁰⁰

Norman korsanları İsveçliler, Norveçliler ve Danimarkalılar olmak üzere üç gruba ayrılır. Bu grupların her biri farklı bölgelere saldırı düzenlemişlerdir. Bunlardan İsveçliler, daha çok Doğu Avrupa bölgelerinde etkisini gösterirken; Norveçlilerse İskoçya, İngiltere ve İrlanda başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi üzerine saldırılar düzenlemişlerdir. Danimarkalılar, diğer gruplara nazaran daha uzak mesafelere seferler düzenlemişlerdir. Hücum ettiği ülkelerin başında; Fransa, İspanya, Portekiz, Mağrip ve İtalya gelmektedir. Avrupa devletleri saldırılara karşı bir varlık gösterememesi, Normanlar'ı Endülüs topraklarına saldırma konusunda cesaretlendirmiştir.³⁰¹

²⁹⁷ Müslümanların Normanları niçin Mecusilikle isimlendirdikleri hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bkz.: Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, ss. 39-41

²⁹⁸ Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, s. 54

²⁹⁹ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 262

³⁰⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 206

³⁰¹ Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, ss. 48-62

Norman korsanları, genel olarak kendilerini savunabilmek için büyük topluluklar halinde gezer ve siyah yelkenler kullanırlardı. Böylece gemileri uzak mesafelerden dahi tanınırdı. Korsanların bir kısmı sahil şehirlerine ve köylerine saldırıp yağma ederken, bir kısmı da kıyıda iç kesimlere kadar giden arkadaşlarını ve gemilerini korumak için nöbet tutarlardı.³⁰²

Normanlar, H.233 / M.843 yılında başta Bordoaux olmak üzere Fransa'nın kıyı şehirlerine saldırı düzenleyip buraları talan ettiler. Ardından Fransa'nın güneyine, yani Endülüs coğrafyasına yöneldiler. Ancak Müslümanların Normanların saldırılarına karşı koyabilecekleri güçlü bir donanmaları yoktu. Müslüman idareciler fetihten bu yana iç isyanlarla, kabile savaşlarıyla boğuşmak durumunda kaldılar. İş başına gelen Emirler, kıyı bölgelerini denizcilik faaliyetleriyle uğraşan vatandaşlarla ve Yemen'den gelen denizcilerle korumaya çalışmışlardı. Ancak kıyı bölgelerinin güvenliği için görevlendirdiği kişiler, bu işi devletin çıkarlarından ziyade kendi menfaatleri için yapıyorlardı. Normanlar'ın saldırılarına kadar kıyı şehirlerin güvenliği böyle kısa vadeli ve basit çözümlerle korunuyordu.³⁰³ Bu güvenlik zafiyetinden olsa gerek Normanlar, Endülüs kıyı şehirlerinde günlerce tutunabilmişlerdir.

Normanlar'ın Endülüs topraklarına ilk saldırıyı, H.229 / M.844 Zilhicce ayında seksen gemiyle³⁰⁴ birlikte şimdiki Portekiz'in başkenti İşbûne'ye (Lizbon) gerçekleştirdi.³⁰⁵ İşbûne'ye ayak basan korsanlar, şehri yağmalamaya başladılar. İşbûne Valisi Vehbullah b. Hazm, durumun vahametini anlayınca Emir II. Abdurrahmân'a mektup yollayıp bilgi verdi. Abdurrahmân b. Hakem, İşbûne'ye yakın bölgelerdeki kuvvetlere ve idarecilere mektup yollayıp, gözü dönmüş korsanlara karşı birlikte hareket etmeleri talimatını verdi.³⁰⁶ On üç gün burada kalan korsanlar, şehir halkının yoğun direnişiyle karşılaşınca, diğer bölgelere yönelmeye karar verdiler. Normanlar sırasıyla Kâdis (Gadiz) ve Şezûne (Sidona) şehrine gittiler. Bu bölgelerde de Müslümanlarla korsanlar arasında büyük çarpışmalar meydana geldi. Burada da fazla

³⁰² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 206

³⁰³ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 218-220

³⁰⁴ Korsanların kaç gemiyle geldiği hakkında farklı sayılar zikredilmektedir. İbn İzarî'nin kendisi bile başka bir rivayetinde Normanlar'ın kırk dört gemi ve kırk beş kayıkla geldiğini zikreder. Modern İslam tarihi araştırmalarında daha farklı rakamlar da dile getirilmektedir. Ancak genel olarak tercih edilen sayı seksen civarında bir geminin Lizbon da görüldüğüdür. Bkz.: İbn İzarî, *a.g.e.*, C. II, s. 87; Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, ss. 88-89

³⁰⁵ İbn İzarî, *a.g.e.*, C. II, s. 87

³⁰⁶ Fâtıma es-Süfyânî, *a.g.e.*, s. 88

tutunamayan korsanlar, Vadi'l-Kebîr'i (Guadalouvir) nehrini aşarak İşbiliyye şehrine ulaşmaya çalıştılar.³⁰⁷ Nehir boyunca gördükleri şehirlere ve köylere saldırdılar. Korsanlar, ilk olarak Kabtîl'e (Coptel) hücum edip burada üç gün boyunca durmuşlardır. Ardından İşbiliyye'ye 12 mil uzaklıktaki Kora'ya (Coria de Rio) saldırdılar. Buradan da İşbiliyye şehrine 2 mil uzaklıkta olan Tulyâta'ya (Tablada) geçtiler. Ertesi günü ise Elfehârîn (Alfareros) denen bölgeye gittiler. Birkaç Müslüman gemisi saldırılara karşı koymak istediye de, bunda muvaffak olamadı. Korsanlar girdikleri bölgelerde birçok masum insanın kanını dökmekten çekinmediler. Nihayetinde korsanlar, H.230 / M.845 Muharrem ayının sekizinde İşbiliyye'ye ulaştılar.³⁰⁸

Korsanlar İşbiliyye'ye geldiklerinde ilk anda herhangi bir direnişle karşılaşmadılar. Zira şehir halkı, Normanlar'ın karşılarında duramayacaklarını düşündükleri için İşbiliye'nin doğusunda yer alan Karmone'ye (Garmone) ve İşbiliyye dağlarına çekilmişlerdi. Ancak bazı Müslümanlar düşmandan kaçmayıp, cesurca çarpışıp şehit düştüler.³⁰⁹ Savaşamayacak olan yaşlı Müslümanlar, daha sonra “Şehitler Camisi” diye adlandırılacak bir mescide sığındılar. Normanlar, oklarını ateşe bandırıp caminin damına atıyorlardı. Okların etkisiyle yanan cami damının kısımları çöküyordu. Bu okların izleri günümüzde dahi açık bir şekilde görülebilir. Camiyi bu şekilde yakamayacaklarını anlayan korsanlar, ateşin tavana ulaşması için hasır ve odunları birbirini üzerine koyarak tutuşturmaya çalıştılar. Fakat mihrap tarafından yukarıya çıkan bir genç, korsanları camiden uzaklaştırdı. Ancak korsanlar, üç gün süren bir mücadelenin sonucunda camiye girebildiler. Camiye giren korsanlar, mescide sığınan yaşlılara karşı bir merhamet göstermeksizin çoğunu katlettiler.³¹⁰

Emir II. Abdurrahmân, durumun ciddiyetini anladıktan sonra bütün idari bölgelere mektup yollayarak, başkent Kurtuba'da toplanılmasını emretti. Endülüs'ün birbirinden farklı bölgelerden gelen askerlerle büyük bir ordu kuruldu. Ordunun başına dönemin en meşhur komutanları olan Abdullah b. Küleyb, Abdülvahid el-İskenderânî ve Muhammed b. Rüstem getirildi. Emir, ordu harekete geçmeden önce Seğr Valisi

³⁰⁷ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 224-225

³⁰⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 87; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 225

³⁰⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, ss. 78-79

³¹⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 82; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 208

Musa b. Kasî komutasında bir gözcü birliği İşbiliyye sınır boylarına gönderdi. Ordu İşbiliyye'ye giderek “eş-Şeref” denen bir tepede konuşlandı. II. Abdurrahmân, orduyu daha da güçlendirmek adına Nasr el-Husay adında genç bir komutan önderliğinde İşbiliyye'ye takviye birlik yolladı. Nasr'ın gelmesiyle birlikte küçük çapta savaşlar meydana geldi.³¹¹ Bu çarpışmalarda beş yüz korsan etkisiz hale getirildi. Ayrıca dört tane gemileri de yakıldı.³¹²

Normanlar, Müslümanların savaş konusundaki istek ve hırsları görünce Tulyâta köyüne geri çekilip, burayı askeri merkez olarak kullandılar. Müslümanlar korsanların peşini bırakmayıp Tulyâta'ya kadar onları takip ettiler. H.230 / M.844 yılı Safer ayının yirmi beşinde Tulyâta köyünde iki grup arasında büyük bir savaş meydana geldi. Gerçekleşen muharebede Müslümanlar, Muhammed b. Rüstem komutasında işgalcilere karşı büyük bir zafer kazandı. Müslümanlar korsanların çoğunu kılıçtan geçirip, ellerinde bulunan esirleri de onların gözü önünde astılar. Ayrıca Normanlar'ın otuz gemisi daha savaş esnasında yakıldı.³¹³ Kırk iki veya kırk üç gün İşbiliyye ve civar bölgelerde Müslümanların huzurunu kaçıran korsanlar nihayetinde bozguna uğrayıp, bir an önce işgal ettikleri bölgelerden çekilmeye başladılar.³¹⁴ Korsanlar elindeki esirlerle şehirden bir mil kadar uzaklaştıklarında, Müslümanların kendilerini takip etmeleri halinde ellerindeki esirleri öldüreceklerini söylediler. Bunun üzerine Müslüman gemiciler, korsanların peşini bıraktı. İki grup arasında imzalanan anlaşma neticesinde Müslüman esirler, yiyecek ve giyecek karşılığında serbest bırakıldı.³¹⁵

Korsanlar İşbiliyye'den ayrıldıktan sonra Leble'ye (Niebla) saldırdırıp, buradan birçok esir ve ganimet elde ettiler. Bu bölgeden Kuveys yakınlarında bir adaya inip ganimetleri aralarında paylaştırdılar. Korsanları nehir boyunca takip eden Müslümanlar, onların iki adamını öldürdüler. Buldukları yerin kendileri için güvenli olmadığını düşünen işgalciler, Şezûne'ye yöneldiler. Şezûne'de iki gün kalıp pek çok ganimet ve esirle birlikte şehirden ayrıldılar. Normanlar, Şezûne'den sırasıyla Leble, Eşbûne, Bâce (Beja) şehirlerine geçtiler. Uğradıkları bölgeleri talan edip, Endülüs topraklarından

³¹¹ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 224-225; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 263; Ahmed Tâhirî 'v.d'.., *et-Târihu'l-Endelüsiyyi min Hilâli'n-Nusûs*, Riyad, Dâru'l-Beydâ, 1991, ss. 25-26

³¹² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 88

³¹³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 88

³¹⁴ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 225; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 264

³¹⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 81

tamamen çekildiler. Normanlar'ın Endülüs'ten çekilmesiyle birlikte halk, huzur ve sükûn ortamına yeniden kavuşmuş oldu.³¹⁶

Emir II. Abdurrahmân, Normanlar'a karşı kazanılan zaferi belirten mektupları, öldürülen Norman liderlerinin kelleleriyle birlikte çevre hükümdarlara ve idaresi altındaki mahalli yönetimlere yolladı. Emir, böylece içeride ve dışarıda kendisine düş bileyen düşmanlarına Endülüs Devleti'nin gücünü göstermiş oldu. II. Abdurrahmân, özellikle Tancalılar'ı korkutup, devlete karşı bir isyan hareketine girişmelerini engellemek için, onlara iki yüz korsanın kellesiyle birlikte Normanlar'ın başına gelen felaketi anlatan bir mektup yolladı.³¹⁷

Emir II. Abdurrahmân bu olaylardan sonra ileride başına gelebilecek benzer olaylar için tedbirler almaya başladı. İlk iş olarak, vezirlerinin önerisiyle zaten yetersiz olan fakat Norman saldırılarından sonra iyice tahrip olan İşbiliyye surlarını inşa ettirmek oldu. Bu amaçla çocukluğundan itibaren Emir'in hizmetinde bulunan Şamlı bir köle olan Abdullah b. Sinan, İşbiliyye surlarını yeniden inşa etmesi için görevlendirildi. Abdullah haccını tamamladıktan sonra surları inşa etmeye başladı. II. Abdurrahmân, surların inşası bitiminden sonra sur kapısına Abdullah b. Sinan isminin yazılmasını emretti. Surların inşa edilmesinden sonra Emir'in emrettiği gibi İşbiliyye sur kapısına ustasının ismi yazıldı.³¹⁸

Normanlar, gerçekleştirdikleri saldırılardan sonra Endülüs İslam Devleti'nin gücünü ve kendini savunma konusundaki kararlılığını müşahede etmiş oldular. Müslümanlarla başa çıkamayacağını anlayan Normanlar, onlarla iyi ilişkiler kurma yoluna gittiler. Bu sebeple Norman Kralı, sulh antlaşması yapmak üzere II. Abdurrahmân'a kıymetli hediyelerle birlikte bir elçi yolladı. Emir, bu barış teklifini sıcak karşıladı. Emir, iki devlet arasında gerçekleşen olumsuzlukları ortadan gidermek amacıyla edebiyatçı Yahya b. Hakem el-Gazzâl'in başkanlığında bir heyeti, kendisine gelen heyetle birlikte Normanlar'a gönderme kararı aldı.³¹⁹ II. Abdurrahmân'ın kıymetli hediyeler eşliğinde Normanlar'a bir heyet yollamasının arkasında düşmanlarını daha

³¹⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 225

³¹⁷ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 88

³¹⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 81

³¹⁹ Ömer b. Hasan b. Dadiyye Ebu'l-Hattâb, *el-Mutrib min Eş'âri Ehli'l-Mağrib*, (ed.: İbrâhîm el-İbyârî-Hâmid Abdülmecîd-Ahmed Ahmed Bedvî), Beyrût, Dâru'l-İlmî li'l-Cemî', 1954, ss. 138-139

yakından tanıma arzusu yatmaktadır. Zira o dönemde korsanlık yapan bu grubun yaşam tarzını ve yaşadıkları bölgeleri iyi bilenlerin sayısı oldukça azdı.

Yahya b. Hakem el-Gazzâl ve beraberindeki heyet kendileri için hazırlatılan güzel bir gemiyle yola koyuldular. Bu yolculuk, Endülüs heyeti için bir hayli maceralı ve ilginç geçmiştir.³²⁰ Elçiler tehlikeli bir yolculuğun sonunda korsanların sahip olduğu adalardan birine gelmeyi başardı. Adada biraz dinlendikten sonra asıl Norman kralının bulunduğu büyük bir adaya gittiler. Kendisine sunulan hediyelerden oldukça memnun kalan kral, gelen misafirleri çok güzel bir şekilde ağırladı. Misafirler adına yöresel ve milli şöenler düzenlendi. Gazzâl, Normanlar'ın kendilerine gösterdikleri ilgiden dolayı gayet memnun kaldı. Emir in yolladığı heyet, Normanlar'la olumlu müzakereler gerçekleştirdi. Gazzâl ve beraberindekiler yirmi ayın sonunda Norman kralının gönderdiği mektup ve hediyelerle birlikte Kurtuba'ya dönmüşlerdir.³²¹

Normanlar'ın İşbiliyye'ye gerçekleştirdikleri saldırılar, Endülüs Devleti'nin deniz siyasetinde yeniden gözden geçirme anlamında adeta bir dönem noktasını teşkil eder. II. Abdurrahmân, bu olaylar neticesinde yönetimi sadece devlete bağlı, her sahil ve kıyıda her an savunma ihtiyacını karşılayabilecek, donanımlı ve tecrübeli bir deniz donanması oluşturmaya yöneldi. Endülüs sultanı bu amaçla, özellikle İşbiliyye başta olmak üzere bütün sahil bölgelerinde savaş gemisi inşa edecek büyük tersaneler kurulmasını emretti. Emir, tersaneler kurulduktan sonra özellikle denizcilik alanında ileri düzey bilgisi olan ustaları ve bilim adamlarını büyük ücretler karşılığında farklı bölgelerden Endülüs coğrafyasına getirterek bunların devlet kadrolarında istihdam edilmesini sağladı. Bu tersanelerde uzak denizlere açılacak sağlam gemiler inşa edilmeye başlandı.³²²

Sultan II. Abdurrahmân sahil güvenliğini sağlama adına deniz yakınlarına gözetleme kuleleri inşa ettirdi. Sultan, güçlü bir donanmanın oluşması anlamında devletin bütün ekonomik imkânlarını seferber etti. Yeni yapılan savaş gemileri, Endülüs kıyılarında rahatlıkla demir atabilecek ve aynı zamanda okyanus dalgalarına karşı

³²⁰ İbn Dahiyye'nin anlattığı rivayete göre yolculuk esnasında tehlikeli anlar yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi geminin Endülüs batı sınır bölgesinde yer alan Elûye dağı yakınlarına ulaştığında büyük bir fırtınanın başlamasıdır. Bu fırtınanın etkisiyle gemi içerisindekiler oldukça endişeye kapılmışlardır.

İbn Dahiyye, *a.g.e.*, s. 139

³²¹ İbn Dahiyye, *a.g.e.*, ss. 140-146

³²² Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 225

koyabilecek şekilde teknik teçhizatla donatıldı. Emir'in denizcilik alanında gerçekleştirdiği yenilikler, adeta Endülüs tarihinde bir çığırdı. Zira üç tarafı denizlerle kaplı olan bir yarım adada savaş gemilerinin yetersiz oluşu devletin istikbalini tehlikeye düşürecek bir durumdu. II. Abdurrahmân, bu yenilikleriyle Endülüs'e denizden gelebilecek tehlikelere karşı devletin ve halkının güvenliğini sağlamış oldu.³²³

Emir II. Abdurrahmân'ın deniz siyasetindeki yenilikleri kısa zaman içerisinde meyvesini vermeye başladı. Yeni donanmanın ilk faaliyetlerinden birisi, devlete bağlılığını yitiren Mâyorkalılar'ı hizaya getirmek oldu. Kurtuba Hükümeti'yle anlaşmayı bozan Mâyorka halkı üzerine 300 gemi yollandı. Mâyorka ahali Endülüs donanmasına karşı koyamayacağını anlayınca anlaşmayı yenilemek mecburiyetinde kaldı.

Sultan II. Abdurrahmân devrinde inşa edilen donanma, kendisinden sonraki idareciler tarafından da geliştirilmeye devam etmiştir. II. Abdurrahmân'ın vefatından sonra tahta geçen Muhammed, kendi döneminde gerçekleşen Norman saldırılarına, babasının bırakmış olduğu güçlü donanma sayesinde karşı koyabilmiştir. Endülüs donanması, II. Abdurrahmân'ın izini takip eden emirler sayesinde zamanla dünyanın en güçlü donanmaları arasına girmiştir.³²⁴

B. KUZEY İSPANYOL KRALLIKLARIYLA MÜCADELELER

Müslümanların İspanya'yı fethetmeleriyle birlikte bölgedeki dengeler hızlı bir şekilde değişti. Müslümanlardan önce bu diyarları mesken tutan kavimler, gelişmelerden dolayı endişeye kapıldı. Zira İspanya'yı fetheden Müslümanlar, kitlesel olarak bu bölgelere göç etmeye başlamışlardı. Bunun neticesinde İspanya'nın demografik yapısında büyük bir dönüşüm meydana geldi. Ülkede çoğunluğu teşkil eden Hıristiyan İspanyollar ve Vizigotlar, hâkim konumlarını Müslümanlara kaptırmış oldu. Müslümanların hem idari hem de sosyal hayata hâkim olmalarını hazmedemeyen Hıristiyan İspanyollar, Vizigotlar ve az sayıdaki Romalı vatandaşlar, Kuzey İspanya'nın dağlık bölgelerine göç etmeye başladılar. Müslüman idarecilerin boyunduruğu altında

³²³ Abdulmecid en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 225

³²⁴ Abdulmecid en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 225-226

yaşamayı reddederek göç edenler, gittikleri yerlerde küçük devletçikler kurdular. Bu devletçikler fırsatını bulduklarında Müslüman diyarlara saldırmayı, zamanla alışkanlık haline getirdiler. Ayrıca Endülüs Devleti'nin iç meselesi olan isyanlara maddi finansmanlık yaparak, isyanların daha da körüklenmesine sebep oldular. Tüm bu olumsuzluklar sonucunda Müslüman idareciler, sürekli bu bölgelere seferler düzenlemiş ve böylelikle onların hareket alanlarını sınırlandırmayı hedeflemişlerdir.³²⁵

Kuzey Hıristiyanlarına karşı gerçekleştirilen seferlerin asıl amacı, Müslümanların cihat anlayışından ziyade kendi sınır bölgelerini koruma arzusudur. Zira o dönemde günümüzdeki gibi resmi sınırların çizildiği, sınır bölgeleri mevcut değildi. Bu yüzden Müslümanlar sürekli bu bölgeleri kollamak için önleyici seferler düzenlemişlerdir.³²⁶ Ancak bu seferlerin düzenlenmesinde ve başarıya ulaşmasında Müslümanların cihat etme isteklerinin de büyük payı olduğu yadsınamaz. Zira Müslümanlar, çok geniş coğrafi alanlar fethetmiş olmalarına rağmen, canları pahasına İslam'ı yaymak için mücadele göstermişlerdir. Bu mücadelenin altındaki manevi ruh ve sadakat hakkıyla anlaşılamazsa, gerçekleştirilen seferler ve savaşlar iyi bir şekilde analiz edilememiş olur. Bu nedenle Endülüs Hükümeti'nin Kuzey Hıristiyanlarına karşı salt kendini koruma güdüsüyle hareket etmediği, bu seferleri düzenlerken aynı zamanda İslam'ın şanlı bayrağını daha geniş coğrafyalara dikme arzusu içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

Emir II. Abdurrahmân, Kuzey Hıristiyan İspanyollar'ın Müslümanlar için büyük bir tehdit oluşturduğunun bilincinde olduğundan dolayı bu bölgelere sürekli seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin hemen sonuç vermeyeceğinin farkında olmasına rağmen, düşman birliklerini hem maddi hem de psikolojik açıdan yıpratmayı hedeflemiştir.³²⁷

II. Abdurrahmân döneminde gerçekleştirilen seferlerin ilki, H.208 / M.823 yılında Abdülkerîm b. Abdülvâhid b. Muğîs komutasında Elbe (Alava) ve Kılâ' (Kaştâle) bölgelerine olmuştu. Bölgeye hangi kapıdan girecekleri konusunda askerler arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. Nihayetinde Müslüman askerler, düşmana Elebbe

³²⁵ Receb Muhammed Abdülhalîm, *el-Alâkâtü Beyne'l-Endelüsi'l-İslâmiyye ve İspanya en-Nasrâniyyeti fî Asri Benî Ümeyyete ve Mulûku't-Tavâif*, Kâhire, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, t.y., ss. 27-47

³²⁶ R. M. Abdülhalîm, *a.g.e.*, ss. 111-113

³²⁷ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 210

kapısından saldırganın daha uygun olacağına karar verdiler. Müslümanlar bu kapıdan geçerken arkası erzak deposu olan Cernîk (Guernico) koridorunu kullanmışlardı. Bölgeye saldıran Abdulkerîm, düşmanlarına karşı kısa zamanda üstünlük kurmayı başardı. Hezimete uğrayan Hıristiyanlar, ne yapacaklarını şaşırıp dağlık alanlara kaçtılar. Müslümanlar, girdikleri şehirleri harap ettikten sonra ele geçirdikleri ganimetlerle birlikte Kurtuba'ya döndüler. Ayrıca Abdulkerîm, Kurtuba'ya dönmeden önce düşman liderleri ile cizye vermeleri ve Müslüman esirleri serbest bırakmaları karşılığında anlaşmaya vardı.³²⁸

İslam ordusu bir sene sonra H.209 / M.824 yılında yeniden kuzeye doğru sefere koyuldu. Her ne kadar Endülüs topraklarının dışına çıkmadığı için bir sefer olarak kabul edilmese de bazı tarihçiler, bu harekâttan bir sefer gibi bahsederler.³²⁹ Bu seferi komuta eden Abdulkerîm b. Abdulvâhid b. Mugîs, yolculuk esnasında hastalandı. Endülüs'ün askeri hayatında önemli bir yeri olan bu şahsiyet, hastalığından kısa zaman sonra vefat etti. Emir II. Abdurrahmân, onun yerine ordunun başına Ümeyye b. Muâviye b. Hişâm'ı getirdi. Ümeyye ilk olarak, Oret'o'ya (Orît) geçti. Oret'o'da kısa bir süre kalan Müslümanlar, buradan Santaver ve Tudmîr bölgelerine geçtiler. Burada ortaya çıkan olumsuzlukları giderdikten sonra ise Kurtuba'ya döndüler. Müslümanlar bu seferde Endülüs Devleti sınırlarının dışına çıkmadılar.³³⁰

İslam ordusu bu seferden bir yıl sonra H.210 / M.825 yılında Ceyyân (Jaen) bölge valisi Ferec b. Meserret komutasında kuzeye doğru bir sefer düzenledi. Ferec bu seferde birkaç kaleyi fethedip elde ettiği ganimetlerle ülkesine geri döndü. Bu seferin de Müslümanlar adına başarılı geçtiği söylenebilir.³³¹ Aynı yıl içerisinde Ubeydullâh el-Belensi ve Abbâs el-Kureşî komutasında iki birlik, farklı zamanlarda Kuzey İspanya'da yer alan Asturias bölgesine gönderildi. Bu birliklerin düşmanlara karşı başarı sağlandığı

³²⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 81-82

³²⁹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 217

³³⁰ Sâide Abdulfettâh Enîs Süveylim, *Alâkatü'l-İmâratî'l-Emeviyyeti fi'l-Endelüs mea'l-Memâlikî'n-Nasrâniyyeti fi İspanya*, Necâh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2001, s. 94

³³¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 82

bilinse de, gerçekleşen bu seferler hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgi yer almamaktadır.³³²

Bu seferlerden iki sene sonra H.212 / M.827 yılında Ubeydullâh b. Abdullah el-Belensi önderliğinde bir ordu, Barselona bölgesine gönderildi. Bu bölgede altmış gün gezinen Ubeydullâh, halkın direnç göstermemesi sebebiyle az kayıp verip, birçok ganimet toplayarak Kurtuba'ya döndü. Bu seferden sonra on sene boyunca kuzey bölgelere seferler düzenlenmedi. İslam tarihi ve yabancı kaynaklarda bu duraksamanın sebebi yer almamaktadır. II. Abdurrahmân döneminde H.212-223 / M. 827-838 yılları arasında meydana gelen olaylara bakıldığı zaman, bu seferleri askıya aldırarak ciddi bir sebep görünmemektedir. Ancak bu fetret döneminin müsebbibinin, o dönemde II. Abdurrahmân'ı en çok meşgul eden Tuleytula ve Mâride isyanları olduğunu söyleyen tarihçiler de mevcuttur.³³³

İslam ordusu uzun bir süreden sonra H.223 / M.838 yılında İspanya'nın kuzeyine sefer düzenlemeye başlamıştır. II. Abdurrahmân, bu seferde ordunun başına kardeşi Velid b. Hakem'i getirmiştir. Velid, Galiçya'ya batı kapısını kullanarak girmiştir. Bölgeye girdikten sonra çarpışmalarda birçok müşriki öldüren Velid, çok sayıda kale fethedip, büyük ganimetlerle ülkesine dönmüştür.³³⁴

Sultan II. Abdurrahmân, bu seferin ardından H.224 / M.839 yılında bölgeyi iyi tanıyan Ubeydullâh b. Abdullah el-Belensi komutasında bir orduyu kuzeye gönderdi. Ubeydullâh, Alava ve Kaştâle şehirlerine saldırıp, birçok düşman askerini kılıçtan geçirdi.³³⁵ Müslümanlar büyük bir zaferle evlerine geri döndüler. Ancak bu mağlubiyeti

³³² Enîs Süveylim, *a.g.tz.*, s. 95

³³³ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 211

³³⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 85; İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165

³³⁵ Bazı tarihçiler Müslümanların çok sayıda düşmanı etkisiz hale getirdiğini dile getirmek için mübalağalı ifadeler kullanmışlardır. Bu rivayetlere göre; Müslümanlar öldürdükleri müşriklerin kellelerini bir yerde toplayıp bir ucundan diğer ucuna bakmaya çalışsalar da bunu başaramamışlardır. Bu ve benzeri rivayetlerin yer aldığı rivayetleri iyi analiz etmek gerekir. Zira bazı İslam tarihi müellifleri Müslümanların elde ettiği zaferin büyüklüğünü ifade etmek için mübalağalı bir dil kullanmışlardır. Bu gibi hadiselerin gerçekleştiği savaşlar azda olsa gerçekleşmiş olabilir. Ancak Müslümanların girdikleri bütün savaşlarda buna benzer fiiller sergiledikleri söylenemez. Müslümanların girmiş oldukları savaşların tamamına bakıldığı zaman bu gibi menfi olayların gerçekleştiği çok az savaş görülür. Çünkü İslam, Müslümanlara savaş esnasında bile aşırıya gitmeyi öğütlemiştir. İslam dini, Müslümanlara bunu öğütlerken kalkıp da bu dine inananların bu gibi fiilleri her zaman yaptıklarını düşünmek doğru değildir. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 85; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 223

sindiremeyip Müslümanlardan intikam almak isteyen Galiçya kralı Lozrîk, dağılan ordusunu toplayarak, İslam toprakları içerisinde yer alan Medinetü's-Selîm (Medinacel) şehrine saldırdı. Düşmanların İslam sınır bölgelerine saldırdığını öğrenen II. Abdurrahmân, Fortûn b. Musa komutasındaki orduyu sınır bölgesine sevk etti. İslam ordusunun bölgeye gelmesiyle birlikte iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Savaşın neticesinde Müslümanlar, düşmanı hezimete uğratıp onları İslam diyarından çıkardı. Fortûn b. Musa, savaşın bitiminde sınır hattına giderek Galiçalılar'ın sınır bölgesinde Müslümanların aleyhine kullanmak için inşa ettikleri kaleyi fethedip yıktırdı.³³⁶

Emir, bu seferlerin ardından H.225 / M.840 senesinde bizzat kendisinin yönettiği bir orduyla Galiçya bölgesine geçmiştir. Bölgede birçok yeri dolaşan II. Abdurrahmân, çok sayıda kaleyi fethetmiştir. Müslümanlar, Galiçya bölgesinde belli bir müddet kaldıktan sonra çok sayıda ganimetle Kurtuba'ya dönmüşlerdir. Seferin uzun ve yorucu geçmesi sebebiyle Emir bunalmış; hatta bazı geceler çok terlediği için uykusuz kalmıştır.³³⁷ Sultan, bu esnada şair İbn Şemir'i huzuruna çağırarak o anki durumu belirten şiirler kaleme alıp okumasını istemiştir.³³⁸

Kuzey istikametinde gerçekleştirilen seferlerden birisi de Abdulvâhid b. Yezîd el-İskenderânî komutasında gerçekleştirilmiştir (H.226 / M.841). Emir'in oğlu Mutarrif de muhtemelen tecrübe kazanma amacıyla bu sefere iştirak etmiştir.³³⁹ Bu seferle ilgili çok net bilgiler olmasa da bazı tarihçiler, Müslümanların başarı elde ederek Kurtuba'ya döndüklerini ifade etmişlerdir.³⁴⁰

Emir II. Abdurrahmân, H.228 / M.842 yılında Ramazan ayına dokuz gün kala Kuzey İspanya'ya karşı geniş çaplı bir sefer düzenlemiştir. Orduyu bizzat yöneten Emir, oğlu Münzir'i vekâleten Kurtuba sarayında bırakmıştır. Kendisine refakat eden oğlu Muhammed'i sağ birliklerin başına, diğer oğlu Mutarrif'i ise sol birliklerin başına

³³⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 345

³³⁷ II. Abdurrahman'ın yorulması gayet tabidir. Zira kat ettikleri mesafe yaklaşık yekiz yüz bin kilometre civarındadır. O dönemin ulaşım araçlarının atlar veya develerle yapıldığı düşünüldüğünde günlerce süren bir yolculuğun gerçekleştirildiği anlaşılır. Bu sebeple hem iç hem de dış meselelerle boğuşan emirin sorulmasından daha tabi bir durum olamaz. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 85; İbnü'l-Hatîb, *a.g.e.*, s. 19

³³⁸ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 86

³³⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 86

³⁴⁰ Abdülmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 212

geçirmiştir. Müslümanlar Beşkesn (Bask) bölgesine geldiklerinde büyük bir müşrik ordusuyla karşılaşmışlardır. Bölgede iki ordu arasında meydana gelen şiddetli çatışmalar sonucu, Müslümanlar bu muharebeden muzaffer çıkmışlardır. II. Abdurrahmân burada galip geldikten sonra bölgenin merkezi konumunda bulunan Benbelûne (Palencia) şehrine hareket etmiştir. Müslümanların büyük bir orduyla üzerlerine geldiğini haber alan Benbelûne Kralı Garsiya, şehirden bir fırsatını bulup kaçmıştır. Krallarının kaçtığını öğrenen halk, İslam ordusuna karşı fazla direnç gösterememiştir. Müslümanlar şehre girdikten sonra müstahkem kale burçları yıkılmış, birçok yapı tahrip edilmiştir. İslam ordusu, Benbelûne şehrinde çok sayıda at ve mühimmata el koymuştur. Bölgede başarılı savaşlar gerçekleştiren askerler, aynı yılın Şevval ayı ortalarında kazandıkları ganimetlerle birlikte Endülüs'e dönmüşlerdir.³⁴¹ Bu harekâtın, büyük bir bölümü Ramazan ayında gerçekleşmiştir. Bu seferlerin, farz oruçların tutulduğu ve Kuran'ı Kerim'in indirildiği böyle mübarek bir zaman diliminde vuku bulması, Müslümanların cihada verdikleri kıymetin en bariz göstergelerinden birisidir.

İslam ordusu, H.229 / M.844 yılında Musa b. Musa isyanını bastırdıktan sonra yönünü Palencia'ya çevirmiştir. Bu şehre düzenlenen akınlar, başarılı bir şekilde yönetilmiştir. Gerçekleşen akınlar neticesinde ordu birçok ganimetle ve ele geçirdikleri esirlerle geri dönmüştür.³⁴²

Kuzey İspanya'da H.229 / M.844 yılında Asturias Kralı II. Alfonso'nun ölümüyle birlikte, Müslümanların bölgeyle ilgili politikalarında büyük bir değişiklik meydana geldi. Zira onların kuzeye karşı gerçekleştirdikleri seferlerin ekseriyeti sınır güvenliğini sağlamaya yönelikti. Sınır bölgelerini, yaptığı saldırılarla en çok taciz eden de II. Alfonso' idi. O öldükten sonra Müslümanların karşılarında sınır bölgelerini tehdit edecek unsur zayıfladı. Bu yüzden bu bölgelere yapılan seferlerde gözle görülür bir azalma gerçekleşti.³⁴³ II. Alfonso'ın yerine oğlu I. Râmero'nun geçmesiyle birlikte krallık gerileme dönemine girdi. II. Abdurrahmân, II. Alfonso'nun ölümünden sonra yaklaşık on bir sene daha tahtta kaldı.

³⁴¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 86

³⁴² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 87

³⁴³ Abdülmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 213

Kuzey seferlerine H.231 / M.846 yılında yeniden başlandı. Muhammed b. Abdurrahmân komutasında bulunan İslam ordusu, önüne çıkan engelleri bertaraf ederek, Leon şehrine ulaşmayı başardı. Şehir muhasara edilip mancılıkla dövüldü. Ne yapacağını bilemeyen halk, panik içerisinde şehri terk ederek kaçmaya başladı. Uzun uğraşlar sonucu şehre girmeyi başaran Müslümanlar, müstahkem surları yıkmak istedi. Ancak surların yaklaşık on yedi arşın kalınlığında olması sebebiyle bu pek mümkün değildi. Bu yüzden surlar üzerinde büyük delikler açıldı. Bu seferin sonucunda, çok sayıda ganimet ve esir elde edildi.³⁴⁴

H.235 / M.850 yılına gelindiğinde II. Abdurrahmân, Alava ve Kaştâle'ye oğlu Münzir komutasında bir ordu yolladı. Düşman bölgesine doğru hareket eden İslam ordusu, buradaki bazı kaleleri fethederek büyük ganimetlerle döndü.³⁴⁵

Emir II. Abdurrahmân'ın kuzey yönüne gerçekleştirdiği seferlerin sonuncusu, ölümünden bir sene önce H.237 / M.852 tarihinde olmuştur. İslam tarihçileri, daha sonra *Vak'atu'l-Beyzâ* olarak da bilinen savaşın çok çetin geçtiğini, ancak bu savaştan büyük bir zaferle dönüldüğünü kaydetmişlerdir. Savaşın meydana geldiği ilk gün, İslam ordusu birçok şehit vermesinin yanında, komutanları Musa b. Musa da otuz beş yerinden yaralanmıştır. Fakat Müslümanlar, savaşın ilk günü aleyhlerine cereyan eden olayları, ikinci gün lehlerine çevirmesini bilmişlerdir. Ordu komutanı Musa b. Musa, birçok yerinden yaralanmasına rağmen ikinci gün ordunun başına geçip düşmana karşı taarruz emri vermiştir. Komutanlarından cesaret alan askerler, büyük bir taarruz gerçekleştirip savaştan galip çıkmışlardır. Neticede birçok şehit verilmiş olursa da düşman ordusunun büyük bir bölümü imha edilmiştir.³⁴⁶

Emir II. Abdurrahmân döneminde Kuzey Hıristiyan İspanyollarla olumlu ilişkiler tesis edilememiştir. Her iki taraf da birbirlerini düşman olarak gördükleri için her an savaşıyorlarmış gibi hazırlıklı bulunurlardı. İki devlet arasında meydana gelen savaşların çoğu, sınır ihlallerinden meydana gelirdi. Zira o dönemde günümüzdeki gibi belirli sınırlar mevcut değildi. Bu yüzden sınır ihlallerinin olması doğaldı. Ancak bir

³⁴⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 225

³⁴⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 225

³⁴⁶ Ebu Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin İbn Hayyân el-Endelüsi el-Ümevi, *el-Müktebes min Enbâi Ehli'l-Endelüs*, (ed.: Mahmûd Ali Mekki), Kâhîre, Müessesetü Dâru't-Teâvun, 1994, ss. 156-157

devletin uluslararası sahada gücünü gösterebilmesi için sınırlarına sahip çıkması gerekiyordu. Bundan dolayı sınır komşusu olan iki devlet arasında ortaya çıkan sorunlar, savaşı kaçınılmaz kılıyordu. Endülüs Devleti, İspanyol Krallıklarına nazaran daha güçlü bir devlet olduğu için, genelde rakibine karşı taarruzda olan taraftı. Meydana gelen çatışmalara bakıldığı zaman, İspanyolların genellikle savunmada oldukları görülür. II. Abdurrahmân döneminde İspanyollarla yapılan savaşlar analiz edildiğinde Müslümanların neredeyse bütün savaşlardan zaferle çıktıkları anlaşılır.

Batılı müsteşrik tarihçiler, Müslümanların İspanyollarla gerçekleştirdiği savaşlardan yola çıkarak, II. Abdurrahmân'ın başarısız ve yeteneksiz bir komutan olduğunu iddia ederler.³⁴⁷ Ancak tarihi verilere bakıldığı zaman bu yorumun isabetli olmadığı anlaşılır. Zira II. Abdurrahmân'ın kuzeye gerçekleştirdiği seferler gözden geçirildiğinde, bu seferlerin her anlamda çok başarılı geçtiği görülür. Batılı tarihçilerin bu yöndeki açıklamaları ve kaleme aldıkları yazılar, iyi bir şekilde analiz edildikten sonra kabul edilmelidir.

İyi analiz edilmesi gereken konulardan birisi de Müslüman askerlerin savaş meydanlarındaki faaliyetleridir. Batılı ve İslam tarihi kaynaklarında bazen Müslümanların İspanyollarla savaşırken, herkesi kılıçtan geçirdiği veya masum halkın arazilerinin yakıldığıyla ilgili rivayetler yer almaktadır. Ancak bu rivayetler, iyice incelenmeden olduğu gibi kabul edilirse; Müslümanlarla ilgili yanlış bir kanı ortaya çıkabilir. Batılı kaynaklarda bu gibi rivayetlerin geçmesi, zihinlerindeki Müslüman imajının bir sonucu olabilir. Ancak Müslüman tarihçilerin bu gibi rivayetleri naklederken, sâfiyane duygularla hareket ettiği düşünülmektedir. Zira bu rivayetleri dillendiren İslam tarihçileri, bunları Müslümanların güç ve kuvvetlerini göstermek için söylemiş olabilirler. Her ne niyetle söylenmiş olursa olsun, bu rivayetlerin sorgulanmadan kabul edilmesi doğru değildir. Gerek Hz. Muhammed'in katıldığı savaşlar, gerekse de ondan sonra iş başına gelen yöneticilerin girmiş oldukları savaşlara bakıldığı zaman, Müslümanların en ufak bir canlının hayatına bile önem gösterdikleri görülür. İstisnalar olmakla birlikte Müslümanlar, katıldıkları bütün savaşlarda harp

³⁴⁷ Enîs Süveylim, *a.g.tz.*, s. 97

kurallarına riayet etmişlerdir. Kendisine her anlamda Hz. Muhammed’i rehber edinmiş bir Müslümanın, O’nun söz ve fiillerine zıt davranması, düşük bir ihtimaldir.³⁴⁸

C. FRANKLARLA MÜCADELELER

Endülüs Müslümanlarının Franklarla ilişkisini, İspanya fatihi Musa b. Nusayr’a dayandıranlar olsa da genel kabul gören görüş, bu ilişkinin Valiler dönemiyle birlikte başladığı yönündedir. İspanya’nın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte özellikle Afrika’dan bu bölgeye hızlı bir şekilde göç hareketliliği yaşandı. İspanya’da İslam hâkimiyetinin gittikçe artması, Frankları endişelendirdi. İspanya’dan sonra sıranın kendilerine geleceğinin farkında olan Franklar, gereken önlemleri almaya çalıştı. Ancak o dönemde Fransa topraklarında siyasi bir birlik olmaması, Müslümanlara karşı topyekûn hareket etmeyi olanaksız kıldı. Bu yüzden Franklar, Müslümanlarla giriştikleri savaşlarda gözle görülür bir başarı elde edemediler. Ancak gerek Müslümanların sınırlarını kuzey istikamette geliştirmek istemesi, gerekse de Frankların tehdit unsuru olarak görülmesi büyük bir savaşı kaçınılmaz hale getirdi. İki devlet arasında gerçekleşen savaşlarda Müslümanların üstünlüğü göze çarpmaktaydı. İslam ordusu, bu başarılarla birlikte her geçen gün sınırlarını kuzey yönünde genişletti. Birlik olamamalarının kendilerini ölüme sürüklediğini gören Franklar, Şarl Martel komutasında büyük bir ordu hazırladı. Müslümanlar, kendilerine karşı kurulan bu orduyla H.114 / M.732 senesinde karşı karşıya geldi. Bu savaşta Şarl Martel komutasında Frank ordusu, Müslümanları ağır bir yenilgiye uğrattı. Müslümanların çok sayıda şehit vermelerinden dolayı daha sonra *Belâtu-ş-Şühedâ* diye isimlendirilen bu savaşla birlikte Müslümanların Avrupa’daki ilerlemeleri bir anlamda durmuş oldu.³⁴⁹

³⁴⁸ Müslümanların savaş meydanlarında uymaları gereken kurallarla ilgili kaleme alınmış çalışmalar mevcuttur. Bkz.: Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007, ss. 1-149; Yunus Macit, “Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber’in Sünnetinde Doğan ve Fiziki Yapının Masuniyeti”, Samsun, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 4, 2005, ss. 95-110

³⁴⁹ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 28; Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 681

Franklara karşı kaybedilen bu savaş, Müslüman dimağlarda uzun yıllar yerini korumuştur. Müslümanlar bu savaştan sonra almış oldukları yenilgiyi unutturmak için, Franklarla birçok kez karşı karşıya gelselerde başarılı olamamışlardır.

Müslümanlarla Franklar arasındaki çatışmalar, emirlik döneminde de devam etmiştir. İlk iki emirin gerek yeni devletin kurumlarını tesis etmeye çabalamaları, gerekse de iç meseleleriyle uğraşmaları sebebiyle Franklarla bu dönemlerde pek karşı karşıya gelinmemiştir. Ancak Hakem b. Hişâm dönemine gelindiğinde, diğer dönemlere göre Franklarla daha fazla mücadele edilmiştir. Hakem devrinde, Franklar'ın Müslümanların hâkimiyeti altında bulunan Barselona'ya saldırımları neticesinde, bölgeye büyük bir ordu sevk edilmiştir. İslam ordusu bölgeye giderek, burayı ele geçiren Frankları bezdirip geri çekilmeye mecbur etmiştir.³⁵⁰ Franklar her ne kadar geri çekilmiş bile olsa Barselona, H.185 / M.801 yılından itibaren Fransa'nın etki alanına girmiştir.

Emir II. Abdurrahmân döneminde, uluslararası alanda dört büyük devletten biri olan Franklarla pek münasebet kurulamamıştır. Franklar, zaten kendi iç çekişmeleriyle meşgul oldukları için, Endülüs topraklarına yönelmemişlerdir.³⁵¹ Ezeli düşman olan bu iki komşu devlet, otuz yıl boyunca sadece üç defa karşı karşıya gelmişlerdir. Bu çatışmalarda Müslümanlar taarruzda iken Franklar savunmada kalmayı tercih etmişlerdir. II. Abdurrahmân devrinde Franklara karşı ilk sefer H.212 / M.827 yılında gerçekleşmiştir. Ordunun başına bölgeyi çok iyi tanıyan Ubeydullah b. Abdullah el-Belensî getirilmiştir. İslam ordusu, bu seferde gözünü Hakem döneminde kaybedilen Barşeluna'ya dikmiştir. Barşeluna halkı, Müslüman saldırılarına karşı kayda değer bir direnç göstermemiştir. Barşeluna halkı bu saldırılara bir cevap vermemesine rağmen, şehri teslim etmeye de hiç niyetli değildi. Bu sebeple Ubeydullah, Barşeluna şehrinin fethini başka bir zamana bırakıp, altmış gün boyunca bulunduğu bölgeden birçok esir ve ganimet ele geçirerek Kurtuba'ya dönmüştür.³⁵²

³⁵⁰ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165

³⁵¹ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 102

³⁵² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 83; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 221

Franklar üzerine yapılan ikinci sefer, H.227 / M.842 senesinde Abdülvâhid b. Yezîd el-İskenderanî komutasında gerçekleşmiştir.³⁵³ Pirene dağlarının ötelinde yapılması planlanan harekât için, İslam ordusu büyük bir hazırlık yapmıştır. Bu sefere II. Abdurrahmân'ın oğlu Mutarrif ve Tudela valisi Musa b. Musa da yardımcı komutan olarak katılmıştır.³⁵⁴ İslam ordusu, yüksek Pirene dağlarını aşarak Arbûne (Navarra) ve Sartâniye (Sardaigne) şehirlerine ulaşmıştır. Düşmanlar, Müslümanları dört bir yandan kuşatıp, gece çökünce de üzerlerine saldırmışlardır. Ancak İslam ordusu sabaha kadar düşmanlarla kahramanca mücadele etmiştir. Bu çarpışmalar neticesinde Müslümanlar, düşman birliklerini hezimete uğratmışlardır.³⁵⁵

Müslümanların Franklara karşı elde etmiş olduğu bu zaferde, Tudela valisi Musa b. Musa'nın büyük bir payı vardı. Onun düşman birliklerine karşı ortaya koyduğu üstün başarıları çekemeyen bazı komutanlar, onun aleyhinde propaganda yapmaya başladılar. Dönüş yolunda komutanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, İslam ordusunun kazanmış olduğu büyük zaferi nispeten gölgelemiş oldu. Musa, kendisine karşı girişilen düşmanca davranışlar neticesinde kendi birliklerini alarak ordudan ayrıldı. Daha sonra da valisi olduğu Tudela şehrine giderek Kurtuba Hükümetine karşı isyan bayrağını çekti.³⁵⁶ Bu isyan dâhili problemlerde detaylıca ele alındığından bu bölümde, bu isyana değinilmedi.

Emir II. Abdurrahmân'ın Franklara karşı düzenlemiş olduğu üçüncü sefer, H.231 / M.846 senesinde Barşeluna'ya olmuştur. Hazırlanan büyük ordunun başına Emir'in hâcibi Abdülkerim b. Muğis getirilmiştir. İslam ordusu, hazırlığını tamamladıktan sonra hiç vakit kaybetmeden Frank topraklarına doğru yola koyulmuştur. Düşman birlikleriyle çetin geçen çatışmalar neticesinde birçok esir ele geçirilmiştir. Barşeluna'dan sonra Frankların önemli şehirlerinden biri olan Cerende kuşatılmıştır. İslam ordusu, bu şehirde de elde ettiği başarılar neticesinde, muzaffer bir şekilde Kurtuba'ya dönmüştür.³⁵⁷

³⁵³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 86

³⁵⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 219

³⁵⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 86; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 223

³⁵⁶ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 165; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, ss. 223-224

³⁵⁷ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 166; İbn Hayyân, *a.g.e.*, ss. 144-145; Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 346

Sultan II. Abdurrahmân döneminde, Franklarla gerçekleşen mücadeleler neticesinde Kurtuba Hükümeti düşmanlarına gücünü göstermiştir. Ancak bu savaşlar sonucunda Müslümanların Fransa topraklarında ilerleyip, sınırlarını genişlettiğini söylemek pek mümkün değildir. Zira bu savaşlar, sadece sınır güvenliğini sağlamaya ve karşı tarafa İslam ordusunun gücünü göstermeye yöneliktir. Gerçekleşen savaşlara bakıldığında, Müslümanların galip gelmelerine rağmen bu bölgelere yerleşmedikleri görülür. Bu sebeple Müslümanların öncelikli hedefinin, yeni yerler fethetmekten ziyade kendi topraklarının sınır güvenliğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Emir II. Abdurrahmân dönemine bakıldığı zaman Franklarla sürekli bir savaş durumunun olmadığı görülür. Hatta bazı batılı kaynaklarda, Müslümanların müşterek bir takım konularda Franklarla anlaşma yaptığı rivayet edilmiştir. Bu kaynaklara göre, Karolenj İmparatoru II. Karl (Dazlak Kral) H.232 / M.847 yılında II. Abdurrahmân'a hediyeler eşliğinde bir mektup yollayarak barış anlaşması teklifi sunmuştur. Bu mektubu olumlu karşılayan Emir, bir bölgede kralla görüşme yaparak barış anlaşmasını onaylamıştır.³⁵⁸

Franklarla yapıldığı söylenen bu anlaşmayla ilgili bilgilerin, sadece bazı batılı kaynaklarda geçip, klasik İslam tarihi kitaplarının hiçbirinde bu bilgilerin yer almaması şaşırtıcıdır. Bu yüzden bu bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Eğer böylesine önemli bir durum gerçekten meydana gelmiş olsaydı, İslam tarihçilerinin tamamının bunu gözden kaçırmaması söz konusu olmazdı.

D. BİZANS İMPORATORLUĞUYLA İLİŞKİLER

9. yüzyılda batı coğrafyasına bakıldığı zaman bölgede en güçlü devletlerin Abbasiler, Bizanslılar, Franklar ve Endülüs Emeviler olduğu görülecektir. Bu devletler, batı bölgesinde güçlü oldukları kadar dünya siyasetinde de önemli bir yere sahiptiler. Bu devletler, uluslararası politikalarını din üzerinden değil, ortak çıkarlar doğrultusunda geliştirmişlerdir. Nitekim bu devletler arasındaki ikili işbirliği incelendiğinde, ortak çıkarların ön planda olduğu anlaşılır. Abbasiler ile Endülüs Emeviler'i Müslüman birer

³⁵⁸ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 215; İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 265

devlet olmalarına rağmen birbirlerinin aleyhlerine gayrimüslimlerle ittifak kurmaktan geri durmamışlardır. Abbasiler Endülüs Emeviler'ine karşı Frankları desteklerken; Endülüs Emeviler'i de Abbasilere karşı Bizans'ı desteklemişlerdir.³⁵⁹

Kurtuba Hükümeti, II. Abdurrahmân'ın emirliği sürecinde en parlak dönemlerinden birini yaşıyordu. Endülüs bu dönemde batıda, İslam diplomasisinin temsilcisi konumuna geldi. Doğuda Abbasilerle hasım olan Bizans, güçlü bir devletle işbirliği yapmayı amaçladı. II. Abdurrahmân ise bu büyük devletin güçlü bir lideriydi. Liderliği bütün dünya tarafından kabul görmekteydi.³⁶⁰

Doğudaki siyasi arenada ise iki büyük devlet olan Abbasiler ve Bizanslılar arasında sonu gelmez savaşlar cereyan etmekteydi. Abbasilerle gerçekleştirdiği savaşlarda büyük yaralar alan Bizans İmparatorluğu, Akdeniz ve Ege denizindeki hâkimiyetini yavaş yavaş kaybetmekteydi. Durumun iyice kötüye gittiğini ve Abbasilere karşı tek başına mücadele edemeyeceğini anlayan Bizans, uluslararası alanda kendisine müttefik bulma gayreti içerisine girdi. Bu sebeple ilk olarak Franklarla işbirliği kurmak için elçilerini yolladı. Ancak Bizans İmparatorluğu, iç meselelerle yoğun bir şekilde boğuşan Frankların kendilerine yardım edemeyeceğinin bilincindeydi. Bu yüzden başka müttefikler arama yoluna gitti. Bizans, Kurtuba Hükümeti'nin Abbasilerle olan husumetini bildiği için bu durumu kendi lehine kullanabileceğini düşündü.³⁶¹ Bizans Kralı Theofilos, ortak düşmanları konusunda işbirliği gerçekleştirebileceklerini düşündüğü Endülüs Emiri II. Abdurrahmân'a, H.225 / M.240 yılında Arapçayı iyi bilen Kortiyus isminde bir elçi yolladı. Bu elçi, kralın yazmış olduğu mektubu ve beraberindeki kıymetli hediyeleri Emir'e sundu. II. Abdurrahmân, gelen elçileri güzel bir şekilde ağırladı.³⁶²

Kral Theofilos bu mektupta, Bizans ile Endülüs arasındaki kadim dostluk geçmişiyile söze başlayarak, Abbasi halifeleri Me'mûn ve Mutasım'ın topraklarına olan saldırılarından bahsetmiştir. Endülüs kavimlerinden olan Ebû Hafs el-Belûti'nin, Bizans hâkimiyetinde olan Girit adasını istila ettiği de mektupta yer almıştır. Bizans'ın başına

³⁵⁹ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 102

³⁶⁰ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 282

³⁶¹ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 215-216

³⁶² İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 166

gelen olumsuzluklar dile getirildikten sonra, Endülüs'le sevgi ve dostluk bağlarının güçlenerek devam etmesi temennisinde bulunulmuştur. Ayrıca mektupta, Me'mûn ve Mutasım'ın yerine, cariye olan annelerine işaret ile İbn Merâcîl ve İbn Mâride isimleri kullanılarak, Abbasi Halifeleri tahkir edilmeye çalışılmıştır. Kral Theofilos bu mektubuyla, Endülüs Devletini ecdatlarının topraklarına yönlendirmeyi hedeflemiştir. Endülüs'ün bu toprakları Abbasiler'den geri alma arzusunu canlandırmak için elinden geleni yapmıştır. Bu amaçla Abbasiler'in eski güçlerini kaybettiği ve artık yıkılma sürecine girdiğiyle ilgili bilgiler paylaşmıştır. Ayrıca mektubun son kısmında, Endülüs Devleti'nin kendi ecdatlarının topraklarını almak için Abbasiler'e saldırması durumunda, Bizans İmparatorluğu'nun Kurtuba Hükümetine her anlamda yardımcı olacağı vurgulanmıştır.³⁶³

Emir II. Abdurrahmân bu mektuba cevaben, şair Yahya el-Gazzâl başkanlığında bir heyeti Bizans'a yollamıştır. Bu heyet, II. Abdurrahmân'ın Kral Theofilos'a yazmış olduğu mektupla ve yanlarındaki değerli hediyelerle birlikte Bizans İmparatorluğunun başkenti İstanbul'a doğru yola koyulmuştur. Yahya el-Gazzâl, Endülüs topraklarının yetiştirdiği mümtaz kişiliklerinden birisidir. Yahya el-Gazzâl ve beraberindekiler Mursiye yolu üzerinden Bizans'a gitmeyi planlamışlardır. Heyet, uzun ve zorlu deniz yolculuğundan sonra İstanbul'a ulaşmıştır. Bizans Kralı Theofilos, gelen heyeti büyük bir mutlulukla ve muhabbetle huzuruna kabul etmiştir. Kralın huzuruna çıkan el-Gazzâl, Bizans sarayının güzelliği karşısında adeta büyülenmiştir. Gazzâl, Kraliçe ve Prense tanıştıktan sonra Emir II. Abdurrahmân'ın yollamış olduğu mektubu ve değerli hediyeleri krala sunmuştur. Emir mektubunda, daha önce kendisine yollanan mektuba ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir.³⁶⁴

Kurtuba Hükümeti'nin elçi olarak yolladığı el-Gazzâl'ın, iki devlet arasında kurulan dostluk ve sevgi bağında önemli payı olmuştur. Ancak iki devlet arasındaki dostluk sadece anlaşma üzerinde kalmıştır. Bu görüşmelerden sonra Endülüs Emevilerinin Bizans İmparatorluğu'na askeri veya siyasi bir yardımı olmamıştır.³⁶⁵ Endülüs Devleti'nin İslam dinini yaymak için mücadele eden bir devletle savaşmak

³⁶³ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, s. 282

³⁶⁴ İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, C. I, ss. 282-283

³⁶⁵ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 217

istemeyeceği açıktır. Ayrıca savaşmak istese bile iki devlet arasındaki coğrafi uzaklık bu ihtimali imkânsız kılmaktadır.

III. BÖLÜM
ABDURRAHMÂN B. HAKEM DÖNEMİ
İLMİ, KÜLTÜREL, EKONOMİK VE ASKERİ
HAYATA GENEL BİR BAKIŞ

Endülüs, II. Abdurrahmân'ın emirliği zamanında en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Bu dönemde siyasi, askeri ve diplomatik başarılar elde edildiği kadar ilmi, kültürel ve ekonomik alanlarda da birçok başarılar elde edilmiştir. Emir II. Abdurrahmân'ın ilmi kişiliği, bu başarıların elde edilmesinde etkili olmuştur. Emir'in Endülüs topraklarını, özellikle Abbasi etkisine açması bu ilerlemenin elde edilmesine katkı sağlamıştır.

Emir II. Abdurrahmân'ın topraklarını cesurca Abbasi kültürüne açması, beraberinde büyük yeniliklere ve değişikliklere zemin hazırlamıştır. Bu yenilenme ve değişiklik, her alanda kendini açıkça hissettirmiştir. Abbasiler'in İslam medeniyetinden bir parçayı teşkil etmesi, Endülüs toplumunun bu yenilikleri daha hızlı kabullenip, benimsemesinde büyük rolü olmuştur. II. Abdurrahmân'ın bu faaliyetleri ileride Endülüs Emevi Devleti'nin en parlak dönemini oluşturan III. Abdurrahmân en-Nâsır'a³⁶⁶ güçlü bir devlet bırakması anlamında çok önemlidir.

I. İLİM FAALİYETLERİ

Emir II. Abdurrahmân dönemi, hiç şüphesiz Endülüs Devleti'nin en parlak dönemlerinden birini teşkil eder. Bu dönemde devlet sadece siyasi, askeri ve sosyal işlerle uğraşmayıp, ilim hayatına da nüfus etmeye başladı. Önceki dönemlerde görevde olan Emirler, devletin inşası ve kurumsallaşması için çaba gösterdiler. Bu çabalarında başarılı olan Emirler, II. Abdurrahmân'a her bakımdan istikrarlı ve güçlü bir devlet teslim ettiler. II. Abdurrahmân devletin siyasi ve ekonomik gücünü iyi kullanarak, Endülüs'te yeni bir medeniyetin tohumlarını attı.³⁶⁷

Emir II. Abdurrahmân, Endülüs'ü ilim ve kültür merkezi haline getirme hususunda çok çaba sarf etti. Bu dönemde, daha önceki Emirler tarafından yapılması tehlikeli olarak algılanan birçok şey hayata geçirildi. Önceki dönemlerde özellikle Abbasi Devleti'yle kültürel ilişkilere girmek, devlet için sakıncalı görülürken II.

³⁶⁶ Bîrsel Küçükşipahioğlu, *III. Abdurrahmân Dönemi Endülüs Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, ss. 1-78

³⁶⁷ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 89

Abdurrahmân'la birlikte bu anlayış tamamen değişti. II. Abdurrahmân'a göre, soy bağlarının da bulunduğu böylesine büyük bir medeniyetten istifade edilmesi gerekirdi. Zira o dönemde Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat, dünyanın önde gelen ilim ve kültür merkezlerinden birisiydi. Bu şehirde, dünyanın en büyük kütüphanelerinden biri olan Beytü'l-Hikme bulunuyordu. Bu kütüphane, birçok kıymetli kitapları bünyesinde bulundurmanın yanında, özellikle Grek (Yunan) medeniyetine ait eski kitapların Arapçaya tercüme edildiği bir merkezdi. Ayrıca hicri beşinci yüzyılda Selçuklu Devleti tarafından inşa edilen ilim ve irfan yuvası Nizamülmülk Medresesi de burada bulunmaktaydı.³⁶⁸ İlme adeta âşık olan bir Emir'in, gerçekleşen bu gelişmelere karşı kayıtsız kalması veya bütün bu ilerlemelerden istifade etmemesi düşünülemezdi.

Endülüs'te yaşayan Müslümanların çoğu, doğudan batıya göç edenlerden oluşmaktaydı. Bu insanlar batıya göç ederken, doğunun birikimlerini de yanlarında getirdiler. Batıya gelen Müslümanlar, çeşitli vesilelerle doğudaki dindaşlarıyla iletişim kurmaya devam ettiler. Endülüslü Müslümanlar, özellikle senede bir kez hac ibadetini yerine getirmek için Hicaz bölgesine yolculuk etmekteydiler. Bu yolculuklar, doğuyla batı arasında bir köprü vazifesi görmekteydi. II. Abdurrahmân dönemine gelindiğinde ise doğu ve batı Müslümanları arasındaki iletişim en üst düzeye geldi. II. Abdurrahmân, özellikle Abbasiler'in ilmi ve kültürel alandaki birikimlerinden faydalanmak için Endülüslü ilim adamlarını doğuya gönderdi. İlim adamlarının doğuya gitmesini teşvik etmek için ekonomik desteklerde bulundu. Bu insanlar, adeta Endülüs'ün doğudaki medeniyet elçileriydi. Bu elçiler, doğunun ilim merkezlerinde tahsillerini tamamladıktan sonra Kurtuba'ya döndüler. Medeniyet elçilerinin dönüşüyle birlikte doğunun ilmi ve kültürel birikimi batı topraklarına taşındı. Bunun neticesinde Endülüs, zamanla ilim ve kültür merkezi haline dönüştü.³⁶⁹

Kurtuba Hükümeti, Endülüslü âlimleri doğuya yollamakla kalmamış, aynı zamanda doğulu âlim, bilim adamı, zanaatkâr ve sanatçıları Endülüs topraklarına getirmek için devletin bütün imkânlarını seferber etmiştir. II. Abdurrahmân'ın hem sosyal hem de ekonomik açıdan bu kişilere destek vermesi, kısa zaman içerisinde

³⁶⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasîler(Siyasi Medeniyet Tarihi)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. I, 1988, ss. 40-41

³⁶⁹ Levy Provençal, *Hadâratü'l-Arab fî'l-Endelüs*, (Arapçaya çev.: Zevkân Karkut), Beyrût, Mektebetü'l-Hayat, t.y., ss. 50-51

Endülüs'ün ilim ve kültür merkezi haline dönüşmesinde önemli payları olmuştur. Emir, Endülüs'e göç eden ilim ve bilim insanlarına büyük ilgi ve alaka göstermiş ve onlarla yakından ilgilenmiştir. Onların her türlü sıkıntısını gidermek için elinden geleni yapan Emir, bu kişileri devletin önemli makamlarında istihdam etmiştir. Emir, yönetici olarak atadığı veya sarayda bulunan bu kişilerle ilerki zamanlarda yakın dostluk kurmuştur.³⁷⁰

9. yüzyılın ortalarında yükselişe geçen Endülüs medeniyeti üzerinde Irak ve Hicaz medeniyetinin etkisi görülür.³⁷¹ Ancak genel olarak İslam medeniyeti çatısı altında yeşeren bu medeniyetlerin birbirlerinden etkilenmesi kadar doğal bir durum yoktur. Zira farklı coğrafyalarda bulunsalar bile İslam dininin Müslümanlara kazandırdığı ortak bir perspektif vardır. Bu perspektif, farklı şekillerle de olsa Müslümanların yaşayışından, ilimlerin tasnifine kadar her alanda kendini gösterir.

Endülüs medrese geleneğine bakıldığında Abbasi medreselerinin etkisi daha yakından görülür. Endülüs medreselerinde, Abbasilerdeki gibi hem İslami ilimler hem de pozitif ilimler tahsil edilirdi. Ancak Endülüs'te Maliki mezhebi yaygın olduğu için fikhî anlamda genellikle, Malikilikle ilgili temel eserler okutulurdu. Bu medreselerde hoca öğrenci ilişkisi de Abbasi medreselerindeki gibiydi. Ders halkalarına katılan talebeler hocasının dizinin dibinde yetişirdi. Mezun olacak seviyeye gelen talebeler, hocalarının olurlarına göre belirlenirdi. Hocanın icazet verdikleri, mezun olup kabiliyetlerine göre çeşitli işlerde istihdam edilirdi. Hocasından icazet alamayanlar ise tahsillerine devam ederdi.³⁷²

Endülüs ilmi hayatı üzerinde az da olsa diğer kültürlerin de etkisi vardır. Endülüs'ün Avrupa'yla olan coğrafi yakınlığı, iki topluluk arasında kültürel alışverişe zemin hazırladı. Avrupa devletlerinden özellikle Franklarla kültürel etkileşim, diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha yoğundu. Endülüs medeniyetine katkı sağlayan diğer milletler Roma ve Vizigotlar idi. İspanya fethedilmeden önce bu bölgelerde Roma ve Vizigotlar'ın hâkimiyeti söz konusuydu. Burayı fetheden Müslümanlar, bölgede mevcut

³⁷⁰ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 89

³⁷¹ R. Dozy, *a.g.e.*, s. 75; Levy Provençal, *a.g.e.*, s. 51

³⁷² Julian Ribera, *et-Terbiyyetü'l-İslâmiyyetü fi'l-Endelüs (Usûluhâ el-Meşrikiyyeti ve Te'sîrâtuhâ el-Mağribiyyeti)*, (Arapçaya çev.:Tâhir Ahmed Mekki), 2. Baskı, Kâhire, Dâru'l-Maârif, 1994, ss. 7-40; Ayrıca Endülüs'teki ilim dallarının tahsili ve Endülüs'ün sahip olduğu ilmi gelenek açısından geniş bilgi için bkz.: *el-Hadâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyyetü fi'l-Endelüs I-II*, (ed.: Sülemi el-Hadrâu'c-Ceyyûsî), C. II, Beyrût, Merkezi Dirâsetü'l-Vahdeti'l-Arabiyyeti, 1998, ss. 745-1510

bulunan kültüre hiçbir zaman sırtlarını dönmediler. Hatta kendi yaşantılarına uygun olan örf ve adetleri benimseyip yaşattılar. Endülüs Devleti, fetihten sonra bölgede bulunan yetişmiş elemanlardan faydalanma yoluna gitti. İlimi açıdan yetkin olan Yahudi ve Hıristiyanlar devlet tarafından himaye edildi. Daha sonra bu kişilerden Müslüman olanlar da önemli mevkilere getirildiler.³⁷³

Endülüs entelektüel tabakasına bakıldığı zaman, kadınların da erkekler gibi bu kesimde yerlerini aldıkları görülür. Bu bağlamda kadınlar da erkekler gibi ilim meclisleri kurmuşlar ve öğrenci yetiştirmişlerdir. Ayrıca farklı ilim ve sanat dallarında eserler kaleme alarak, Endülüs medeniyetinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.³⁷⁴

Endülüs medeniyetinin inşasında II. Abdurrahmân'ın büyük rolü vardır. Ancak önceki dönemlerde görev yapmış Emirlerin de, II. Abdurrahmân'a istikrarlı ve güçlü bir devlet bırakmaları sebebiyle Endülüs medeniyetinin ortaya çıkmasında pay sahibi oldukları unutulmamalıdır. Zira II. Abdurrahmân'ın babası Hakem, vefat etmeden önce devlet hazinesinin senelik geliri bir milyon altın dinar civarındaydı. Bu gelir, II. Abdurrahmân'ın kendi döneminde en zengin sultanlarından birisi olduğu anlamına gelir.³⁷⁵ Eğer kendisine böylesine büyük bir hazine bırakılmamış olsaydı; belki de ilmi ve kültürel faaliyetlere bu kadar öncelik verilemeyecekti.

Bu bölümde, Emir II. Abdurrahmân döneminde ön plana çıkan, birkaç ilim adamının hayatına yer verilecektir. Bu dönem, otuz yıllık bir zaman dilimini kapsar. İlim faaliyetlerinin yoğun geçtiği bu dönemde, yüzlerce âlimin ismi zikredilebilir.³⁷⁶ Ancak bunların tamamını zikretmek, kendi başına ayrı bir tez konusudur. Buradaki amaç, ön plana çıkan ilim adamlarının hayatlarının irdelenmesi ve böylece konunun daha iyi anlaşılmasıdır.

³⁷³ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 239-240

³⁷⁴ Levy Provençal, *a.g.e.*, s. 57; Endülüslü müslüman kadınların ilmi, kültürel ve sosyal hayattaki konumları ve katkılarını daha geniş bir şekilde öğrenmek için bkz.: Muhammed Saîd ed-Dağlı, *el-Hayâtü'l-İctimâiyetü fi'l-Endelüs ve Eseruhâ fi'l-Edebi'l-Arabiyyi ve fi'l-Edebi'l-Endelüsiyyi*, Ürdün, Dâru Usâmetü, 1984, ss. 41-51

³⁷⁵ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 240

³⁷⁶ Endülüs genelinde yetişmiş ilim adamlarını incelemek için bkz.: Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b Yusuf el-Ezdî el-Hâfız İbnü'l-Faradî, *Târîhu'l-Ulemâi'l-Endelüs I-II*, (ed.: Seyyid Hüseyin), 2. Baskı, Kâhire, Mektebetü'l-Hâncî, 1988; Ayrıca Endülüs Devleti'nin başkenti Kurtuba'da bulunan ilim adamları hakkındaki bilgiler için bkz.: Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris Esed el-Huşenî, *Kudâtü Kurtuba ve Ulemâu Afrika*, Kâhire, Mektebetü Tâncâ, 1994, ss. 1-209

A. ZİRİYÂB (EBU'L- HASAN ALİ B. NÂFİ')

Gerçek ismi Ebu'l-Hasan Ali b. Nâfi' olan ünlü musiki üstadı Ziryâb, H.173 / M.789 yılında Irak'ta dünyaya geldi. Aslen Farisi olan Ziryâb, Abbasi halifesi Mehdi'nin mevlâsıydı.³⁷⁷ Rengin esmer olması ve güzel sesli olmasından dolayı siyah ve tatlı sesli kuşa benzetilerek, kendisine halk arasında Ziryâb lakabı konuldu.³⁷⁸

Ziryâb, küçük yaştan itibaren dönemin önde gelen sanatçısı, İshâk el-Mavsilî'nin yanında yetişti. Zekiliği, musikiye yatkınlığı ve güzel sesiyle kısa zaman içerisinde şöhret kazandı. Ziryâb'ın şöhretini işiten Abbasi halifesi Harun Reşid, bu ünlü sanatçıyı huzuruna davet etti. Ziryâb, besteleri ve güzel sesiyle adeta halife büyüledi. Halife tarafından izzet ve ikram görerek saraydan ayrıldı. Harun Reşid'in Ziryâb'a gösterdiği ilgi, hocası İshâk'ı kıskandırdı. Kendi şöhretini bu gence kaptıracağından endişe eden İshâk, çevirdiği çeşitli entrikalarla, Ziryâb'ı uzak diyarlara göç etmeye mecbur bıraktı.³⁷⁹

Ziryâb, uzun bir yolculuğun ardından Mağrib'e ayakbastı. Ancak burada umduğunu bulamadığı için başka bir bölgeye geçmeyi planladı. O dönemde Mağrib'e en yakın devlet Endülüs'tü. Ziryâb, Endülüslü bir sanatçı olan Ebu'n-Nasr Mansûr'un teşvikiyle Endülüs'e gelme talebini içeren bir mektubu, dönemin Emir'i Hakem b. Hişâm'a ilettili. Hakem, bu isteği memnuniyetle karşıladı. Ziryâb, Emir'in olumlu cevap vermesiyle birlikte H.206 / M.822 senesinde ailesiyle birlikte Endülüs'e geçti. Endülüs'e geçtiği gün, Emir Hakem'in vefat haberini alınca hayal kırıklığına uğrayan Ziryâb, geri dönmek istedi. Ancak ailesi ve yakın çevresinin ısrarlarıyla bu düşüncesinden vazgeçti. Ardında da yeni Emir II. Abdurrahmân'a bir mektup yollayarak durumunu arz etti. Sanat ve sanatçıya olan düşkünlüğüyle bilinen II. Abdurrahmân, Ziryâb'ın Kurtuba'ya gelmesinden çok mutlu olacağını bildirdi. Ziryâb, bu güzel haberi alınca ailesiyle birlikte Kurtuba'ya doğru harekete geçti. Kurtuba'ya geldikten sonra Emir II. Abdurrahmân tarafından kendisine izzet ve ikramda bulunuldu. Ayrıca kendisine ve aile bireylerine güzel bir şekilde yaşayabilecekleri kadar maaş

³⁷⁷ Levy Provençal, *a.g.e.*, s. 54

³⁷⁸ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, s. 122

³⁷⁹ R. Dozy, *a.g.e.*, ss. 76-77

bağlandı. Ziryâb, kendisine gösterilen bu ilgiden gayet hoşnut kaldı. Bu tarihten itibaren kendisini Endülüs Devleti'nin hizmetine adadı.³⁸⁰

Ziryâb'ın şöhreti, kısa zaman içerisinde ülkedeki diğer şarkıcıları ününü bastırdı. Ziryâb, artık bütün Endülüs topraklarında yakından takip edilen bir sanatçı konumuna yükseldi. Onun 10.000'e yakın şarkının güftesini ve bestesini ezbere bilmesi, halk tarafından bütün bunların ona, kendi Cin'i tarafından öğretildiği şeklinde yorumlandı. Onun bu yüksek kabiliyetinin yanında edebiyat, astronomi, coğrafya alanlarında da geniş malumatlara sahipti. Ayrıca geçmiş milletler ve yöneticiler hakkında menkıbevi bilgiler de hafızasındaydı.³⁸¹

Ziryâb'ın bu üstün kabiliyetleri, halk tarafından kısa bir zaman içerisinde benimsendi. Öyle ki Ziryâb'ın giyim-kuşamından, yeme-içmesine kadar bütün davranışları, Endülüs halkı tarafından moda olarak kabul edildi. O zamana kadar saçların uzatılması ve ikiye ayrılması modayken, Ziryâb'la birlikte saçların kaşların üzerine kadar gelip alnı örtecek kadar uzatılması moda haline geldi. Su, o zamana kadar madeni kaplarda içilirken, şimdiden sonra cam bardaklarda içilmeye başlandı. Ziryâb'ın yazları beyaz, kışları ise renkli elbiseler giymesi de halk tarafından örnek alındı. Ayrıca o zamana kadar halk tarafından hiç adı duyulmamış kuşkonmaz çiçeği, Ziryâb'ın yetiştirmesiyle birlikte halk arasında yetiştirilen çiçekler arasına girdi.³⁸² Bunun gibi birçok örnek vardır. Bütün bunlar, Ziryâb'ın Endülüs halkı arasındaki yüksek konumunu ifade etmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki Ziryâb; besteleriyle, güfteleriyle, şiirleriyle, giyim-kuşamıyla ve bütün yaptıklarıyla halkın kalbinde yer edinmiş, büyük bir sanatçıdır. O, hiç şüphesiz getirdiği yeniliklerle ve icraatlarıyla Endülüs medeniyetinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Emir II. Abdurrahmân, Ziryâb'ın Endülüs'teki entelektüel hayatın gelişmesindeki katkısını bildiği için, ona özel bir ihtimam göstermiştir. Ziryâb ve onun gibi müzisyenlerin varlığı, Endülüs'ün müzik alanında gelişmişlik düzeyini göstermektedir. II. Abdurrahmân dönemine yakından bakıldığında zaman Ziryâb kadar olmasa bile birçok müzisyenin, toplum içerisinde önemli bir yeri olduğu görülecektir.

³⁸⁰ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, ss. 124-125; Levy Provençal, *a.g.e.*, ss. 54-55

³⁸¹ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, ss. 125-126

³⁸² Philip K. Hitti, *a.g.e.*, s. 701

Bu müzisyenler hem idareciler tarafından hem de halk tarafından saygı duyulan kimselerdir.³⁸³

B. YAHYÂ EL-GAZZÂL (YAHYÂ B. HAKEM EL-BEKRÎ)

H.154-250 / M.770-864 yılları arasında Endülüs'te yaşamış olan Yahyâ b. Hakem el-Bekrî, kendisine güzel yüzlü olması sebebiyle el-Gazzâl lakabı konuldu. Yahyâ el-Gazzâl, ünlü müzisyen Ziryâb'la aynı dönemde yaşadı. Özellikle şairlik yönüyle ön plana çıkan Yahyâ el-Gazzâl, astronomi ve felsefe gibi alanlarda da geniş bilgilere sahipti.³⁸⁴

Yahyâ el-Gazzâl, II. Abdurrahmân'ın diplomatik olarak güvendiği kişilerin başında gelir. Yahyâ el-Gazzâl, bu dönemde Normanlar'a ve Bizans'a gönderilen hayetin başkanlığını üstlendi. İki devlet arasında kurulan diplomatik ilişkilerde önemli bir rol oynadı. Dış devletlerle kurulan ilişkilerin olumlu geçmesinde, Yahyâ el-Gazzâl'ın siyasi kabiliyetinin önemli bir katkısı vardır.³⁸⁵

Yahyâ el-Gazzâl'ın sahip olduğu şöhret, çeşitli sebeplerle gölgelendi. O, Endülüs'ün kıtlık dönemlerinde Emir'in sözünü dinlemeyerek, depolardaki buğdayları yüksek fiyata halka sattı. Bu sebeple kısa bir süreliğine hapse atıldı. Hapishanede II. Abdurrahmân'a yazmış olduğu güzel şiirle kurtuldu. Ancak hapishaneden çıktıktan sonra da fukahayla zıtlaşmaya başladı. Sarayda Emir'in gözdesi, baş müziksken Ziryâb'la tartışınca ülkeden sürgün edilme tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Her ne kadar Emir, sürgün cezasını vermemiş olsa da buna içerlenen Yahyâ, Endülüs'ten ayrılma kararı aldı. Yahyâ, Afrika üzerinden Abbasi Devleti'nin başkenti Bağdat'a ulaştı. Ancak Bağdat'ta umduğunu bulamayınca tekrar doğduğu topraklara dönme kararı aldı. Endülüs'e döndükten sonra eski şöhretine kavuşamasa da en azından ömrünün geri

³⁸³ Endülüs'te müzik alanındaki gelişmeleri ve Ziryâb'ın bu alana etkisini daha teferruatlı öğrenmek için bkz.: Seyyid Abdülazîz Sâlim, *Kurtuba Hâdiratü'l-Hilâfe fi'l-Endelüs (Dirâsettü Târihiyyetü, İmrâniyyetü Eseriyyetü fi'l-Asri'l-İslâmiyye I-II, C. II, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1997, ss. 69-132; Seyyid Abdülazîz Sâlim, Buhûsu Meşrikiyyetü ve'l-Mağribiyyetü fi't-Târihi ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyyetü, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1997, ss. 1-54*

³⁸⁴ A. Gonzalez Palencia, *a.g.e.*, s. 55

³⁸⁵ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 93

kalanını huzur ve mutluluk içerisinde geçirdi. H.250 / M.864 yılında Endülüs'te vefat eden şair, geriye çok sayıda güzel şiirler bıraktı.³⁸⁶

C. EBU'L-KÂSİM ABBÂS B. FİRNÂS

Endülüs'ün önemli ilim simalarından olan Abbâs b. Fîrnâs, berberi bir ailede dünyaya geldi. Abbâs, felsefe başta olmak üzere astronomi, kimya, matematik gibi alanlarla yakından ilgilendi. Felsefeyle çok yakından ilgilendiği için kendisine “Endülüs Filozofu” denilmekteydi.³⁸⁷

Sanat alanıyla da ilgilenmeyi ihmal etmeyen Abbâs, Endülüs'te yaygın olan taşlardan cam yapmaya başladı. Abbâs, vakitleri ölçmek için “minkâne” adında bir alet üretti. Bu alet, günümüzdeki saatin işlevini görmekteydi. Abbâs, bunların yanında musikiyle de uğraştı. Halîl b. Ahmed adında bir yazara ait olan “Kitâbu'l-Arûz” eserini şerh etti. Abbâs'ın musikiye ait bir eseri açıklaması, onun bu alanda yetkinliğini göstermektedir.³⁸⁸

Abbâs'ın ilgilendiği alanlardan birisi de astronomiydi. O, evinin duvarlarına gezegenlerin yerlerini anlatan, uzay haritası çizdi. Bu haritada yıldızların, güneşin ve bazı gezegenlerin yörüngelerindeki senelik dönüşlerini belirtti. Döneminde uzayla ilgili ihtilafli konulara da açıklık getiren Abbâs, ürettiği bir aletle Ay'ın gerçekleştirdiği hareketleri hesapladı.³⁸⁹

Abbâs, asıl şöhretini, kuşların uçuşları üzerine yaptığı incelemelere borçludur. Kuşların nasıl uçtuğunu ve konduğunu her gün araştıran Abbâs, insanların da kuşları taklit ederek uçabileceği fikrine kapıldı. Bu düşüncesini hayata geçirebilmek adına uzun zaman boyunca kuşların iskelet yapısını, havada uçuş şeklini ve kanatlarını inceledi. Bu incelemeler sonucunda yaptığı iki kanatla birlikte uçmaya çalıştı. Abbâs, koluna taktığı kanatlarla yükseklere uçtu. Ancak kuşların konma becerilerini yeterince

³⁸⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, ss. 238-240

³⁸⁷ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 93

³⁸⁸ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, s. 374

³⁸⁹ Üsameddin el-Fekî, *a.g.e.*, s. 93

incelemediği için, inme hızını ayarlayamayıp yere çakıldı. Uzun bir tedavinin ardından sağlığına kavuşan Abbâs, gerçekleştirmiş olduğu bu deneyimle adını tarih sayfalarına yazdırmayı başardı.³⁹⁰

D. YAHYÂ B. YAHYÂ EL-LEYSÎ

Berberi asıllı olan Yahyâ el-Leysî, H.150 / M.767 yılında dünyaya geldi. Zeki bir çocuk olan Yahyâ, ailesinin de desteğiyle güzel bir tahsil hayatı geçirdi. Dini ilimlere vukufiyet sahibi olan Yahyâ, fıkıh ilmine farklı bir ilgi gösterdi. Eğitim hayatında Maliki mezhebine mensup bazı hocalardan ders aldı. Doğuya gerçekleştirdiği sehayatlerde İmam Malik'ten ders aldı. Ondan ders okuduktan sonra, iyice Maliki Mezhebine bağlandı. Endülüs'e döndüğünde ise Maliki Mezhebinin yayılması için çaba gösterdi. Maliki Mezhebi, Yahyâ ve beraberindekilerin yoğun çabaları neticesinde Endülüs topraklarında hızlı bir şekilde yayıldı. Bu mezhep, zamanla Endülüs'ün resmi mezhebi haline dönüştü. Yahyâ'nın şöhreti zamanla arttı ve Emir Hişâm tarafından kadı olarak atandı.³⁹¹

Yahyâ, Hakem b. Hişâm'ın emirlik dönemine gelindiğinde ise gözden düştü. Emire karşı girişilen Rabad İsyanına fiili olarak destek vermesi, Kurtuba Hükümetiyle arasını açtı. İsyan sert bir şekilde bastırıldıktan sonra canını zor kurtarıp Tuleytula'ya kaçtı. Hakem vefat edene kadar kendi kabuğuna çekildi. II. Abdurrahmân'ın emirliğe gelişiyle birlikte affedilip önemli makamlara getirildi. II. Abdurrahmân, günümüzde Adalet Bakanlığına denk bir mevkide bulunan Yahyâ'ya, büyük saygı ve hürmet gösterdi. Böylece hayatının geri kalanını güzel bir şekilde yaşamış oldu.³⁹²

³⁹⁰ Makkarî, *a.g.e.*, C. III, s. 374

³⁹¹ Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahbâru'l-Fukaha ve'l-Muhaddisîn*, (ed.: Maria Luisa Avila/Luis Molina), Madrid, 1992, ss. 348-349

³⁹² Hüseyin Mûnis, *Meâlimu Târihu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'r-Reşâd, 2004, s. 331

II. İMÂR FAALİYETLERİ

Müslümanların, İspanya'yı fethetmesiyle birlikte yeni bir uygarlığın inşa süreci de başlamış oldu. Müslümanlar, İspanya'yı sadece fethetmekle kalmamış, aynı zamanda maddi ve manevi unsurlarla birlikte bu toprakları İslam yurdu haline dönüştürmüşlerdi. Zaten Müslümanlar, fethedilen bir bölgenin nasıl İslamlaşacağı konusunda bir hayli tecrübe kazanmışlardı. Zira İspanya fethedilmeden önce Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika gibi bölgeler fethedilip İslamlaştırılmıştı. Bu sebeple Endülüs fâthileri, elde ettikleri tecrübeler ışığında, fethettikleri bölgeleri maddi ve manevi unsurlarla birlikte yeniden inşa ederek, bu topraklara İslam medeniyetinin tohumlarını atmada zorlanmadılar.

Endülüs'ün ilk fethedildiği yıllarda, bölgenin önemli kiliseleri camiye çevrildi. Ayrıca Müslümanların, ibadetlerini ifa edebilecekleri küçük mescidler inşa edildi. Ancak özellikle Kuzey Afrika Müslümanlarının Endülüs'e göç etmeleri ve yerel halktan birçok Hıristiyanın İslam dinine geçmesi sebebiyle bölgedeki Müslüman nüfusu iyice arttı. Fetihle birlikte inşa edilen küçük mahalli camiler, Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte artık ihtiyacı karşılayamaz hale geldi. Özellikle Kurtuba, İşbiliyye gibi büyük şehirlerin fethedilmesi, büyük mabedlerin yapılmasını zaruri hale getirdi. Bu ihtiyaçtan dolayı emirlik döneminde büyük cuma mescidleri inşa edilmeye başlandı. Bu mescidler, sadece namaz ibadetinin ifa edildiği yer olarak düşünmemek gerekir. Zira mescid, o dönemde askeri, siyasi, sosyal, ilmi ve benzeri birçok faaliyetin gerçekleştirildiği çok fonksiyonlu bir mekândı. Bu sebeple Müslümanları birçok vesileyle bir araya toplayan mescidlerin, mümkün olduğunca büyük inşa edilmesi doğal bir durumdur.³⁹³

Emirlik döneminde mescidlerin inşasına önem verildiği kadar, devletin ve toplumun ihtiyaçları istikametinde diğer îmar faaliyetlerine de önem gösterildi. Bu doğrultuda saraylar, çarşılar, köprüler, hamamlar, dükkânlar, köşkler gibi çeşitli eserler vücuda getirildi. Şehrin merkezini mescidler oluşturmakla birlikte bu eserlerin, insan

³⁹³ Süleymân el-Fadlî – Abdurresûl Sâlih en-Nekîb, “el-Hidemâtu'l-Âmmetü fi'l-Endelüs”, Bağdât, *Üstâz Dergisi*, C. II, S. 203, 2012, ss. 513-515

hayatında önemli bir yeri vardır. Zira her biri, toplumun farklı bir ihtiyacını gidermekteydi.³⁹⁴

Emirlik dönemine genel olarak bakıldığı zaman, II. Abdurrahmân zamanında imâr faaliyetlerinin diğer dönemlere nazaran daha yoğun yaşandığı görülür. Zira bu dönemde, devletin ve toplumun refah düzeyi arttığı için gösterişli eserlere daha sık rastlanmaktaydı. Ayrıca onun canlandırmak istediği Endülüs medeniyetinin bir saçı ayağını imâr faaliyetleri oluşturmaktaydı.³⁹⁵ Zira bir medeniyetin büyüklüğü, ortaya konduğu eserlerden anlaşılabilir. Bunun farkında olan bir Emir'in, imâr faaliyetlerine önem vermemesi düşünülemezdi.

Emir II. Abdurrahmân döneminde, mahalli camilerin yerine ulucamilerin inşasına hız verildi. Bu camiler, bahçelerine güzel ağaçlar ve çiçekler sayesinde adeta şehrin çehresini değiştirdi.³⁹⁶ Emir, ilk olarak H.210 / M.852 yılında Ceyyân şehrinde bir cami yapılmasını emretti. Bundan dört sene sonra ise İşbiliyye şehrine büyük bir cami yapılmasını istedi. O günün İşbiliyye kadısı Ömer b. Abbâs, yapımına H.214 / M.829 yılında başlanan camiyle yakından ilgilendi. İşbiliyye camisi, genel yapısı itibariyle Kurtuba camisiyle benzerlik gösterir.³⁹⁷ Kaynaklar, bu iki caminin inşasından haber verse de bazı modern tarihçiler, II. Abdurrahmân'ın Endülüs'ün diğer büyük şehirlerinde de benzer faaliyetlerde bulunduğunu söylemektedir.³⁹⁸

Emir II. Abdurrahmân, büyük mescidler inşa etmenin yanında, camilerin restorasyonu da ilgilendi. Emir'in restore ettiği camilerin başında Kurtuba Camisi gelir. I. Abdurrahmân ed-Dâhil zamanında inşa edilen Kurtuba Cami, şehrin hızlı bir şekilde büyümesiyle birlikte artık ihtiyaca karşılık veremeyecek duruma geldi. II. Abdurrahmân, Kurtuba Camisi'nin Müslümanlara yetmediğini görünce, camiye genişletme ve yeni kısımlar ekleme kararı aldı. Kurtuba Camisi'nin restorasyonu konusunda iki adım atıldı. İlk olarak, H.218 / M.833 senesinde caminin doğu ve batı

³⁹⁴ Hüseyin Yûsuf Düveydâr, *el-Müctemeü 'l-Endelüs fi'l-Asri'l-Emeviyyi*, Kâhire, Matbaatu'l-Hüseyni'l-İslâmiyyeti, 1994, s. 203; Endülüs'te inşa edilen mescidler ve saraylar hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz.: Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Mesâcid ve'l-Kusûr fi'l-Endelüs*, İskenderiyye, Müessesetül Şebâbi'l-Câmia, 1996

³⁹⁵ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 101-102

³⁹⁶ Alî el-Cârim, *Kıssatü'l-Arab fi İspanya*, y.y., Matbaatü'l-Maârif, 1944, ss. 71-72

³⁹⁷ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, s. 217

³⁹⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 102

cephelerine iki yeni bölüm ilave edildi. İkinci merhalede ise H.234 / M.848 yılında caminin güney cephesindeki bölümlerinin derinliği arttırıldı. Aynı zamanda mihrap da, yeni değişikliklere uygun olarak başka bir yere taşındı. Bu restorasyon işini, Emir'in yardımcılarında Nasır adında bir genç takip etti.³⁹⁹

Bu dönemde, sadece II. Abdurrahmân tarafından yaptırılan camiler yoktu. Aynı zamanda Emir'in zevceleri arasından ve zengin hayırseverler tarafından kendi isimlerini taşıyan daha küçük çapta camiler yaptırıldı. Bu camiler arasında Mescidu'ş-Şifa, Mescidu'l-Fecr ve Mescidu't-Turûb camileri sayılabilir.⁴⁰⁰

Endülüs'ün fethiyle birlikte Müslüman yöneticiler, idari alanda hizmet verilebilecek bir yapıya ihtiyaç duydular. Bu bağlamda Kurtuba'nın fethinden sonra burada bulunan Kurtuba Sarayı yenilenerek, yöneticilerin idari işlerini yürütebilecekleri bir mekâna dönüştü. Kurtuba sarayı, emirlik döneminde "Emirlik Sarayı" olarak isimlendirilirken, halifelik döneminde "Hilafet Sarayı" olarak isimlendirildi.⁴⁰¹ II. Abdurrahmân dönemine gelene kadar Kurtuba Sarayı üzerinde çeşitli restorasyonlar gerçekleştirildi. II. Abdurrahmân dönemine gelindiğinde ise ihdas edilen yeni kurumlar ve artan iş yoğunluğundan dolayı sarayın içerisine yeni binalar inşa edildi. Yeni Emir, kendisinden önceki emirler gibi sarayın içerisine kendi adına bir köşk yaptırdı. Ayrıca sarayın su ihtiyacını karşılamak üzere başkente yakın dağlardan su getirtti. Bu suyu daha sonrasında halkın istifadesine sunmak amacıyla saray dışına çeşmeler yaptırdı. Kurtuba halkı, H.236 / M.850 yılından itibaren bu çeşmelerden su ihtiyacını karşılamaya başladı. Onun Emirlik Sarayı'nda gerçekleştirmiş olduğu yeniliklerden birisi de halkla saray ahalisini kaynaştırmak olmuştur. Bu amaçla, H.212 / M.287 yılında Vadi'l-Kebîr nehri kıyısında şehir merkezinden saraya uzanan bir yaya yolu inşa ettirdi. Bu vesileyle halk, Emirlik Sarayına daha rahat ulaşma imkânına kavuşmuş oldu.⁴⁰²

Bu dönemde, Emir II. Abdurrahmân'ın dışında, kendilerine köşk inşa ettiren bir kesim daha mevcuttu. Bunlar ticaretle uğraşıp dönemin refah düzeyinden maksimum

³⁹⁹ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 207-208; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Mesâcid ve'l-Kusûr*, ss. 17-19

⁴⁰⁰ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 250

⁴⁰¹ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, s. 226

⁴⁰² Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 250

düzeyde istifade eden kişilerdi. Dönemin en lüks köşkleri kendilerine aitti. Bu köşkler içerisinde havuz bulunan, güzel bahçelerden oluşmaktaydı. İçerisinde Avrupa'dan veya doğudan gelen işçiler çalıştırılmaktaydı.⁴⁰³

Müslümanlar Kurtuba'yı fethedince, Vâdi'l-Kebir nehri üzerinde bir köprü vardı. Nehir taşması sonucu zarar gören ve zaten artan nüfustan dolayı genişletilmesi gereken bu köprü birçok kez yenilendi. Kurtuba köprüsü, II. Abdurrahmân döneminde de şehri birbirine bağlayan tek yapıydı. Köprülerin şehir için stratejik önemini gören II. Abdurrahmân, kendi döneminde köprü yapımını ülkenin geneline yaydı. Onun döneminde birçok köprü inşa edildiği rivayet edilse de ne yazık ki günümüze ulaşan bir eser mevcut değildir.⁴⁰⁴

Endülüs Müslümanlarının, dış saldırılar karşısında topraklarını koruyabilecekleri müstahkem surlara ve kalelere de ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı hisseden her yönetici, şehirlerin surlarını güçlendirmek ve yeni kaleler inşa etmek için harekete geçti. Kale ve sur yapımına önem veren yöneticilerin başında II. Abdurrahmân gelmektedir. O, ülkesini dış saldırılardan korumak için öncelikle sınır bölgelerine sağlam kaleler inşa ettirdi. Ayrıca Abdullah b. Sinan başkanlığındaki gruba, Normanlar'ın saldırısına uğradıktan sonra hasar gören İşbiliyye surlarını onarmalarını emretti. Yenilenen surların kalınlığı ve uzunluğu arttırıldı. Böylece surlar eskisinden daha dayanıklı bir hale geldi.⁴⁰⁵

Emir II. Abdurrahmân'ın en önemli faaliyetlerinden birisi de, Endülüs'ün doğu sahillerinde yer alan Murcia şehrini yeniden imâr etmesidir. H.216 / M.831 yılında Câbir b. Mâlik b. Lubeyd başkanlığında bir ekip tarafından adeta tekrar imâr edilen Mursiya şehri, uzun yıllar boyunca bu yenilikleriyle zihinlerde yer edinmiştir. II. Abdurrahmân özel bir ilgi gösterdiği şehre, başta komutanların ikamet edebileceği karargâh ve işçilerin kalabilecekleri bir han olmak üzere birçok eser inşa ettirmiştir.⁴⁰⁶

Yukarıda zikredilenlerin yanında pek çok eser bina edilmiştir. Ancak bunların kaynaklarda bir bütün olarak yer almaması ve eserlerin günümüze ulaşamaması

⁴⁰³ Hüseyin Mûnis, *Meâlimu Târîh*, s. 337

⁴⁰⁴ Süleymân el-Fadlî – Abdurresûl Sâlih en-Nekîb, *a.g.m*, s. 521

⁴⁰⁵ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 81

⁴⁰⁶ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 250-251

sebebiyle kesin bilgiler verilememektedir. Ancak Endülüs tarihiyle ilgilenen bazı önemli tarihçiler, bu dönemde farklı alanlarda mimari faaliyetlerde bulunduğu kanaatindedirler.⁴⁰⁷ II. Abdurrahmân döneminde hayata geçirilen eserler, Emir'e düşman olan çağdaşları tarafından bile takdirle karşılanmıştır.⁴⁰⁸

Bu dönemde ortaya çıkan sanat eserleri üzerinde Abbasi sanatının etkisini görmek mümkündür. Emir, ilim hayatında olduğu kadar sanat alanında da Abbasilerden istifade etmeyi bilmiştir. Ayrıca o, Abbasilerden istifade etmekle bununla yetinmeyip, Hıristiyan Avrupa ülkelerinin sanat anlayışından da faydalandı.⁴⁰⁹ Endülüs, her ne kadar ilk aşamada birçok kültürden etkilenmiş olsa da zamanla mecrasını bularak kendine has bir sanat anlayışı geliştirmeyi başardı.

Emir II. Abdurrahmân döneminde inşa edilen sanat eserleri, Endülüs medeniyeti için önemli olduğu kadar İslam medeniyeti açısından da önemlidir. Zira ortaya konulan eserler, İslam medeniyet havzasının bir ürünüdür. Bu dönemde, çeşitli alanlarda küçük veya büyük boyutlu sanat eserleri, Endülüs'ün ulaştığı üstün kültürün ve medeniyetin birer nişanesidir. Endülüs, bu nişaneler sayesinde dünya medeniyet havzasındaki yerini almıştır.

Endülüs, İslam âlemiyle paylaştığı ortak özelliklerden ayrı olarak kendine has bir estetik anlayış ve zevkin sahibidir. Bu anlayış ve zevkin oluşmasında, İslam coğrafyasının en uzak köşesinde bulunmasının yanında, Avrupa Hıristiyan âlemiyle sürekli temas halinde bulunmasının da büyük tesiri vardır. Ayrıca Endülüs sanatı üzerinde, farklı inanç ve ırklara mensup yerli halkla iç içe yaşamının verdiği hoşgörüye dayalı, değişik bir ruh halinin etkileri de rahatlıkla görülebilir. Bu atmosfer içerisinde Endülüslü idarecilerin yaptırdıkları değişik türden binalar ve küçük sanat eserleri, diğer İslam ülkelerinde olduğu kadar Hıristiyan Avrupa ülkelerinde de hayranlık uyandırıp, büyük bir takdir ve beğeni toplamıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 102

⁴⁰⁸ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 251

⁴⁰⁹ Hüseyin Mûnis, *Meâlimu Târîh*, s. 337

⁴¹⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 300

III. EKONOMİK FAALİYETLER VE DÂRU'S-SİKKE'NİN KURULMASI

Emir II. Abdurrahmân zamanında, ekonomik faaliyetler hızla arttı. Bu dönemde bazı yenilikler ve gelişmeler olsa da öncesinde yapılanlar, genel anlamda devam ettirildi. Tarıma, ticarete ve sanayiye dayalı ekonomik hayat, II. Abdurrahmân döneminde de aynı şekilde önemini muhafaza etti. Bu sebeple bu bölümde, II. Abdurrahmân zamanında ekonomik hayat yerine, Endülüs'te süregelen ekonomik hayattan bahsedilecektir. Ancak yeri geldiği zaman II. Abdurrahmân'ın gerçekleştirdiği yeniliklere ve gelişmelere de değinilecektir.

Endülüs, esas itibariyle tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahipti. Bu yapı, zirai üretim, ormancılık ve hayvancılık sektörlerini içene almakta birlikte, esasında gıda ihtiyacının karşılanması ve imalat sanayine ham madde temini gibi iki temel fonksiyonu yerine getirmekteydi. Endülüslü âlimlerin tarım alanında kendi dönemlerine göre ilmi seviyesi oldukça yüksek eserler kaleme almaları, bu ülkede tarıma verilen önemin en bariz göstergesiydi. Zira her hangi bir dönemde kaleme alınmış eserler, araştırmacılara döneminin gelişmişlik seviyesi hakkında bir fikir verir.⁴¹¹

Endülüs Müslümanları, Romalıların ve Vizigotların İspanya toprakları üzerindeki tarım tekniklerini kullanmakla birlikte, İslam topraklarından edindikleri tecrübeleri ve geliştirmiş oldukları bazı yöntemleri de, bu topraklarda uygulamışlardır. Örneğin; Romalılar ve Vizigotlar sadece verimli toprakları ekip biçerken, Müslümanlar verimli toprakların yanında verimsiz toprakları da ıslah ederek, ekip biçmişlerdir. Müslümanların Endülüs'te tarım alanında devrim yaratacak uygulamalarından birisi de sulama kanalları, su depoları ve sulamak amacıyla inşa ettikleri barajlar olmuştur. Endülüslü Müslümanlar bu uygulamayla, mahsüllerin verimini arttırmış; kuraklık, kıtlık gibi dönemlerde de tarımsal faaliyetlerin duraksamasını engellemişlerdir. Müslümanların getirdiği yenilikler bunlarla sınırlı değildir. Özellikle Endülüs'e göç

⁴¹¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, s. 93

etmeden önce yaşadıkları bölgelerin zirai ürünlerini bu bölgelere taşımaları, tarımda çeşitliliğe vesile olmuştur.⁴¹²

Endülüs ekonomisinin tarıma dayalı olmasının en büyük sebebi, üzerinde yaşadıkları toprakların çok verimli olmasıdır. Özellikle de Endülüs'ün güneydoğu toprakları çeşitli ürünlerin ekildiği yerlerdi. Endülüs toprakları üzerinde birçok ürün yetiştirilse de temel gıda maddesi olan buğdayın ekilme oranı, diğer ürünlere kıyasla daha yüksekti. Tuleytula, Beyyâse (Baeza), Ubbede (Übeda), İsticce (Ecija), Şeriş (Jerez), Tutîle (Tudela), Şenterîn (Santarem) ve Kurtuba buğday üretiminin en fazla yapıldığı yerlerdi. Arpa, yulaf, çavdar, nohut, mercimek gibi ürünlerin de ekimi yaygındı. Ayrıca Endülüs Müslümanları, sebze meyve üretimine de büyük önem gösterdi. Kulumriye (Coimbra)'nın kirazı, Şentre (Cintra), Şilb (Silves) ve Ebru (Ebro)'nun elma ve armudu; Seriş, Maleka, Kûriye (Coria) ve Şilb'in inciri; Maleka ve Gırnâta'nın bademi; el-Ğarb, Sierra Morena ve Sierra Nevada'nın ayvası oldukça meşhurdu. Endülüs'e ilk defa Müslümanların getirdiği şeker kamışı da ağırlıklı olarak İşbiliyye, Maleka, el-Münkebb (Almunecar) ve Şelûbenya (Salobrena) bölgelerinde yetiştirilmekteydi. Endülüs'te zeytin üretimine de önem verildi. Zeytin üretimi ülkenin her tarafına yayılmış olmakla birlikte özellikle İşbiliyye, Kurtuba, Ceyyân, Erküş (Arcos) ve Kabre (Cabra) şehirlerinde yoğun olarak ekilmekteydi.⁴¹³

Endülüs'te dokumacılık faaliyetleri ileri bir seviyedeydi. Dokumacılık için gereken pamuk, keten, ipek ve yün gibi ham maddeler Endülüs'te mevcuttu. Ayrıca Endülüs'te ipek dokuma sanayisinde kullanılan dut ağaçlarının yaygınlığı da dikkat çekicidir. İpek dokumacıları, Kurtuba ve Meriyye şehirlerinde yaygındı. Pamuk ve keten üretiminin yoğun olarak yapıldığı İşbiliyye şehrinde de pamuk dokumacılığıyla ilgilenilmekteydi. Saragosta şehri de Endülüs'teki yün dokumacılığının merkezi sayılırdı. Endülüs'ün dokuduğu ürünler, Avrupa'ya ve Mısır üzerinden doğu ülkelerine ihraç edilmekteydi. Dokumacılık faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemlerden birisi de II. Abdurrahmân'ın emirlik dönemidir. Bu dönemde tekstik dükkânlarının sayısı arttırıldı.⁴¹⁴ Ayrıca Emir, yüksek makamdaki idareciler ve zengin kişiler için özel

⁴¹² Philip K. Hitti, *a.g.e.*, ss. 720-721

⁴¹³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, ss. 96-97

⁴¹⁴ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 348-351

giysilerin, halıların, örtülerin ve kumaşların dikildiği, “Dâru’t-Tırâz” adında tekstil atölyeleri kuruldu.⁴¹⁵

Endülüs halkının baharat ve güzel kokuya olan düşkünlüğü sebebiyle sarımsak, susam, fesleğen, safran, kimyon, kişniş, kinzi, nane, anason, mür, sedef otu ve benzeri bitkiler de bol miktarda yetiştirilmekteydi. Özellikle Tuleytula bölgesinde yetişen Endülüs safranı, emsalsiz bir kaliteye sahipti.⁴¹⁶

Endülüs’te sadece tarımsal ve dokumacılıkla ilgili faaliyetler yoktu. Aynı zamanda gemi, kayak, cam, silah üretimi gibi farklı alanlarda da faaliyetler yürütülmekteydi. Endülüs toprakları zengin ormanlık alanlarla örtülüydü. Gemi ve kayak için gerekli ham madde buradan rahatlıkla temin edilmekteydi. Ayrıca Müslümanlar Endülüs’ü fethetmeden önce de bölge insanı, gemi ve kayak yapımına büyük önem verirdi. Müslümanlar onların tecrübelerinden istifade ederek bu alanı daha da geliştirdiler. İşbiliyye, Tartûşa, Tarkûne, Cezîretü’l-Hadrâ’, Kurtuba ve Mariyye gemi ve kayak üretiminin merkeziydi.⁴¹⁷ Özellikle İşbiliyye, Norman saldırılarına maruz kaldıktan sonra II. Abdurrahmân’ın emriyle gemi üretiminin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bir şehirdi. Bu şehirde, okyanus dalgalarına dayanıklı sağlam gemiler inşa edildi.⁴¹⁸

Kurtuba Hükümeti dış saldırılara karşı mukavemet göstermek ve gerektiğinde taarruza geçmek amacıyla savaş aletleri üretimine de büyük önem göstermiştir. Bu sebeple, o dönemde savaşlarda kullanılan kılıç, ok, sırh, kalkan gibi aletler çok sayıda üretilmiştir. İşbiliyye, Mursiya, Mariyye, Tuleytula gibi şehirler, savaş aletlerinin yoğun olarak üretildiği yerler olmuşlardır.⁴¹⁹

II. Abdurrahmân döneminde cam bardak ve çanak yapımı yaygınlaşmıştı. Bunun yaygınlaşmasına vesile olan şahıs Ziryâb’tı. Zira o, Endülüs’e geldiği zaman doğunun

⁴¹⁵ Abdulmecîd en-Na’naî, *a.g.e.*, s. 244

⁴¹⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 97

⁴¹⁷ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 351-353

⁴¹⁸ Abdulmecîd en-Na’naî, *a.g.e.*, s. 225

⁴¹⁹ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 353-354

bazı örf ve adetlerini de beraberinde getirmişti. Cam bardakta su içmek ve cam tabakta yemek yemek de bu alışkanlıklardan birisiydi.⁴²⁰

Endülüs'te ticari faaliyetler oldukça yoğundu. Endülüs Müslümanlarının ürünlerden elde ettikleri mahsüller, halkın ihtiyacından çok daha fazlaydı. Bu ihtiyaç fazlası ürünler, farklı liman şehirlerinden dış ülkelere ihraç edilmekteydi. Büyük bir liman şehri olan İşbiliyye, pamuk, zeytin ve yağ ihracatının yoğun olduğu bir yerdi. İşbiliyye aynı zamanda ithalatın gerçekleştiği bir şehirdi. Özellikle Mısır üzerinden çeşitli alanlarda ürünler Endülüs'e bu limandan giriş yapardı. Endülüs'ün diğer limanları olan Malaga ve Jaen safran, incir, mermer ve şeker ihracatının yapıldığı yerlerdi. Endülüs'te üretilen ürünleri, Mısır'da İskenderiye limanı ve Bizans'ta Konstantinopl limanları vasıtasıyla Hindistan, Orta Asya gibi uzak ülke pazarlarında kendilerine yer buldu. Özellikle Şam, Bağdat ve Mekke ile gerçekleşen ticaret trafiği oldukça yoğundu. Bugün dahi uluslararası denizcilik literatüründe admiral, arsenal, average, cable, corvette, shallop, tarif gibi Arapça kökenli kelimelerin kullanılması, Müslümanların vaktiyle, denizcilik alanında ne kadar ileri bir seviyede olduğunu birer ispatıdır. Arapça adıyla Bahru'z-Zulumât (Karanlıklar Denizi) ve Batı klasik dillerinde Mare Tenebrarum olarak geçen Atlantik Okyanusunda Müslümanların gösterdiği canlı ve hareketli denizcilik faaliyetleri birçok kaynakta zikredilmektedir. Endülüs Müslümanları her ne kadar Atlantik Okyanusunda faaliyetler gösterse de asıl etkin olduğu bölge Akdeniz havzasıdır.⁴²¹

Endülüs'te emirlik dönemi boyunca devletin gelir kaynaklarında sürekli bir artış meydana geldi. Bu artışta, Endülüs'ün jeopolitik konumunun etkili olmasının yanında devletin iyi yönetilmesinin de önemli bir payı vardır. Endülüs Devleti'nin başlıca gelir kaynakları arasında doğal zenginlikler, ticaret, sanayi ve tarım sektörü sayılabilir. Ancak Endülüs Devleti'nin gelir kaynakları bununla sınırlı değildir. Endülüs Devleti'nin gayri müslimlerden aldığı cizye⁴²², tarım ürünlerinden alınan oşür⁴²³ ve yine gayri

⁴²⁰ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, s. 353

⁴²¹ Philip K. Hitti, *a.g.e.*, ss. 722-723

⁴²² Cizye, gayri müslimlerden alınan baş vergisidir. Bu vergi, gayri müslimleri korumanın bedeli olarak alınır. Bkz.: Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Afrîkî el-Mısırî Cemâleddîn Ebû'l-Fazl, *Lisânü'l-Arab I-XV*, C. XIV, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 2010, ss. 146-147

⁴²³ Oşür, toprağı işleyen bütün vatandaşlardan %10 oranında alınan toprak vergisidir. Bkz.: Muhammed b. Yakûb el-Firuzabadî Mecduddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (ed.: Muhammed Naîm el-Arksûsî), 8. Baskı, Beyrût, Müessesetü'r-Risâle, 2005, s. 440

müslimlerden alınan haraç gibi vergi türleri devletin başlıca gelir kaynaklarından birisiydi. Müslümanlardan alınan zekâtların da, devlet hazinesine önemli katkıları vardı. Ayrıca devletin kazanmış olduğu savaşlarda elde ettiği ganimetler de, devletin bir başka gelir kaynağını teşkil eder.⁴²⁴

Endülüs topraklarında ekonomik faaliyetlerin artması sebebiyle tedavülde bir para biriminin olması zarureti doğmuştur. Endülüs'ün fethinden itibaren Müslüman idareciler, çeşitli vesilelerle para basmaya başlamışlardı. Bununla beraber, hem Vizigotlardan kalma hem de Doğu'dan getirilen paraların kullanımına devam edilmiştir. Bunun yanında Endülüs'te Abbasiler'in, Bizanslılar'ın ve Afrika'daki bazı ülkelerin paraları tedavüldeydi. Endülüs topraklarında değişik para birimlerinin kullanılması, esnaf, tüccar ve halk arasında bir kargaşa oluşturmuştu. Ayrıca bu uygulama, Endülüs'ün zaman içerisinde büyüyen ekonomisine cevap vermemeye başlamıştı. Bütün bu gerekçeler neticesinde artık Endülüs topraklarında ortak bir para biriminin kullanılması zarureti ortaya çıkmıştı.⁴²⁵

II. Abdurrahmân, büyüyen ekonomi karşısında toplumun ihtiyaçlarını karşılamak adına, ilk defa "Daru's-Sikke" adında bir darphane kurdu. Daru's-Sikke'de Endülüs topraklarında tedavüle giren yeni dirhem (gümüş sikkeler), borz ve az da olsa dinar (altın sikkeler) basılmaya başlanmıştır. Altın sikkelerin az basılmasının sebebi, devlet ekonomisinin gücünden ziyade Endülüs topraklarında altın madeninin az bulunmasıdır. II. Abdurrahmân Daru's-Sikke'nin başına çok güvendiği bir isim olan Hâris b. Ebû Şibli adında bir kişiyi getirmiştir.⁴²⁶

Bu sikkelerin her iki yüzünde de kelime-i tevhid, hükümdarın ismi, basım yeri ve tarihi gibi Arapça ibareler yer almıştır. II. Abdurrahmân döneminde para basılan özel bir kurumun kurulması, Endülüs'ün bağımsız bir ekonomiye kavuşmasına vesile olmuştur. Basılan gümüş paralarla ülke topraklarındaki ekonomik faaliyetler devletin

⁴²⁴ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 365-378

⁴²⁵ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 244

⁴²⁶ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 244

kontrol edebileceği bir konuma gelmiştir. Bu yeni paralarla birlikte devlet hazinesine de her bir dirhemden %3 oranında gelir elde edilmiştir.⁴²⁷

II. Abdurrahmân döneminde ekonomik alanda gerçekleşen reformlar, devletin güçlü bir ekonomiye sahip olduğunu göstermektedir. II. Abdurrahmân yapmış olduğu bu yeniliklerle, kendisinden sonra tahta geçecek olan oğlu Muhammed'e güçlü bir ekonomiye sahip bir devlet bıraktı. Emir Muhammed, kendisine bırakılan bu güçlü devleti daha da ileri seviyeye götürme çabasına girdi. Ancak bu konuda ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir.

IV. ORDU TEŞKİLATI

Müslümanlar, Endülüs'ün fethedilmesinin ardından bu bölgeleri mesken tutmaya başladılar. Ancak bu coğrafyada tutunabilmek için, güçlü bir donanmaya sahip olmak gerekmektedir. Müslüman yöneticiler bu sebeple, her durum ve koşula uygun bir orduya sahip olmak için toplumun ve bölgenin ihtiyaçlarını göz önünde tutarak, güçlü bir ordu yapılanması kurma çabasına girdiler. İdareciler, o günkü savaş teknolojisini ve teknik gelişmeleri yakından takip ederek bunları, ordu teşkilatının güçlenmesinde kullandılar.⁴²⁸

Endülüs toprakları, birçok etnik ve dini unsuru bünyesinde barındıran kozmopolit bir yapıya sahipti. Toplumun bu yapısı, ordunun dizayn edilmesinde dikkat edilmesi gereken bir unsurdu. Zira toplum içerisinde sonradan Müslüman olan, Hıristiyan ve Yahudilerin topluma entegre olması gerekiyordu. Bu unsurları da ordu bünyesine dâhil edecek bir teşkilat yapısının kurulması, sonradan çıkabilecek problemlerin önüne geçilmesi bakımından son derece önemliydi. Ordunun genel yapısına bakıldığında, bu fikriyatların bir sonucu olarak bütün toplumu kucaklayan, bünyesinde barındıran bir teşkilat yapılanmasının ortaya çıktığı görülür. Bazı tarihçiler,

⁴²⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, ss. 106-107

⁴²⁸ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 41-48

sonradan Müslüman olan yabancı unsurların Endülüs ordusu üzerindeki etkisi ve varlığını, Abbasi Devleti'nin bünyesinde yer alan Türkler'e benzetmektedirler.⁴²⁹

Endülüs Emevi Devlet'inde ordu, üç gruptan meydana gelir. Bu teşkilat yapılanması, Emirlik dönemi boyunca devam etti. Bu gruplardan ilki ve en önemlisi Esnâd diye isimlendirilen Şamlı askerlerden (Şâmiyyûn) oluşur. Bu grup, sürekli savaşa hazır iki birlik bulundurmaya zorundaydı. Bu birlikler, üçer ay arayla sefere çıkarlardı. Bu grup, devlete sürekli askerlik hizmeti sunma karşılığında "el-küverul-mücennede" olarak bilinen askeri bölgelerde ikamet ederlerdi. Bu bölgedeki zimmilerin haraç gelirlerinin üçte biri bu gruba verilir. Aynı zamanda bu grup, öşür ödemekten de muaf tutuldu. Şamlı askerlerin her biri gaza dönüşlerinde 10, komutanlar ise 200 dinar ile ödüllendirilirdi.⁴³⁰

Endülüs ordusunun ikinci büyük gücünü, fetihle birlikte bölgeye yerleşen Arap ve Berberilerden oluşan Belediyûn unsuru oluşturur. Bunlar ordunun huşud grubuna dâhildiler. Fetihle birlikte bölgeye gelen Arap ve Berberiler, yerleşik hayata iyice adapte olup savaşçı kimliklerinden yavaşça uzaklaşmaya başladılar. Ancak yine de bu grup, Şamiyyûnlar gibi savaşa hazır iki birlik bulundurmaya zorundaydılar. Bu birlikler altı ayda bir savaşa çıkardı. Savaşa giden bu askerler, ele geçirilen ganimetler haricinde herhangi bir ücret almıyorlardı. Bu askerlerin komutanına her bir savaş adına, 100 dinar ödenirdi. Bu grup, öşür ödemekle mükellefti. Zaman içerisinde müslüman olanların sayısının artması neticesinde Muvelledûn denen kişiler de bu grupta yer almaya başladı.⁴³¹

Orduyu teşkil eden üçüncü grup ise haşem denilen muhafız birliğidir. Muhafız birliğinin görevi, hükümdarı her türlü saldırıya karşı korumaktır. Bu sebeple muhafız

⁴²⁹ Emirler, sonradan Müslüman olan insanları da orduya dâhil ederek onları kendilerine muhalif kesimlere karşı kullanmışlardır. Örneğin; I. Hakem'in muhafız teşkilatı, sonradan müslüman olanlardan oluşan bir yapılanmaydı. Bu yapılanma, Kurtuba'da Emire karşı girişilen Rabat isyanında önemli bir rol oynamışlar ve I. Hakem'i canları pahasına korumuşlardı. Eğer başa geçen Emirler, Arapları veya Berberileri kendi yakınlarına almış olsalardı, kendine muhalif olanlar içeriden Emir'e karşı ittifak kurabilecekleri bir yapı ortaya çıkabilirdi. Bu sebeple muhafız teşkilatı genelde sonradan müslüman olan insanlardan oluşmaktaydı. Bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, ss. 142-143; Ayrıca Endülüs Emevi Devleti Ordusunda yer alan farklı etnik grupları daha detaylı öğrenmek için Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 49-68

⁴³⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 141

⁴³¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 142; Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 50-60

birliğine sadece üstün savaş yeteneğine sahip ve güvenilir kişiler alınır. Bu grup, ordunun en eğitimli bölümünü teşkil eder. Bu grup, Sakâlîbe denilen Hıristiyan menşeli azatlılar, gözü pek savaşçılar, Kuzey Afrika ve Sudan kökenli kimselerden meydana gelir. Emirler, Endülüs'te etkin olan unsurları muhafız teşkilatında istihdam etmediler. Bunun birçok sebebi olsa da en önemli sebebi, bu unsurların saray içerisine etki etmelerini engellemektir.⁴³²

Endülüs ordusu, piyade ve süvari birlikler olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Piyade birlikler kılıç, hançer, topuz, kargı, ok ve yay gibi savaş aletleri kullanırlardı. Buna karşın süveri birlikleri ise kılıç, mızrak ve balta gibi aletlerle savaşa çıkarlardı. Zırh, kalkan ve miğfer her iki birliğin de kendilerini korumak için kullandıkları aletlerdendir. Savaş esnasında ise en çok kullanılan savaş aleti mancılıktı. Mancılık sağlam düşman kalelerinin kapılarını Müslümanlara açan önemli bir savaş aletiydi. Mancılıkla dövülen düşman birlikleri, kısa zaman içerisinde teslim olmak mecburiyetinde kalırlardı.⁴³³

Endülüs ordusu, savaş esnasında genellikle vur-kaç taktiğini uygulamıştır. Bu taktik, düşmana hızlı bir şekilde saldırıp karşı tarafı bozguna uğrattıktan sonra hızlı bir şekilde geri çekilmeden ibarettir. Müslümanlar bu taktikle, düşmana var güçleriyle saldırıp karşı tarafı yıpratmayı ve en az zararla savaştan çıkmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Endülüs ordusu, zamanın ve ihtiyaçların neticesinde farklı savaş stratejileri geliştirmiştir. Bu savaş taktikleriyle ordu güçlenmiş, harici ve dâhili düşmanlara karşı kararlı bir şekilde mücadele edebilmiştir.⁴³⁴

Endülüs ordusu, genellikle "Savâif" denilen yaz seferlerine çıkardı. Düzenlenen seferlerde de özellikle Haziran ayı tercih edilirdi. Mayıs ayında ise ordunun savaş esnasında ihtiyaç duyacağı malzemeler tedarik edilip hazırlanırdı. Ancak ordu, bazı zaruri zamanlarda nadiren de olsa kışın sefer düzenlerdi. Bu seferlere de "Şevâtî" denilirdi. Müslümanların özellikle yazın sefere çıkmasının birçok sebebi olsa da bunların arasında en önemlisi, yaz aylarında ordunun daha geniş hareket imkânına sahip

⁴³² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 142; Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 62-68

⁴³³ Hüseyin Yûsuf, *a.g.e.*, ss. 353-354

⁴³⁴ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 75-80

olmasıdır. Müslümanların sefer düzenledikleri bölgeler, genellikle dağlık alanlara sahipti. Bu bölgelerde kış oldukça set geçtiği için buralara kış aylarında yapılacak bir sefer, Müslümanlar açısından daha yorucu ve maliyetli olurdu. Bu sebeple Endülüs idarecileri, genel olarak kışın yapılacak seferlere pek sıcak bakmadılar.⁴³⁵

Endülüs ordusu, Hükümdarın emriyle sefer hazırlıklarına başladı. Hükümdar'ın emri bütün vilayetlere duyurulur ve askeri birlikler, buldukları bölgelerden başkent Kurtuba'ya gelmek için yola koyulurlardı. Bütün askeri birlikler, Kurtuba'nın en büyük meydanında bir araya gelirdi. Bu meydana, nereye sefer düzenleneceği ve nelerin yapılacağı konusunda askerler bilgilendirilirdi. Ardından doğu geleneklerinden ilham alınmış bir gösteri düzenlenerek, askerin moral ve motivasyonu en üst seviyeye çıkarılırdı. Gösteriler tamamlandıktan sonra başkentten en büyük camisi olan Kurtuba Ulucamii'nde topluca bir namaz kılınırdı. Namazın akabinde askerler, halkın duaları ve sevgi gösterileriyle birlikte sefere uğurlanırdı.⁴³⁶

Endülüs ordusunun kara birlikleri oldukça güçlüydü. Ancak ordunun deniz hattı, II. Abdurrahmân dönemine gelinceye kadar pek güçlü sayılmazdı. Özellikle Normanlar'ın Endülüs sahil yerleşkelerine saldırımları neticesinde, Endülüs donanmasının yenilenmesi ve daha da güçlenmesi için bazı önlemler gündeme geldi. II. Abdurrahmân, vakit kaybetmeden Endülüs donanmasını yenilemek için düğmeye bastı. İlk iş olarak, dış saldırılara karşı mücadele edebilecek ve okyanus dalgalarına karşı koyabilecek sağlam gemiler inşa edecek tersaneler kuruldu. Bu tersaneler, Endülüs donanmasının her türlü ihtiyacına karşılık verebilecek teçizata sahipti. Emir'in denizcilik alanında gerçekleştirdiği yenilikler, adeta Endülüs tarihinde bir çığır açtı. Üç tarafı denizlerle kaplı olan bir yarım ada da savaş gemilerinin yetersiz oluşu, devletin istikbalini tehlikeye düşürecek bir durumdu. II. Abdurrahmân, bu yenilikleriyle Endülüs'e denizden gelebilecek tehlikelere karşı devletin ve halkın güvenliğini sağlamış oldu. Endülüs donanması, II. Abdurrahmân'dan sonra da dönemin teknik gelişmelerini yakından takip ederek, yeniliklere ayak uydurdu.⁴³⁷

⁴³⁵ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 68-72

⁴³⁶ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Suverü min Hayâti'l-Harbi*, ss. 72-75

⁴³⁷ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 225

V. ENDÜLÜS'TE MEYDANA GELEN DOĞA OLAYLARI

Emir II. Abdurrahmân'ın otuz senelik hükümdarlığı boyunca Endülüs toprakları, birçok doğa olayına tanık oldu. Bunlardan ilki H.212 / M.828 yılında meydana gelen sel faciası idi. Uzun günler boyunca yağın yağmur neticesinde Endülüs toprakları büyük bir sel faciasına maruz kaldı. Endülüs'ün birçok şehri sel hadisesinden etkilendi. Endülüs topraklarını dış saldırılara karşı muhafaza eden şehir surlarının büyük bir kısmı yıkılmışken büyük bir bölümü de tahrip oldu. Sel sularının en çok etkilediği şehirlerden olan Saragosta'da birçok eser yıkıldı. Bunların başında şehir halkını coğrafi olarak birleştiren Sarakosta köprüsü gelir. II. Abdurrahmân'ın talimatıyla bu köprü kısa zaman içerisinde yenilendi. Ayrıca yıkılan diğer eserler yeniden inşa edilirken tahrip olan birçok eser de restore edildi. Her ne kadar sel olayının akabinde ekonomik reformlarla insanların zararları karşılanırsa da, bu hadise kamuoyunun hafızasında kötü bir yer edindi.⁴³⁸

Endülüs toprakları, H.218 / M.834 senesinde dünya üzerinde nadir gerçekleşen hadiselerden birine tanık oldu. Bu yılda, Ay'ın Güneş ile Dünya arasına girmesi neticesinde Güneş tutulması gerçekleşti. Ramazan ayının sonlarına doğru gerçekleşen bu doğa olayı, güneşin batımından önce cereyan ettiği için her yer bir anda karanlığa büründü.⁴³⁹ Güneş tutulmasının ardından Müslümanlar, Kurtuba Camisinde toplandı. O günün kadısı Yahyâ b. Muammir, güneş tutulmasının ardından Müslümanlara Kûsûf namazı kıldırıldı.⁴⁴⁰

Endülüs halkı, H.224 / M.840 yılına gelindiğinde görkemli bir doğa olayı olan göktaş yağmuruna şahit oldu. Meteor yağmuru, bazı meteorların dünya atmosferine girdikten sonra uzayda bıraktıkları izin, havanın yüzeyiyle sürtüşmesi sonucu ortaya çıkan görsel bir şovdur. Bu yılda Endülüs yarımadası yıldızları güneyden kuzeye, doğudan batıya doğru hızlı bir şekilde dağıldığını seyretti.⁴⁴¹

Endülüs halkı, H.232 / M.848 yılında en zorlu günlerinden birini yaşadı. Bu yılda, Endülüs topraklarında büyük bir kuraklık meydana geldi. Bu kuraklık neticesinde

⁴³⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 221

⁴³⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 83-84

⁴⁴⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 82

⁴⁴¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 85

açlık ve kıtlık ortaya çıktı. İnsanların hayvanları telef olup gitti. Otlaklar ve bahçeler yandı. Bu kuraklık neticesinde bölgedeki çekirge sayısı çoğaldı. Bu hadise Endülüs insanlarının yaşadığı büyük trajedik olaylardan bir tanesidir. İnsanlar bu kuraklığın geçmesi için yağmur duasına çıktılar. Rivayetlere göre, bu yağmur duasından sonra kuraklık ortadan kalktı.⁴⁴² Kurtuba Hükümeti, bu kuraklık neticesinde temel ihtiyaç maddelerini depolama yoluna gitti. İnsanlar, bu kuraklık dönemlerinde ihtiyaçları nispetinde bu depolardan erzaklarını aldılar.⁴⁴³

Endülüs topraklar, H.212 / M.828 yılında gerçekleşen sel baskınının ardından H.235 / M.850 yılında ikinci sel faciasını yaşadı. Bu yıl ki sel baskını öncekine nazaran daha ağır geçti. Sel baskını neticesinde, Şeyl nehri taşıp üzerinde bulunan İsticce köprüsünü yıktı. Ayrıca taşan nehir, yakınındaki değirmenleri ve bütün setleri tarip etti. Sel baskını, bununla da sınırlı kalmadı ve İşbiliyye şehrinin on altı köyünü de etkiledi. Şiddetli yağın yağmurlar neticesinde Tâca nehri de taşı. Taşan nehir etrafındaki on sekiz köye zarar verdi. Gerçekleşen sel baskını otuz mil çivarında bir bölgeyi etkisi altına aldı. Yağmurun dinmesiyle zararın büyüklüğü ortaya çıktı. Kurtuba Hükümeti, zararların telafi edilmesi için yoğun çabalar harcadı.⁴⁴⁴

⁴⁴² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 89; Nüveyrî, *a.g.e.*, C. XXIII, s. 225

⁴⁴³ İbn Dahiyye, *a.g.e.*, s. 136

⁴⁴⁴ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 89

IV. BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. HAKEM'İN

DEVLET YÖNETİMİ, HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Bu bölümde, II. Abdurrahmân'ın devlet yönetimine getirdiği farklılıklar ve yenilikler başta olmak üzere, edebî kişiliği ve ömrünün sonlarında cereyan eden hadiselerle değinilecektir. Emir'in bu yönlerinin iyi incelenmesi, döneminin de daha doğru anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Dolayısıyla bu bölüm, diğer bölümlerin bir tamamlayıcısı niteliğindedir.

I. DEVLET YÖNETİM ANLAYIŞI

Emir II. Abdurrahmân dönemine gelindiğinde, devlet askeri ve siyasi anlamda güçlü bir durumda olmasına rağmen, idari alanda donuk bir yapıya sahipti. Devletin sınırları geniş olsa da bu büyük yapıyı idare edebilecek idari sistem mevcut değildi. Bu yüzden II. Abdurrahmân, emirliğe geldiği zaman söz konusu zafiyeti görüp, bununla ilgili hızlı adımlar attı. İlk olarak, Abbasi Devlet idari sistemini Endülüs topraklarına taşıdı. Ancak Abbasi Devleti'nden nakledilen idari sistem, Endülüs topraklarının sosyo-politik yapısı gözetilerek, üzerinde bazı değişiklikler yapıldıktan sonra uygulamaya kondu.⁴⁴⁵

Emir II. Abdurrahmân, tahtta bulunduğu sürece içerisinde yönetim işlerine büyük önem vererek, halkını rahat ettirmek için azami gayret sarfetmiştir. Halk, II. Abdurrahmân'ın icraatlarından ve atadığı kişilerden oldukça memnun kalmıştır. Halk arasında adalet ve eşitlik ilkelerini uygulamaya ve iyi idare etmeye çalışan II. Abdurrahmân özellikle adliye, hâciblik, vezirlik ve hazine gibi önemli mevkilere getireceği kişiler hakkında son derece titiz davranmıştır.⁴⁴⁶

A. HÂCİBLİK VE VEZİRLİK

Sözlükte “kapıcı” ve “perdeci” anlamlarına gelen hâcib, İslam devletlerinin birçoğunda yer alan hâciblik idarecisinin ünvanıdır. Hâciblik müessesesi ilk olarak, Emeviler ve Abbasilerde ortaya çıkan bir kurumdur. Bu iki devlette de hâcibin görevi,

⁴⁴⁵ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 241

⁴⁴⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 222

hükümdarın huzuruna çıkacaklara eşlik etmek ve görüşme bitiminde gelen kişinin huzurdan ayrılmasını sağlardı. Hâcib, aynı zamanda hükümdarın koruma görevlilerinin amiriydi. Kısacası hâcib zikredilen devletlerde, devlet ricalinin ve halkın hükümdarla irtibatını sağlayan bir protokol memuruymuştu. Vezirlik ise Abbasi Devlet teşkilatında yer alan önemli bir müesseseydi. Vezir, Abbasiler’de hükümdardan sonra gelen en yetkili idareciydi.⁴⁴⁷ Görüldüğü gibi Abbasiler’de vezirin konumu, hâciblikten daha üst bir makamı temsil etmekteydi.

Hâciblik ve vezirlik müesseseleri, Endülüs topraklarında yeni bir anlam kazanmıştır. II. Abdurrahmân’ın emirliğe gelişiyle birlikte, saray teşkilatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Emir, Emevi ve Abbasiler’de protokol memurluğu statüsünde olan hâcibliği, vezirliğe denk bir müessese haline getirmiştir. Hatta zamanla vezirin önüne geçen hâcib, Emir II. Abdurrahmân’dan sonra en yetkili merci haline dönüşmüştür. Bu dönemde saray kâtipleri ve vezirler, hâcibe bağlı bir vaziyete gelmişlerdir.⁴⁴⁸

Endülüs Hükümeti bir pramit olarak düşünüldüğünde, pramidin en üst katmanında hükümdar yer alırdı. Hükümdar yasama, yürütme organlarının başında olan kişiydi. Hükümdarın kararları, kayıtsız ve şartsız yerine getirilirdi. Emir, kendisine ait yetkileri bir başkasına devretme hakkına sahipti. Görevi devrettiği kişiler, işledikleri fiiller konusunda sadece Emir’e karşı sorumluydu. Hükümdar, devlet işleriyle ilgili bazı işleri vezirlere tevdi ederdi. Vezirler arasından seçtiği bir kişiyi de onların başına geçirdi. Vezirlerin başına geçirdiği kişi hâcibtir. Hâcib, vezirlere verilen görevleri kontrol eder ve ihtiyaç duyması halinde vezirleri toplayıp, onlardan gelişmeler hakkında bilgi alabilirdi. Hâcibin ise sorumlu olduğu tek kişi hükümdardır. Endülüs’teki hâciblik müessesesi, günümüzde Başbakanlık kurumuna benzetilebilir. Zira görev alanları ve icraatları birbirlerine çok yakındır.⁴⁴⁹

Vezirlik müessesesi, Endülüs Emevi Devleti’nin kuruluşundan itibaren mevcuttu. Ancak II. Abdurrahmân, devlet idari sistemini düzenlerken vezirlik müessesesinde hem muhteva hem de sayı bakımından, devletin ve toplumun ihtiyaçları

⁴⁴⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 125

⁴⁴⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 125

⁴⁴⁹ Abdulmecîd en-Na’naî, *a.g.e.*, s. 242

doğrultusunda bazı değişiklikler meydana getirdi. Emir, vezirlerin sayısını arttırarak her birini farklı alanlarda görevlendirdi.⁴⁵⁰ II. Abdurrahmân döneminde vezir sayısı dokuza yükseldi. Her bir vezirin maaşı, yaklaşık 300 dinar civarındaydı.⁴⁵¹ O günün hayat standartları göz önünde tutulduğu zaman, bu maaşın gayet iyi bir ücret olduğu anlaşılır.

Emir II. Abdurrahmân, her an ulaşabilmek için vezirlere sarayın içerisinde veya yakınında evler inşa ettirdi. Emir, vezirlerin her gün sarayda toplanmasını zorunlu hale getirdi. Bu sebeple Emirlik Sarayı'nın içerisinde vezirlere ait odalar tahsis etti. Her gün vezirlerle toplantı yapan Emir, devlet işleriyle ilgili istişareler gerçekleştirip, onların tecrübelerinden ve birikimlerinden istifade etmeye çalıştı. Emir, bir konuyla ilgili karar almadan önce genellikle vezirlere danışır ve öyle hareket ederdi.⁴⁵²

Sultan II. Abdurrahmân, hâciblerin ve vezirlerin seçilmesinde çok titiz davranırdı. Bu makamlara kişiler tayin edilirken, o kişinin soylu ve entelektüel bir aileden gelmesine, hayatında suça bulaşmamış biri olmasına, o makamın ağırlığını kaldırabilecek bilgi, birikime ve zekâyâ sahip olmasına ve nihayetinde devletine ve halkına bağlı olmasına dikkat edilirdi. Zira bu kişilere, hükümdardan sonra devletin en önemli makamları emanet verilirdi. Bu sebeple bu makamlara gelen kişilerin, genellikle etnik ve kavmiyetçi duygular taşımamasına özen gösterilirdi. Zira bu makamda olan birisinin her hangi bir gruba mensup olması ve onların lehine davranması devleti zaafa düşüren bir durum olabilirdi. Bunun örneklerini geçmişte cereyan eden hadiselerden dolayı gayet iyi bilen II. Abdurrahmân, her gruba eşit mesafede durabilecek hâcibler ve vezirler tayin etmeye gayret gösterdi. Önemli makamlara ehil insanların getirilmesi, bu kişilerin halk tarafından erken kabullenilmesine vesile oldu.⁴⁵³

Önemli makamlara getirilen bu kişilere dikkat edilecek olursa II. Abdurrahmân'ın, devlet işlerini hakkıyla yapabilecek kimseleri seçme hususunda ne derece özen gösterdiği anlaşılır. Bu husus, devlet yönetiminde gerçekleşen başarılarının arka planını oluşturmuştur. Zira devletin önemli mevkilerine ehil olmayan kişiler

⁴⁵⁰ Ahmed Muhtâr el-Abâdî, *Târîhi 'l-Mağrib ve 'l-Endelüs*, ss. 142-143

⁴⁵¹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 80

⁴⁵² İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, ss. 77-78

⁴⁵³ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 243

getirilseydi; bu durum devletin idari yapısını zayıflatır ve nihayetinde vahim sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabilirdi.⁴⁵⁴

Emir II. Abdurrahman döneminde toplam dokuz tane hâcib ve vezir görev yapmıştır. Görev yapan hâcib ve vezirler sırasıyla şöyledir:

- 1) Abdülkerim b. Abdülvâhid b. Muğis (hâcib)
- 2) Mûsâ b. Cudeyr b. Basîl (hazineden sorumlu vezir)
- 3) Tâhir b. Ebî Hârûn (hazineden sorumlu vezir)
- 4) Mihrân b. Abdi Rabbih (hazineden sorumlu vezir)
- 5) Abdurrahmân b. Ğânim (vezir)
- 6) İsa b. Şehîd (hâcib)
- 7) Yusuf b. Buht (vezir)
- 8) Abdullah b. Ümeyye b. Yezîd (vezir)
- 9) Abdurrahmân b. Rüstem (vezir)⁴⁵⁵

B. KADILIK

Adelet teşkilatının en üst makamını temsil eden kadılık, en eski İslam kurumlarının arasında yer alır. Kadılık, Endülüs'ün fethinden hemen sonra teşekkül eden bir müesseseydi. Ancak ilk zamanlar, Endülüs'teki Müslümanların ekseriyeti asker kökenli olduğu için bu kurumun başında bulunan kadı, “kâdi'l-cünd (ordu kadısı)” ünvanını taşımaktaydı. Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasıyla birlikte artık bu ünvanın yerine, başkadı makamına tekabül eden “kâdi'l-cemâ” ünvanı kullanılmaya başlandı. İdari merkezlerdeki kadılar zikredilen ünvanı alırken, taşradakilere sadece kadı veya sâhibu'l-kadâ denmekteydi.⁴⁵⁶

Başkadılık veya kadılık makamlarına tayin edilecek kimseler hükümdar tarafından doğrudan atanırdı. Hükümdar bu kişileri, adalet mekanizmasının güzel bir şekilde işlemesi adına devlete bağlı bütün şehir veya taşralara yollardı. Her ne kadar

⁴⁵⁴ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 223

⁴⁵⁵ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 80; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 78

⁴⁵⁶ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, s. 132

hükümdar istediği kişileri atama yetkisine sahip olsa da, ilim ve irfanını bilip değer verdiği fukahaya da danışarak hareket ediyordu.⁴⁵⁷ İbnü'l-Kutiyye'nin eserinde zikrettiği II. Abdurrahmân ile Yahya b. Yahya arasındaki ilişki buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Rivayete göre, Emir II. Abdurrahmân, fakîh Yahya b. Yahya'ya bir oğlun babasına gösterebileceği hürmetten daha fazlasını gösterirdi. Onun görüşünü almadan kâdı tayin etmezdi.⁴⁵⁸ Emir II. Abdurrahmân fakihlere, sadece kadıları göreve getirirken danışmamış; görevlerinin devam edip etmemesi konusunda da fakihlerin görüşüne başvurmuştur. Bunun en güzel örneği Yahya b. Yahya'nın, kadı Yahya b. Mamer'in ilmi yetersizliğini ortaya koyması ve bunun üzerine Emir'in onu görevinden derhal azletmiş olmasıdır.⁴⁵⁹

Başkadılık ve kadılık makamlarına getirilen kişilerin bazı vasıflara sahip olması gerekirdi. Öncelikle bu makamlara atanacak kişilerin yeterli bilgi, birikime ve tecrübeye sahip olmaları beklenirdi. Ayrıca günlük yaşantılarında temiz bir ahlaki sicile sahip olmaları da şarttı. Samimiyet, zerafet, metanet, tok gözlülük ve en önemlisi de tarafsızlık aranan vasıflar arasındaydı.⁴⁶⁰

Kadılar, mesuliyeti ağır bir vazife icra etmelerine rağmen, sanıldığı gibi yüksek maaşlar almamaktaydılar. Bazı kadılarsa, kendilerine ödenen ücreti çeşitli sebeplerle kabul etmeyip, geçimlerini farklı işlerle uğraşarak sağlamaktaydılar. Kadı, her şeyden önce görev yaptığı yerin hâkimiydi. Bu sebeple evlenme, boşanma, miras taksimi, anlaşmalar, suçlulara ceza verme konuları, doğrudan görev alanına giren hususlardı. Kadı, bu hususlarda kendisine yapılan müracaatları değerlendirmek ve açılan davaları hükme bağlamakla mükellefti. Beytül-mâl'in murakabesi, vakıf ve vakıf mallarının idaresi, merkez cami imamlığı, Cuma hutbesinin iradı, hudut boylarındaki idari ve askeri faaliyetlerin teftişi, gerektiğinde hükümdar adına yabancı ülkelere giderek diplomatik heyet içerisinde yer alma gibi hususlar da görev alanlarına giren

⁴⁵⁷ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 132

⁴⁵⁸ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 75

⁴⁵⁹ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 80

⁴⁶⁰ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, s. 133

hususlardandı.⁴⁶¹ Görüldüğü gibi başkadılık ve kadılık makamları birçok konuyu ve görevi bünyesinde barındıran önemli kurumlardan bir tanesiydi.

Başkadılar ve kadılar bir konuda hüküm verirken bazı hususlara dikkat etmek mecburiyetindeydiler. Bu hususlar, yargılamanın daha doğru bir şekilde gerçekleşmesi için uyulması gereken kurallardı. Dava esnasında ve öncesinde uyulması gereken kuralların bazıları şunlardı:

- Vereceği hükümlerde Kuran-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in sünnetini rehber edinmek
- Yüklendiği vazifenin ağırlığını ve önemini bilerek, her gün nefis muhasebesi yapmak
- Tarafsızlık ilkesinin bir gereği olarak, davalı ve davacı hakkında en küçük bir ayırım yapmamak
- Konuya doğrudan veya dolaylı dâhil olan şahitleri, hiçbir baskı altına almaksızın sonuna kadar dinlemek
- Hüküm verebilecek bir kanaate ulaştığı zaman, tarafların zarar görmesini engellemek açısından davayı erken bir şekilde sonuçlandırmak
- Delilleri iyi bir şekilde inceledikten sonra kesin bir kanaate ulaşamamışsa, kesin bir kanaate sahip oluncaya kadar bekleyip, ondan sonra konu hakkında hüküm vermek
- Dava esnasında kendisine yardımcı olan müşavir ve yardımcılarını güvenilir ve ilmi yeterliliğe sahip olan kimseler arasından seçmek
- Davayı kimsenin içinde şüphe kalmayacak şekilde herkesin bildiği mekânlarda icra etmek
- Bir konuda hüküm verirken kimseyi mağdur etmemek için konuyu bütün boyutlarıyla incelemek
- Kesin olarak bilmediği bir konu hakkında yanında bulunan ilim sahibi müşâvirlerin fikrine başvurmak⁴⁶²

⁴⁶¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, ss. 133-134

⁴⁶² el-Huşenî, *a.g.e.*, ss. 22-23

Emir II. Abdurrahmân döneminde kadılık makamında görev yapmış olan bazı kişiler şunlardır:

- 1) Saîd b. Muhammed b. Beşîr
- 2) Muhammed b. Şerâhîl el-Meâfirî
- 3) Ebû Ömer b. Beşîr
- 4) Ferec b. Kinâne eş-Şezûnî
- 5) Yahyâ b. Ma'mer el-Lâhânî'l-İşbîliyye
- 6) Usvâr b. Ukbe el-Ceyyânî
- 7) İbn Safvân el-Kuraşî
- 8) Ahmed b. Ziyâd
- 9) Yahyâ b. Ma'mer el-Lâhânî'l-İşbîliyye (ikinci defa)
- 10) Yuhâmir b. Osmân el-Ceyyânî
- 11) Yuhâmir b. Osmân'ın kardeşi Muâz
- 12) Saîd b. Süleymân el-Ğâfikî'l-Belûtî⁴⁶³

C. ŞEHİR GÜVENLİĞİ

Emir II. Abdurrahmân döneminde gerçekleşen bir başka reform, iç güvenlikle ilgili alınan önlemlerdir. Özellikle başşehir Kurtuba'nın hem nüfus hem de yerleşim yeri açısından her geçen gün büyümesiyle birlikte ortaya yeni problemler çıkmaktaydı. Emir bu durumun üstesinden gelmek için nelerin yapılabileceği konusunda istişarelerde bulunuyordu.⁴⁶⁴

Eskiden Kurtuba şehrini, "sâhibu's-sûk"⁴⁶⁵ adında görevliler korumaktaydı. Bu görevliler günümüzdeki zabıta memuruna benzese de, görevleri ve sorumlulukları açısından çok daha geniş bir yelpazeye sahipti. Sâhibu's-sûk, hem belediye işleriyle hem de şehrin her türlü güvenliğinden mes'ûl olan biriydi. II. Abdurrahmân, bütün şehir güvenliğinin tek elde toplanmasının zaaf oluşturduğu görerek bu makamı, iki kısma

⁴⁶³ İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 80-81; İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, s. 75

⁴⁶⁴ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, s. 243

⁴⁶⁵ Sâhibu's-sûk'un hangi işlerden sorumlu olduğu, nasıl seçildiği, hangi özelliklere ve yetkilere sahip olduğu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet)*, ss. 137-139

ayırp yetkilerini sınırlama karar aldı. Sâhibu's-sûk, bundan sonra sadece çarşı güvenliği, hırsızların yakalanması ve satışlarda hile yapanların tesbiti görevleriyle ilgilendi. Diğer görevlerle ise yeni ihtas edilen, "sâhibu'ş-şurta" ve "sâhibu'l-medîne" kurumları ilgilenmeye başladı. Emir'in, yeni ihdas ettiği kurumlarla birlikte hem Sâhibu's-sûk üzerindeki ağır yük hafifletmeyi hem de şehrin güvenliği daha iyi bir şekilde sağlamayı hedeflediği söylenebilir.⁴⁶⁶

Sâhibu'ş-şurta'nın asıl görevi şehrin güvenliğini sağlamak olup günümüzdeki polis teşkilatına benzer bir kurumdur. Şehirde ortaya çıkan her türlü problemi çözme görevi bu kuruma aitti. Sâhibu's-sûk kurumunun ikiye ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan sâhibu'l-medine makamı ise, günümüzdeki belediye kurumlarına benzemektedir. Sâhibu'l-medine, şehrin bütün alt yapı ve üst yapısından sorumluydu. Bu anlamda, yeni inşa edilen binaların imara uygun olup olmadığının denetlenmesi de bu makamın sorumluluk alanlarına girmektedir.⁴⁶⁷

Emir II. Abdurrahmân'ın şehir güvenliği hakkında gerçekleştirdiği yenilikler sayesinde halk huzurlu bir ortama kavuşmuştur. Kendisinden sonra gelen emirler, onun güvenlik ve idari anlamdaki icraatları sayesinde daha rahat bir şekilde devleti yönetebilmişlerdir. II. Abdurrahmân, yapmış olduğu reformlarla Endülüs devletinin güçlenmesinde önemli rolü olan kişilerdendir. Otuz yıllık emirliği süresinde devletin eksik yönlerini gidermiş, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir devleti inşa etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen icraatlar devletin sadece içerde değil aynı zamanda dışarıda da güçlenmesine vesile oldu. II. Abdurrahmân döneminde Endülüs Emevi Devleti uluslararası alanda da söz sahibi bir devlet konumuna yükselmiştir.

II. VELİAHT MESELESİ

Emir II. Abdurrahmân, kendisinden sonra da devletin gelişmesini arzu ettiği için hükümdarlık makamına en uygun oğlunu geçirmeyi düşünüyordu. Onun Münzir, Mutarrif, Hakem, Abdullah ve Muhammed olmak üzere kaynaklarda zikredilen beş oğlu

⁴⁶⁶ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 243-244

⁴⁶⁷ Abdulmecîd en-Na'naî, *a.g.e.*, ss. 244

vardı.⁴⁶⁸ Ancak oğulları arasında Muhammed, siyasi ve askeri başarılarıyla göz kamaştırıp, diğerlerine nazaran daha çok ön plana çıktı. II. Abdurrahmân, kamuoyu tarafından da desteklenen oğlu Muhammed'i veliaht tayin etme kararı aldı.⁴⁶⁹

Emir II. Abdurrahmân'ın Târub adında bir zevcesi ve ondan doğan Abdullah adında bir oğlu vardı. Emir'in, oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmesi Târub'un hiç hoşuna gitmedi. Târub bundan dolayı, II. Abdurrahmân'ı ve oğlu Muhammed'i sevmeyen kişilerin desteğini de arkasına alarak, oğlu Abdullah'ı tahta çıkarmayı planladı. Bu amacı yerine getirebilmek için her türlü yola başvuran Târub, en sonunda kocasının canına kıymayı düşündü. Planını gerçekleştirmek için Emir'in hizmetiyle ilgilenen Nasr adında birisiyle anlaşma sağladı. Nasr, II. Abdurrahmân'a uzun süredir kin besleyen birisiydi ve Emir'in Abdullah'ı değil de oğlu Muhammed'i veliaht tayin etmesini bir türlü kabullenememişti. Ayrıca Nasr'ın, veliaht tayin edilen Muhammed'i sevmemesinin arkasında, onun kendisine pek yüz vememesi de yatmaktaydı. Hem Târub'un hem de Nasr'ın ortak düşüncelere ve amaçlara sahip oldukları için anlaşmaları zor olmadı. Nasr ilk iş olarak, Târub'un kendisine sağladığı imkânlar sayesinde, sarayda çalışanlara çeşitli hediyeler alarak onların gönüllerini kazanmaya çalıştı. Zira Emir'i öldürme planını devreye koyabilmek için çevresindekilerin gönlünü ve güvenini sağlaması gerekirdi.⁴⁷⁰

Nasr ve Târub, II. Abdurrahmân'ı zehirleterek öldürmeyi düşündüler. Hem bu şekilde öldürülürse kimse de kendilerinden şüphe etmeyecekti. Nasr, bu planı devreye koymak için Emir'in doktoruyla anlaştı. Doktora belli bir miktar para verildikten sonra kendisinden zehir yapılması istendi. Doktor, öldürücü zehri hazırlayıp Nasr'a verdi. II. Abdurrahmân'ın düzenli bir şekilde ilaç kullandığını bilen Nasr, zehri bu ilaçların arasına katıp Emir'e içirmeye çalıştı. Zehri hazırlayan doktor, bu gizli ittifakı gizleyemeyip Fahr adında bir cariyeye durumu anlattı. II. Abdurrahmân'ın sadık cariyelerinden olan Fahr, gerçekleştirilmek istenen komploların tamamını Emir'e söyledi. Durumdan haberdar olan Emir, Nasr huzura gelinceye kadar zehirli ilacı

⁴⁶⁸ Kaynaklarda beş oğlunun ismi zikredilmektedir. Ancak beşten daha fazla oğlu olma olasılığı yüksektir. Zira kaynaklar sefere çıkan oğullarını zikretmektedir. Emir'in sefere çıkmayan oğulları da olabilir. Bkz.: İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, ss. 85-86

⁴⁶⁹ Makkarî, *a.g.e.*, C. I, s. 350

⁴⁷⁰ İbn Haldun, *a.g.e.*, C. IV, s. 166

içmedi. Nasr, Emir'in öleceği beklentisiyle saraya geldi. Ancak Emir'i sağlıklı bir şekilde ayakta görünce bir şeylerin ters gittiğini anladı. Emir, Nasr'ı huzuruna çağırıp ilacı içmesini emretti. Nasr, çaresiz bir şekilde ilacı içtikten sonra öldü. II. Abdurrahmân, kendisine karşı girişilen komplonun arkasında Târub'un olduğunu bilmesine rağmen onu cezalandırmadı. Emir'in Târub'u affetmesinin arkasında birçok etken vardı ki en önemlisi, Emir'in Târub'a karşı bitmek tükenmeyen bilmeyen bir sevgi beslemesiydi.⁴⁷¹

Emir II. Abdurrahmân bu olaydan kısa bir süre sonra hayatını kaybetti. Emir'in öldüğünü gören saray muhafızları, saray kapılarını kapatarak ölümü gizlemeye çalıştı. Daha sonra devletin üst kademesinde görev yapan kişileri saraya davet ederek, durumdan haberdar ettiler. Herkes toplanınca muhafızların arasından birisi çıkıp Emir II. Abdurrahmân'ın Sarayda toplananlar arasında II. Abdurrahmân'ı çok seven saray personelleri ağlamaya başladı. Bunun üzerine odada bulunanların ileri gelenlerinden birisi oradakilere boşuna ağlamamaları gerektiğini, asıl bundan sonra ne yapacaklarını düşünmeleri gerektiğini nasihat etti. II. Abdurrahmân, ölmeden önce oğlu Muhammed'i veliaht tayin ettiyse de oradakilerin büyük bir kısmı, Târub'un oğlu Abdullah'ın tahta geçmesi yönünde fikir beyan ettiler. Bunun üzerine sözüne itibar edilen ve dürüst bir adam olan İbn Müferrec duruma müdahale edip, oradakilere şu konuşmayı yaptı: “*Şunu iyi bilmiş olunuz ki, ben de sizin gibi düşünüyorum ve Târub validemize bana olan iyiliklerinden ötürü huzurunuzda teşekkür ediyorum. Fakat bu işin mesuliyeti çok ağırdır. Sonra dışarı çıkıp halk arasına karıştığımızda “Allah'im bu adamlara lanet et. Bunlar milletin yönetimi hususunda önemli bir noktada buldukları sırada, bile bile hayırlı olanı bırakıp kötü olanı seçtiler” diyerek bize lanet okumasınlar. Sizler, Abdullah'ı ve onun arkasındakileri çok iyi biliyorsunuz. Şayet bu zat başımıza geçecek olursa bunda hayır olmayacaktır. Allah sizden bunun hesabını mutlaka soracaktır.*”⁴⁷² İbn Müferrec, bu konuşmayı yaptıktan sonra hükümdar adayının Muhammed olduğunu bildirdi. Ancak orada bulunanlardan bazıları Muhammed'in sert ve cimri biri olduğunu ileri sürerek onun hükümdarlığına sıcak bakmadıklarını ifade ettiler. Duruma yine müdahil olan İbn Müferrec, Muhammed'in hükümdar olduktan sonra yumuşayacağını ve daha cömert olacağını söyleyerek itiraz edenleri ikna etti. İbn Müferrec, toplantıda

⁴⁷¹ İbnü'l-Kûtiyye, a.g.e., s. 91

⁴⁷² *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 225

bulunanların ekseriyetini ikna ettikten sonra, Kuran-ı Kerim getirerek Muhammed adına biat almaya başladı. Nihayetinde orada bulunanların tamamı Muhammed'e biat edeceklerine dair yemin ettiler.⁴⁷³ Böylece veliaht meselesi kan dökülmeden çözüme kavuşmuş oldu. İslam tarihi kaynakları, Târub'un bu toplantı sırasında neler yaptığı konusunda bir bilgi vermemektedir. Ancak ilk etapta Abdullah'ın tahta çıkması lehinde seslerin yükseldiğine bakacak olursak, Târub'un bu toplantıya doğrudan veya dolaylı müdahil olduğu anlaşılır.

Muhammed'e yeni emir olduğu haberini, saray yetkililerinden Sadun ve Kasım vermek istedi. Bu kişiler, ilk etapta Abdullah'ı destekleyip, Muhammed'in emirliğine sert bir şekilde karşı çıktılar. Ancak bütün emirlik işaretlerinin Muhammed'i göstermesinden sonra muhalifliği bırakmak zorunda kaldılar. Yeni Emir Muhammed'in gönlünü kazanmak için de bu müjdeli haberi kendileri iletmek istediler. Sadun ve Kasım Muhammed'in yanına giderek müjdeli haberi verdiler. Ancak bu kişilerin kendilerine muhalif olduklarını bilen Muhammed, bunun bir tuzak olabileceğini düşünerek habere temkinli yaklaştı. Muhammed, yanındaki kurmaylarıyla istişare etti. Nihayetinde haberin doğru olabileceği düşüncesi ağır bastı ve saraya doğru yola koyuldu. Muhammed, saraya girdikten sonra bütün üst düzey yetkilileri huzuruna çağırdı. Gelenlerin hepsi yeni Emir'e biat ettiler. Böylece Muhammed, babasının vefatını müteakip tahta oturmuş oldu.⁴⁷⁴

Emir II. Abdurrahmân'ın ölümünden sonra ortaya çıkan veliaht tartışmaları ve nihayetinde II. Abdurrahmân'ın öldürülmek istenmesine kadar uzanan olaylar, sarayda bir birliğin ve Emir'e karşı tam bir sadakatin olmadığını göstermektedir. Ayrıca bu olaylar, Emir'in hanımlarından olan Târub'un saray üzerindeki etkinliğini de göstermektedir. Emir'in emrine rağmen onun arkasından iş çevirerek oğlu Abdullah'ı tahta geçirmeye çalışması, onun saray üzerindeki etkinliğinin ve gücünün bir ifadesidir.

⁴⁷³ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, ss. 91-92

⁴⁷⁴ İbnü'l-Kûtiyye, *a.g.e.*, ss. 93-95

III. İLMÎ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Emir II. Abdurrahmân hayatı boyunca ilim adamlarını, edebiyatçıları ve şairleri koruyup kollamış ve onlara maddi ve manevi destek olmaktan geri durmamıştır. Emir'in bu destekleri sayesinde, Endülüs'ün kültürel ve entelektüel seviyesi artmıştır. Kültürel ve entelektüel alandaki bu yükseliş, halkın her kademesinde kendisini hissettirmiş ve böylece her kesimin katılımıyla yeni bir medeniyetin inşası gerçekleşmiştir. Çiftçi ürünleriyle, tüccar sattıklarıyla, müzisyen şarkılarıyla, terzi elbiseleriyle, marangoz mobilyasıyla, ilim adamı ortaya koyduğu düşünceleriyle, edebiyatçı yazdıklarıyla, şair şiirleriyle, velhasıl halkın her kesimi doğrudan veya dolayısıyla Endülüs İslam medeniyetinin inşasında rol almışlardır. Ancak bu medeniyetin oluşmasında toplum kademelerini ortak bir hedefte ve şuurda birleştirmeyi başaran II. Abdurrahmân'ın oynadığı rol, herkesten farklı olmuştur. Zira II. Abdurrahmân bu ortamın oluşmasında eşsiz bir gayret sarfetmiştir. Bu gayretinin arkasında ise onun ilme ve ilimle ilgilenenlere beslediği muhabbet yatmaktadır.

Endülüs'te meydana gelen bu değişikliğin sebepleri irdelenirken, öncelikle II. Abdurrahmân'ın ilmi ve edebî kişiliğine bakılmalıdır. Tarih kaynakları, onun söylediği veya yazdığı şiir ve nesir örnekleriyle doludur. O, hayatının her döneminde belîğ ifadeler kullanıp, karşısındakilerin takdirini kazanmayı başaran bir Emir'dir.⁴⁷⁵

Emir II. Abdurrahmân'ın ilmi ve edebî kişiliğini daha yakından incelemek için, ortaya koyduğu şiir, nesir ve belîğ ifadelerden bazı örnekler sunulacaktır.

Bir gün II. Abdurrahmân'ın huzuruna değerli eşyalar getirilmişti. Bu sıra genç saray hizmetlileri de kendisinin yanında bulunuyordu. Emir, gençlerle bir süre sohbet ettikten sonra bir tanesi hariç bütün gençler huzurundan çıktı. Emir'in o sırada uykusu gelip biraz kestirdi. Huzurda bulunan genç Emir'in ağır bir uykuya girdiğini zannederek orada bulunan malların bir kısmını aldı. Ancak genç, Emir'in kendisini denemek için uyku numarası yaptığının farkında değildi. Emir'in bir gözü açık, bütün olanları seyrediyordu. O sırada huzura diğer gençler de geldi. Huzurda bulunanlar bir şeylerin eksik olduğunu anladı. Bunun üzerine herkes bir birine şüpheli gözlerle bakmaya

⁴⁷⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 228

başladı. Bunun üzerine II. Abdurrahmân duruma müdahale ederek, malı kimin aldığını bildiğini, ancak kim olduğunu söylemeyeceğini veciz ifadelerle dile getirdi. Emir, bu sözü söyleyerek aslında her şeyi gördüğünü ancak yine de bunu kimseye söylemeyeceğini ifade etmiş olmuştur. Bu olayın ardından saray görevlilerine, ortalıkta bulunan malları kaldırmalarını emretti.⁴⁷⁶

Emir II. Abdurrahmân'ın zevcesi Târub'a düşkünlüğü dillere destandır. Öyle ki kendisini öldürmeye teşebbüs etmesine rağmen Târub'u cezalandırmamıştı. Emir zaman zaman Târub'a olan sevgisini, değerli hediyeler sunarak gösterirdi. Emir, günlerden bir gün Târub'a yirmi bin dinar değerinde bir mücevher takdim etti. Emir'in yanında bulunan vezirleri ve üst düzey yöneticiler, bu hediye'nin abartılı olduğunu söylediler. Emir, kendisini eleştirenlere şu sözlerle cevap verdi: *“Onu takınan, ondan daha kıymetli ve değerlidir. Onun güzelliği, bu taştan (mücevherden) daha ince, görünüşü daha büyüleyici, zerafeti gözleri kamaştıran, akıllı, zeki ve nadide bir varlıktır. Allah onun yüzüne güzellik ve sevimliliğin en mükemmelini vermiştir.”* Emir bu sözleriyle huzurda bulunanlara, Târub'a karşı hissettiği aşkı adeta dile getirmiş oldu. Daha sonra huzurda bulunan şair İbn Şemîr'e dönerek, onun da bu konu hakkında bir şeyler söylemesini talep etti. Bunun üzerine İbn Şemîr'in dilinden şu mısralar dökülmüştür:

“Yakut ve inci taneleri, Güneş ve Ay'dan daha üstün olana güzel gelir mi?

Allah kudrediyle onu ne güzel yaratmış, ondan başka hiçbir şeyi öyle düzgün kılmamıştır.

Kara ve denizin cevherlerinden üstün olan bu ilahi cevher, ne kadar değerlisin.

Allah gökte ve yerdekileri sadece senin için yaratmıştır.”⁴⁷⁷

Emir II. Abdurrahmân bu mısralara şöyle karşılık verdi:

“Ey İbn Şemir! Mısralarını beğendim. Şiirin, hayal gücün, düşünce ve anlayışın her türlü takdirin üstindedir.

⁴⁷⁶ *Ahbâru Mecmûa*, ss. 122-123

⁴⁷⁷ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 229.

Büyüleyici sözlerin, kulakları okşadığında namelerin sihirli ahengi gönülleri coşturuyor.

Allah yeryüzünde böyle bakire bir güzellik daha yaratmış mıdır?

Onun yanakları çiçeklerle bezenmiş, bahçedeki yasemin üzerine konmuş bir gül gibidir.”⁴⁷⁸

Emir II. Abdurrahmân, bir gün sarayda çalışanları huzuruna çağırarak mevkilerine uygun bir şekilde ikramlarda bulundu. Sarayda insanlara çeşitli hediyeler verirken o esnada orada bulunamayan meşhur edîb Ubeydullah b. Karlmâl, Emir’e bu durumla ilgili bir mektup yolladı. Mektupta şu ifadeler yer almaktaydı:

“Ey Hükümdar! Şerefin bağını çöz ve ihsanını umumi kıl.

Şifa için davetlileri topladığın gün, davetine kavuşanlara ne mutlu,

Fırtınalı olsa da, o gün, cennet diyarından daha güzeldir.

O zaman bu makama (cimrilik eden bir dedeyi görmem bana mani oldu.

Sen, en uğursuz maymunun bile kendisine bağlandığı mücahidin cihadını canlandır.

Yakın ve uzakta olan herkes için umumi ihsanıyla bukağımı çöz.”

Emir II. Abdurrahmân, bu mektuba cevaben şunları söyledi:

“Devamlı yatmayı tercih eden, payına düşen uykuya razı olmalıdır.”

Emir’in cevabı Ubeydullah b. Karlmâl’a ulaştıktan sonra o da bu söze cevaben bir mektup daha yolladı. O mektup şöyledir:

“Efendimiz, eğer ihsanından mahrum kalırsam, ben artık uyku uyuyamam ve artık bu musibetten sonra asla uykuyu tadalamam.

Eğer Firdevs cennetinde bir gün kalabilirsem, karşılıksız olan günün mahrumiyetine karşı gelirim.

Sizi tanımak!... Onu başaramadım. Sadece bir lahza gördüm.

Sizden umduğum gülden nasıl mahrum edilirim?

Ümidim üstünde şarap yankı yaparken”⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. IV, s. 229

⁴⁷⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. IV, s. 229

Emir II. Abdurrahmân, bu mısraları işittikten sonra Ubeydullah b. Karlmâl'a bir ferman yollayarak, kendisini Kurtuba'ya davet etti. Fermanın sonuna da şu sözleri ekledi:

“Eğer uyku veren bir ilaç almışsan, memnu ve mahrum olduğundan ümidini kes.

Hiç kimse zorluklara göğüs germedikçe umduğu affa nâil olamaz.

*Sen de gül umudu üzerinde ısrar ettiğin için, umduğun ihsanımıza nâil oldun.*⁴⁸⁰

Emir II. Abdurrahmân, emirlik dönemi boyunca ilim adamlarını ve şairleri himayesinde toplayıp, onların eserlerini üretebilecekleri imkânlar hazırlamıştır. Emir'in uğraşları neticesinde Endülüs toprakları, birçok ilim adamı, edebiyatçı ve şair yetiştiren ve bunları bünyesinde barındıran bir konuma yükselmiştir.⁴⁸¹

IV. VEFATI

Emir II. Abdurrahmân, H. 238 yılının Rebiülevvel ayının üçü Perşembe günü (22 Eylül 852) hayata gözlerini yumdu. Vefat ettiği zaman altmış yaşlarında bulunuyordu. Emir'in ömrü, Endülüs'ü büyük bir devlet yapma çabasıyla geçti. Bu çabaları, neticesinde halk onu sevip, bağrına bastı. Otuz yıllık hükümdarlığı süresince ortaya koyduğu başarılar, halk tarafından takdirle karşılandı. Hayattayken inşa ettiği maddi ve manevi kültür, ölümünden sonrada halk ve idareciler tarafından benimsenip, uygulandı. Onun bıraktığı kültür mirası, diğer milletler tarafından da kabullenildi.⁴⁸²

⁴⁸⁰ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, s. 230

⁴⁸¹ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. IV, ss. 230-231

⁴⁸² İbn İzârî, *a.g.e.*, C. II, s. 90

SONUÇ

Tarih boyunca birçok büyük devlet kurulmuş; miadını doldurduktan sonra da tarih sahnesinden silinmiştir. Ancak Müslümanların, onüç asır önce Endülüs'te kurdukları medeniyetin yok oluş öyküsü, hepsinden daha trajiktir. Endülüs İslam Devleti'nin yıkılışından sonra, ilim âleminde uzun yıllar boyunca sanki böyle bir devlet yokmuş gibi davranılmıştır. Günümüze kadar Endülüs'le ilgili yapılan araştırmaların azlığı, bu yok sayışın en bariz ispatıdır.

Tarihte birçok devlet kendi içerisinde kuruluş, yükseliş, duraksama ve yıkılış kademelerini yaşamıştır. Endülüs de bu kaderi yaşayan devletlerdendir. Abdurrahmân b. Muaviye'nin kurduğu Endülüs Emevî Devleti, Abdurrahmân b. Hakem'le birlikte yükselişe geçmiş ve en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Abdurrahmân b. Hakem döneminde, her açıdan Endülüs devleti şaha kalkmış ve kendisini uluslararası alanda kabul ettirmiştir. Nitekim Bizans İmparatorluğu'nun Endülüs hükümdarına mektup yollayarak, Abbasi devletinin saldırılarına karşı yardım talebinde bulunması, Endülüs devletinin uluslararası alandaki etkinliğinin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

Abdurrahmân b. Hakem, selefleri gibi Abbasi kültür mirasına yüz çevirmemiştir. Tam tersine büyük bir öz güvenle Endülüs kapılarını, Abbasi kültür mirasına sonuna kadar açmıştır. O, doğudaki ilim adamlarının devlet teşviğiyle batıya gelmelerini sağlamıştır. Ayrıca Endülüs ilim adamlarını doğuya yollayarak, oradaki bilgi ve birikimden faydalanmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak doğudaki kültür, bilgi ve birikim batıya taşınmıştır. Bu dönemde, Endülüs devlet yapısı başta olmak üzere ilmi ve kültürel hayattaki Abbasi etkisi, açık bir şekilde görülmektedir.

Abdurrahmân'ın Abbasi kültür mirasını devralması, gerçekleştirmek istediği hayaliyle yakından ilgilidir. O emirliğe gelişinden itibaren Endülüs'te büyük bir medeniyet inşa etme arzusu taşımıştır. İsteddiği kalkınma ve büyümenin sadece askeri, siyasi ve ekonomik açıdan olmayacağını; bunun yanında büyük bir ilmi ve kültürel birikime sahip olunması gerektiğinin de farkında olmuştur. Bu sebeple döneminin en gelişmiş medeniyetine sahip olan Abbasiler'den istifade etmeyi düşünmüştür. Bu düşüncesini pratikte uygulamaya koyan Emir, Endülüs'te asırlar boyu sürecek büyük bir medeniyetin meşalesini yakmıştır.

Abdurrahmân b. Hakem sadece ilmi ve kültürel alanlarda yaptıklarıyla değil, aynı zamanda askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda gerçekleştirdiği reformlarla Endülüs Devleti'nin her bakımdan güçlü bir konuma getirmiştir. Normanların saldırısından sonra donanmayı yenileyip güçlendirmiş; şurta teşkilatını kurarak şehir güvenliğini sağlamıştır. Bunun yanında Dâru's-Sikke'yi kurarak ülkeyi ekonomik açıdan güçlendirmiştir. Bunlar sadece II. Abdurrahmân döneminde gerçekleşen bazı reformlardır. Bunun yanında uluslararası alandaki diplomatik ilişkiler, orduda gerçekleştirilen yenilikler, şehirlerde inşa edilen ulu camiler ve saraylar bu dönemdeki faaliyetler arasında zikredilebilir. Bütün bu gelişmeler sayesinde ülke en parlak dönemlerinden birisini yaşamıştır.

Emir Abdurrahmân döneminde başarı elde edilen alanlardan birisi de askeri alandır. Abdurrahmân b. Hakem, Hristiyan İspanyollara ve Franklara karşı gerçekleştirdiği başarılı seferler sonucu sınırlarını güvenlik altına almıştır. En büyük dış tehditlerden olan Normanlar da kısa süre içerisinde ülke topraklarından kovulmuştur. Ayrıca bu dönemde, ülke içerisinde devlete karşı girişilen isyanlar, fazla kan dökülmeden kısa zaman içerisinde bastırılmıştır. Hem içeride hem de dışarıda elde edilen başarılar neticesinde, ülke güvenliğini sağlamış olan II. Abdurrahmân, ekonomik, ilmi, sosyal ve kültürel alanlara yoğunlaşma imkânı bulabilmiştir.

Ülke topraklarında her ilim dalında birçok ilim ve bilim adamının yetişmesi, bu döneme damgasını vuran gelişmelerden bir diğeridir. İlim ve bilim adamları sayesinde ülkenin entelektüel seviyesi yükselmiştir. Ziryâb, Yahya b. Yahyâ, Yahya b. Gazzâl gibi birçok ilim ve sanat adamı bu dönemde yaşamış ve devlete hizmet etmiştir. Devletin, ilim ve bilim adamlarını desteklemesi sayesinde ülkedeki ilim faaliyetleri artmıştır.

Abdurrahmân b. Hakem ilmi, edebi, siyasi ve ahlaki kişiliğiyle otuz yıl boyunca Endülüs devletini ve halkını güzel bir şekilde idare etmiştir. Önemli mevkilere atadığı ehil insanlar sebebiyle halkın hayır duasına nail olmuştur. Abdurrahmân b. Hakem, gerçekleştirdiği yeniliklerle halkının huzurunu ve refahını sağlamıştır. Endülüs devleti onun vasıtasıyla pek çok gelişmeye şahit olmuş; en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Gerçekleştirdiği yeniliklerin her biri, birçok yönüyle incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken faaliyetlerdir.

EKLER

Harita 1. Endülüs Coğrafyası

Harita 2. Endülüs Coğrafyası İklim Özellikleri

Resim 1: Kurtuba Cami Gece Dış Görünüşü

Resim 2: Kurtuba Camisinin İçi

Resim 3: Kurtuba Camisinin İçi

Resim 4: Kurtuba Cami Minaresi

Resim 5: Kurtuba Şehir Sokaklarından Kesitler

Resim 6: Kurtuba Şehir Sokaklarından Kesitler

Resim 7: Kurtuba Şehir Sokaklarından Kesitler

Resim 8: Kurtuba Şehir Sokaklarından Kesitler

Resim 9: Kurtuba Nehri (Vâdi'l-Kebîr)

Resim 10: Sevilla (İşbiliyye) Şehri

Resim 11: Sevilla Meydanı

Resim 12: Sevilla Real Alcazar Bahçesi

Resim 13: Malaga Limanı

Resim 14: Malaga Picasso Müzesi

Resim 15: Toledo Tajo nehri

Resim 16: Toledo Şehri Sokaklarından Kesitler

Resim 17: Toledo Şehri Sokaklarından Kesitler

KAYNAKÇA

- ABÂDÎ, Ahmed Muhtâr, *Dirâsâtü fî Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, t.y.,
- ABÂDÎ, Ahmed Muhtâr, *Suverü min Hayâti'l-Harbi ve'l-Cihâd fî'l-Endelüs*, İskenderiyye, Menşetü'l-Maârif, 2000
- ABDULLAH, İbn Abdilhakem Ebu'l-Kâsım Abdurrahman, *Zikru Fethi'l-Endelüs, (Fütûhu Mısr ve Ahbâruhâ'nın bir bölümü)*, (ed.: John Harris Jones, London, Williams & Norgate), Londra, y.y., 1858
- ABDÜLHALÎM, Receb Muhammed, *el-Alâkâtü Beyne'l-Endelüsi'l-İslâmiyye ve İspanya en-Nasrâniyyeti fî Asri Benî Ümeyyeti ve Mulûku't-Tavâif*, Kâhire, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, t.y.,
- Ahbâru Mecmûa*, (Müellifi Meçhul), (ed.: İbrahim el-Ebyâr), Kâhire, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısrî, 1990
- AKÇETEN, İsmail Hakkı, "Puvatya (Balâtu's-Şühedâ) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 8, 1998
- AKÇETEN, İsmail Hakkı, "Septe (Ceuta) Kontu Julianus ve Endülüs'ün Fethinde Müslümanlara Yardımıyla İlgili Tartışmalar", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", Konya, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005
- ALGÜL, Hüseyin, *İslam Tarihi I-III*, C. III, İstanbul, Gonca Yayınevi, 1991
- APAK, Âdem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, İstanbul, Düşünce Kitapevi Yayınları, 2004
- APAK, Âdem, *Anahatlarıyla İslam Tarihi (Emeviler Dönemi) I-IV*, C. III, İstanbul, Ensar Yayınları, 2010
- BAHR, Abdülmecid Muhammed, *el-Yehûd fî Endelüs*, Kâhire, y.y., 1979
- BEKRÎ, Ebî Ubeydullah, *el-Mesalik ve'l-Memalik I-II*, (ed.: Adrian Van Leuven-Andre Ferry), Tunus, ed-Dâru'l- Arabiyye, 1992
- BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrût, Müessesetü'l-Maârif, 1987

- BİLİCİ, Faruk, “Fransa (V. Ülkede İslamiyet)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul*, C. XIII, 1996, s. 187
- BİSTÂNÎ, Patris, *Meâraka 'l-Arabî fî'l-Endelüs*, Kâhire, Müessesetü Hindâvî, 2012
- BOYNUKALIN, Ertuğrul, “Evezâ ve Fikhî Mezhebi”, Sakarya, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 23, 2011
- CÂRİM, Alî, *Kıssatü 'l-Arab fî İspanya*, y.y., Matbaatü'l-Maârif, 1944
- COOPE, Jessica A., *The Martyrs of Cordoba*, University of Nebraska Press, Lincoln, 1995
- ÇINAR, Mustafa, *Endülüs'te Mülükü't-Tavâif Dönemi Edebi Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2002
- ÇİFTÇİ, Faruk, *Endülüs'te Hilafet Dönemi Edebi Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1999
- DABBÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Umeyre, *Buğyetü 'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli 'l-Endelüs Ricâli Ehli 'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1967
- DADAN, Ali, “Endülüs Adının Kökeni Üzerine”, *Konya, İstem Dergisi*, Yıl:7, Sayı:14, 2009
- DAĞLÎ, Muhammed Saîd, *el-Hayâtü 'l-İctimâiyyetü fî'l-Endelüs ve Eseruhâ fî'l-Edebi 'l-Arabiyyi ve fî'l-Edebi 'l-Endelüsiyyi*, Ürdün, Dâru Usâmetü, 1984
- DELİCE, Ali, “Emevi Devletinin Yıkılış Nedenlerinin Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 3, 1999
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XV*, (ed.: Kenan Seyithanoğlu), C. IV, İstanbul, Çağ Yayınları, 1988
- DOZY, Reinhart, *el-Müslimûne fî'l-Endelüs I-II*, (Arapçaya çev.: Hasan Habeşî), C. I, y.y., 1994
- DÖNDÜREN, Hamdi, *İslam Hukukuna Göre Savaşta Uyulacak Kurallar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007
- DUQUE, Adriano, *Claiming Martyrdom in the Episode of The Martyrs of Cordoba*, Villanova University, 2011
- DÜVEYDÂR, Hüseyin Yûsuf, *el-Müctemeü 'l-Endelüs fî'l-Asrî 'l-Emeviyyi*, Kâhire, Matbaatu'l-Hüseyini'l-İslâmiyye, 1994

- EBU'L-FAZL, Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr el-Afrîkî el-Mısırî Cemâleddîn, *Lisânü'l-Arab I-XV*, C. XIV, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 2010
- EBU'L-HATTÂB, Ömer b. Hasan b. Dadiyye, *el-Mutrib min Eş'âri Ehli'l-Mağrib*, (ed.: İbrâhîm el-İbyârî-Hâmid Abdülmecîd-Ahmed Ahmed Bedvî), Beyrût, Dâru'l-İlmî li'l-Cemî', 1954
- el-Hadâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyyetü fi'l-Endelüs I-II*, (ed.: Sülemi el-Hadrâu'c-Ceyyûsî), C. II, Beyrût, Merkezü Dirâseti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998
- el-Kısmu'l-Coğrafiyyi Min Tarihi'l-Endülüüs*, (Müellifi Meçhul), (ed.: Abdulkâdir Bûbâye), Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009
- FEKÎ, Üsameddin Abdurrauf, *Tarihu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kâhire, Mektebetü Nehdatü'ş-Şarkî, 1990
- GANÎMÎ, Abdu'l-Fettâh Mukallid, *Ma'reketü Belatü'ş-Şühedâ fi't-Târîhi'l-İslamiyyi ve'l-Avrubiyi*, Kâhire, Alimü'l-Kutub, 1996
- HACCÎ, Abdurrahmân Ali, *et-Târîhu'l-Endelüsiyyi Mine'l-Fethi İslamiyyi Hattâ Sukûti Girnâta*, Beyrût-Dimeşk, Vâdu'l-Kalem, 1981
- HAMEVÎ, Şehâbettin Ebi Abdullah Yâkût, *Mu'cemü'l-Buldân I-V*, Beyrût, Dâru's-Sâdır, 1988
- HAMÎDULLAH, Muhammed, "Fethu'l-Endelus (İsbanya) fi Hilafeti Seyyidina Osman seneti 27 li'l-Hicreti", İstanbul, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C: VII, Sayı: 1-2, 1978
- HATÂMLEH, Muhammed Abduh, *el-Endelüsu't-Târîhu ve'l-Hadâratü ve'l-Mehinnetü*, Umman-Ürdün, Dirâsetü'ş-Şâmile, 2000
- HATTÂB, Mahmûd Seyyid, *Kâdetü Fethi'l-Endelüs I-II*, C. I, Beyrût, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'an, 2003
- HAVMED, Esad, *Mihnetü'l-Arab fi'l-Endelüs*, 2. Baskı, Beyrût, el-Müessesetü'l-Arabiyye, 1988
- HİMYERÎ, Muhammed b. Abdülmümin, *er-Ravdü'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, Beyrût, Mektebetü Lübnân, 1984
- HİTTİ, Philip K., *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev.: Salih Tuğ), İstanbul, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011
- HUMEYDÎ, Ebû Abdullah Muhammed bin Ebî Nasr Fettûh bin Abdillâh el-Ezdî, *Cezvetü'l-Muktebis fi Zikri Vülâti'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'l-Mısriyye, 1966

- HUŞENÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris, *Ahbâru'l-Fukaha ve'l-Muhaddisîn*, (ed.: Maria Luisa Avila/Luis Molina), Madrid, 1992
- HUŞENÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Hâris Esed, *Kudâtü Kurtuba ve Ulemâu Afrika*, Kâhire, Mektebetü Tânca, 1994
- HÜSEYN, Hamdî Abdulmunam Muhammed, *Sevrâtu'l-Berberi fi'l-Endelüs fi Asri'l-Îmâretu'l-Emeviyyeti*, İskendeyiyye, Müessesetü Şebâbü'l-Câmiati, 1993
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber I-VIII*, Beyrût, Müessesetü'l-A'lâ li'l-Matbûât, 2001
- İBN HAVKAL, Ebû'l-Kâsım b. Havkal el-Nasîbî, *Sûratü'l-Ardi*, Beyrût, Dâru Mektebetü'l-Hayâti, 1992
- İBN İZÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrâküşî, *el-Beyânü'l-Muğrib fi Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib I-III*, (ed.: G.S. Golan ve Levi Provençal), C. II, Beyrût, Dâru's-Sekâfe, 1980
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XXI*, (ed.: Abdullah b. Abdulhasan el-Türkî), C. XII, Cîze, Hicr Yayınevi, 1998
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbü'l-Maârif*, (ed.: Servet Ukkâşe), 4. Baskı, Dâru'l-Maârif, Beyrût, 1981
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih I-IX*, C. IV, Beyrût, Dâru's-Sâdir, 1965
- İBNÜ'L-FARADÎ, Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed b Yusuf el-Ezdî el-Hâfiz, *Târîhu'l-Ulemâi'l-Endelüs I-II*, (ed.: Seyyid Hüseyin), 2. Baskı, Kâhire, Mektebetü'l-Hâncî, 1988
- İBNÜ'L-HATÎB, Lisânüddîn, *A'mâlü'l-A'lâm fimen Büyia' Kable'l-İhtilâm I-II*, (ed.: Seyyid Kûsrevî Hasan), C. II, Beyrût, Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyyeti, 2002
- İBNÜ'L-KÛTİYYE, Ebû Bekr Muhammed b. Abdilazîz b. İbrahim b. İsâ b. Müzâhim, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, 2. Baskı, Kâhire, Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989
- İBN SAÎD, *el-Muğrib fi Hule'l-Mağrib I-II*, (ed.: Şevki Dayf), 4. Baskı, C. II, Kâhire, Dâru'l-Meârif, 1993
- İLHAN, Sinan, *Fetihten Murâbitlar Dönemine Kadar Endülüs'te Yahudiler (711-1091)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006
- İLHAN, Sinan, "İspanya'da Yahudi Varlığının Menşei", Konya, *İstem Dergisi*, Yıl:8, Sayı:15, 2010

- İNAN, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır I-II*, 3. Baskı, Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, 1988
- İNAN, Muhammed Abdullah, *El-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-Bâkiyyeti Fi'l-İspanya ve Portekiz*, Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, 1997
- İŞTEYVÎ, Eşref Yakûb Ahmed, *el-Endelüs fi Asri'l-Vulât (H. 91-138 / M. 711-756)*, Necâh Vatanıyye Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Nablus, 2004
- KAYMAKÇI, Salih, *Tarık b. Ziyad Hayatı ve Şahsiyeti*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2000
- KENNEDY, Hugh, *Muslim Spain And Portugal: A Political History of al-Andalus*, Londra, Routledge Yayınevi, 2014
- KÜÇÜKSİPAHİOĞLU, Birsal, *III. Abdurrahmân Dönemi Endülüs Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996
- MACİT, Yunus, "Savaş Kuralları Açısından Hz. Peygamber'in Sünnetinde Doğan ve Fiziki Yapının Masuniyeti", Samsun, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. V, S. 4, 2005
- MAKKARÎ, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisanî, *Nefhu't-Tib Min Ğusni Endelüsi'r-Ratîb*, (ed.: İhsan Abbas), C. I, , Beyrût, Dâru's-Sâdır, 1983
- MECDUDDÎN, Muhammed b. Yakûb el-Firuzabadî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (ed.: Muhammed Naîm el-Arksûsî), 8. Baskı, Beyrût, Müessesetu'r-Risâle, 2005
- MEKKÎ, Tâhir Ahmed, *Dirâsati Endülüsiyyeti fil Edebi ve't-Târihi ve'l-Felsefeti*, 3. Baskı, Kahire, Dâru'l-Meârif, 1987
- MERRÂKÜŞÎ, Abdülvâhid b. Ali, *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, (ed.: Muhammed Saîd el-Uryân), Kâhire, el-Meclisü'l-A'lâ li-Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1963
- MEZRÛ, Vefâ Abdullah b. Süleymân, *Cihâdü'l-Müslimîne Halfe Cibâli'l-Bertât (mine'l-Karni'l-Evveli ilâ Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî)*, Kâhire, Dâru'l-Kâhire, 2003
- MUHAMMED, Sâlih İdrîs, *Târîhu'd-Da'veti'l-İslâmiyyeti fi'l-Endelüs (Min Bidâyeti'l-Fethi'l-İslâmiyyi hatta Nihâyeti'l-Karni'r-Râbi'l-Hicriyyi)*, İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi ed-Da'vetü ve'l-İ'lâm Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Riyad, 1994
- MUSTAFA, Şâkir, *el-Endelüs fi't-Târîh*, Şam, Vizâretü's-Sekâfe, 1990

- MÛNİS, Hüseyin, *Mevsû'atü Târîhi'l-Endelüs I-II*, Kâhire, Mektebetü's-Sekâfe ed-Dîniyye, 1996
- MÛNİS, Hüseyin, *Meâlimu Târîhu'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'r-Reşâd, 2004
- MÛNİS, Hüseyin, *Fecru'l-Endelüs*, Kâhire, Dâru'r-Reşâd, 2005
- NA'NAÎ, Abdulmecîd, *Târîhu'd- Devleti'l- Emeviyye fi'l-Endelüs*, Beyrût, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1986
- NEKÎB, Süleymân el-Fadlî – Abdurresûl Sâlih, “el-Hidemâtu'l-Âmmetü fi'l-Endelüs”, *Bağdât, Üstâz Dergisi*, C. II, S. 203, 2012
- NÛVEYRÎ, Şehabuddin Ahmed b. Abdulvehhab, *Nihayetü'l Ereb Fi Fununi'l Edeb I-XXXIII*, (ed.: Abdülmecid Terhini), C. XXIII, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 2004
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs'te Muvelledün Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Müvelled'un Endülüs Emevileri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri”, Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXIV, 1993
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs(Siyasi Tarih. Teşkilat)", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 1995
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Hişâm I (Ebu'l- Velîd er-Rızâ(er-Radî) Hişâm b. Abdurrahmân b. Muaviye el-Ümeyye)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XVIII, İstanbul, 1998
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları(Siyasi Tarih)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları(Kültür ve Medeniyet)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs*, İstanbul, İsam Yayınları, 2014
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, “‘Sakâlibe’ Unsuru ve İslam Dünyasına Girişi –İslam Kaynaklarına Göre-“, Adana, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 11, sayı:1, 2011
- ÖZKUYUMCU, Nadir, *Fethinden Emevilerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1993
- PALENCIA, A. Gonzalez, *Tarihu'l-Fikri'l-Endelüsi*, (Arapçaya çev.: Hüseyin Mu'nis), Kâhire, Mektebetü's-Sekâfetü'd-Diniyyeti, 1955

- PROVENÇAL, Levy, *Hadâratü'l-Arab fi'l-Endelüs*, (Arapçaya çev.: Zevkân Karkut), Beyrût, Mektebetü'l-Hayat, t.y.,
- RİBERA, Julian, *et-Terbiyyetü'l-İslâmiyyetü fi'l-Endelüs (Usûluhâ el-Meşrikiyyeti ve Te'sîrâtuhâ el-Mağribiyyeti)*, (Arapçaya çev.:Tâhir Ahmed Mekkî), 2. Baskı, Kâhire, Dâru'l-Maârif, 1994
- SABBAH, Muhammed Mahmûd, *Kurtuba fi't-Târîhi'l-İslâmiyyi*, Kâhire, y.y., 1986
- SÂLİM, Seyyid Abdülazîz, *el-Mesâcid ve'l-Kusûr fi'l-Endelüs*, İskenderiyye, Müessesetül Şebâbi'l-Câmia, 1996
- SÂLİM, Seyyid Abdülazîz, *Buhûsu Meşrikiyyetü ve'l-Mağribiyyetü fi't-Târîhi ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyyeti*, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1997
- SÂLİM, Seyyid Abdülazîz, *Kurtuba Hâdiratü'l-Hilâfe fi'l-Endelüs (Dirâsettü Târîhiyyetü, İmrâniyyetü Eseriyyetü fi'l-Asri'l-İslâmiyye) I-II*, C. II, İskenderiyye, Müessesetü Şebâbi'l-Câmia, 1997
- SEÂLEBÎ, Abdülazîz, *Târîhu Şimâli Afrîka mine'l-Fethi'l-İslâmiyyi ilâ Nihâyeti'l-Eğlabiyyeti*, (ed.: Ahmed b. Mîlâd-Muhammed İdrîs), 2. Baskı, Beyrût, Dâru'l-Garbî'l-İslâmi, 1990
- SEÂLEBÎ, Abdülazîz, *Sükûtü'd-Devleti'l-Ümeviyye ve Kıyâmü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, (ed.: Muhammed Hamâdî), Beyrût, y.y., 1995
- SERCÂNÎ, Râğib, *Kıssatü'l- Endelüs Mine'l- Fethi İla Sukûti*, Kâhire, Müessesetü'l İkra', 2011
- SÜFYÂNÎ, Fâtıma binti Hây b. Yahyâ el-Haccî, *Gârratü'n-Normân ed-Dâniyyin âla Erâdî Devtetü'l- France ve Biladi'l- Endelüs fi Asreyi'l- İmâra ve'l- Hilâfe*, Ümmü'l- Kurâ Üniversitesi Şeriat ve İslami Araştırmalar Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke, 2001-2002
- SÜVEYLİM, Sâide Abdulfettâh Enîs, *Alâkatü'l-İmâratü'l-Emeviyyeti fi'l-Endelüs mea'l-Memâliki'n-Nasrâniyyeti fi İspanya*, Necâh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Filistin, 2001
- ŞELBÎ, Mahmûd, *Hayâtü Târik b. Ziyâd Fâtihü'l-Endelüs*, Beyrût, Dâru'c-Ceyli, 1992
- ŞEYBAN, Lütfi “Reconquista, Convivencia ve Influencia: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri”, İstanbul, *Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2003
- ŞEYH, Muhammed Mürsi, *Devletü'l- France ve Alâkatuha bi'l-Emeviyyin fi'l-Endelüs*, İskenderiyye, Müessesetü'l- Sekâfeti'l-Câmiyyeti, 1981
- ŞİLBÎ, Ömer Râcih, “Esâtîru'l-Fethi'l- İslâmiyyi fi'l- Endelüs”, Filistin, *Mecelletü Câmiatü'l- Halîl lil- Buhûsi*, C. 3, S. 1, 2007

- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk I-XI*, (ed.: Muhammed Ebu'l-Fadli İbrahîm), 2. Baskı, C. VI, Kahire, Dâru Maârif, y.y.,
- TÂHA, Halîl İbrahim es-Sâmiraî- Abdu'l- Vâhid Zenûn, *Târîhu'l- Arabî ve Hadâratuhüm Fi'l- Endelüs*, Beyrût, Dâru'l- Kitâbi'l- Cedîdî'l- Mûtehadditi, 2000
- TÂHİRÎ, Ahmed 'v.d'. , *et-Târîhu'l-Endelüsiyyi min Hilâli'n-Nusûs*, Riyad, Dâru'l- Beydâ, 1991
- UVEYSÎ, Abdulhalim, *İhrâku Târik b. Ziyâd Lissufuni Ustûratun ve Lâ Târîhe*, Kâhire, Dâru's-Sahve 1995
- UZRÎ, Ahmed b. Ömer b. Enes, *Nusûsu Ani'l-Endelüs*, (ed.: Abdülazîz el-Ehvânî), Kâhire, y.y., t.y.
- ÜMEVÎ, Ebu Mervân Hayyân b. Halef b. Hüseyin İbn Hayyân el-Endelüsü, *el-Müktebes min Enbâi Ehli'l-Endelüs*, (ed.: Mahmûd Ali Mekki), Kâhire, Müessesetü Dâru't- Teâvun, 1994
- YAYLALI, Ahmet Nasır, *Endülüs Emevî Emiri Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân(Siyasi ve Askeri Faaliyetleri)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2004
- YILDIZ, Hakkı Dursun “Abbasîler (Siyasi Medeniyet Tarihi)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. I, 1988
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “II. Abdurrahmân (Abdurrahmân b. Hakem b. Hişâm b. Abdurrahmân)”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. I, 1988
- YILDIZ, Şevket, *Kurtuba VIII-XIII. Yüzyıllar*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2008
- YILDIZ, Şevket, “Endülüs Bilim Hayatında Yahudiler”, Bursa, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S: 1; 2009
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Târîhu'l-İslâm*, (ed.: Ömer Abdusselâm Tedmurî), C. XI, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990
- ZEYTÛN, Muhammed, *el-Müslimûne fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, İskenderiyye, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1990
- Zikru Bilâdi'l-Endelüs*, (Müellifi meçhul) , (ed. Luis Molina), Madrid, CSIC, 1983
- Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, (ed.: Yasemin Çiçek), İstanbul, Timaş Yayınları, 2015
- WATT, William Montgomery, *Endülüs Tarihi*, (çev: Cumhur Ersin Adıgüzel-Qiyas Sükürov), 4. Baskı, İstanbul, Küre Yayınları, 2015

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Yakup		KARADUMAN
Doğum Yeri ve Yılı	RİZE / ARDEŞEN		1991
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	İyi		
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2005	2008	Ardeşen İmam Hatip Lisesi
Lisans	2009	2014	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	-	-	-
Doktora	-	-	-
Çalıştığı Kurum	Başlama-Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2015		Manavgat Sağırın Ortaokulu
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayımlar:	-		
Diğer:	-		
İletişim (e-posta)	yakup.karaduman53@hotmail.com		
Tarih			
İmza			
Adı Soyadı			

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Yakup KARADUMAN
Tez Adı	Endülüs Emevî Emiri Abdurrahmân b. Hakem (el-Evsat) ve Dönemi
Enstitü	Uludağ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	İslam Tarihi
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(Lar)ı	Yrd. Doç. Dr. Şevket YILDIZ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

11.05.2017

İmza

